ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 37

IANUARIE—MARTIE

1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O.Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei, 64—66, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 37 Nr. 1 ianuarie — martie 1986

SUMAR

EDITORIAL

STUDII

CRONICA

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

NECROLOG

RECENZII

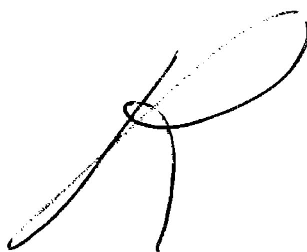

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 37 | Nº 1 | janvier — mars 1986

SOMMAIRE

AL XVI-lea CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE,
Stuttgart, 25 august — 1 septembrie 1985

Cel de-al XVI-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice, urmînd celui găzduit de capitala ţării noastre în 1980, a avut loc în oraşul Stuttgart, între 25 august şi 1 septembrie 1985. Lucrările acestei mari şi importante manifestări ştiinţifice la care au participat peste 2 000 de istorici din aproape toate ţările lumii, s-au desfăşurat în marea clădire pentru concerte, Liederhalle, şi în sălile Universităţii din Stuttgart. România, ca şi multe alte ţări europene, a fost reprezentată de o delegație formată din aproape 50 de specialişti, care, prin formaţia şi preocupările lor, au acoperit toate epocile istorice şi întreaga problematică a congresului.

Cum era de așteptat, ţinînd seama de proporţiile şi caracterul unei asemenea reuniuni ştiinţifice internaţionale, tematica aleasă de Biroul Comitetului internaţional de ştiinţe istorice cuprinde un vast cîmp de investigaţie, fiind de o mare complexitate şi varietate. Din seria problemelor cuprinse, la care delegaţia românească a fost prezentă cu rapoarte sau intervenții, le amintim pe cele de *Metodologie*, *Cronologie*, *Arheologie și istorie*, *Rezistența contra fascismului*, *nazismului și militarismului japonez* şi *Rîuri*, *fluvii*, *munți*, *păduri* : *bariere*, *linii de convergență*.

În profilul tematic al congresului, vorbind din punct de vedere cronologic, s-au reflectat diferitele laturi ale istoriei universale, începînd cu antichitatea și încheind cu problemele lumii contemporane. Așa se explică faptul că la o asemenea manifestare științifică au fost prezenţi și numeroşi arheologi şi specialişti în istoria veche și în bizantinologie.

În afara temelor mari, în cadrul congresului s-au desfăşurat şi lucrările unui număr de 30 de comisii și asociații internaţionale, ca organisme afiliate, multe dintre acestea dovedindu-se de un real interes și pentru problemele istoriei patriei noastre. De aceea, cei mai mulţi specialişti români au fost angajați direct, prin comunicări și intervenţii, cu care prilej au fost expuse rezultatele principale și punctele de vedere ale istoriografiei româneşti în diferitele ei compartimente.

Unul dintre aceste organisme afiliate, la care, am sublinia, în mod firesc delegaţia românească s-a manifestat din plin şi activ, a fost Asociaţia internaţională de studii sud-est europene, cu tema : *Balcanii între Mediterana și Europa Centrală*. În cadrul şedinţelor rezervate acestei asociaţii și-au adus contribuţia cu comunicări şi intervenţii : Em. Condurachi, care a deţinut preşedinţia lucrărilor, Eugen Stănescu, Virgil Cândea şi Dinu C. Giurescu. Au fost abordate probleme privind : *Coloniile grecești de la*

S C I V A, tomul 37, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1986, p. 3—4

Adriatica, *Bizanțul ca legătură între Europa Centrală și Mediterana*, *Rol u cultural al Țărilor române în Balcani și Orientul Apropiat* și *Unele repere ale formării statelor naționale europene.*

În același cadru istoric și de preocupări se înscrie și Asociația internațională de studii bizantine, unde specialiștii români au înfățișat comunicări pe teme de interes major, cum ar fi cele referitoare la : *Vlahii balcanici* (Eugen Stănescu), *„Romani și barbari" în Balcani în sec. VII î.e.n.* (S. Brezeanu), *Bizantinistica și arheologia* (Em. Condurachi), *Bizantinistica și istoria artei* (R. Theodorescu).

O contribuție însemnată au adus specialiștii români în istorie veche și arheologie la reușita lucrărilor Comisiei internaționale de demografie istorică, avînd ca temă : *Mutații demografice la începutul evului mediu : autohtoni și migratori.* Sedința, condusă și deschisă totodată printr-un raport de Ștefan Pascu, a beneficiat de cîteva comunicări privitoare la relațiile istorice ale acestei epoci în regiunile carpato-danubiene. Printre problemele abordate figurează : *Contribuția civilizației bizantine la constituirea culturilor primilor migratori de la Dunărea de Jos* (C. Preda), *Raporturile dintre autohtoni și migratori la est de Carpați în sec. IV — V e.n.* (I. Ioniță), *Dovezi ale continuității în Dacia intra-carpatică în sec. IV — VI și raporturile cu migratorii* (D. Protase) și *Surse arheologice și istorice privind continuitatea în spațiul carpato-dunărean în sec. V — XI* (Dan Teodor).

La Comisia internațională de numismatică a fost prezent C. Preda cu o comunicare despre primele monede emise în România, iar la cea de istorie ecleziastică Nestor Vornicescu și Em. Popescu, care au vorbit despre unele probleme ale istoriei creștinismului din regiunile carpato-danubiene și pontice.

În același domeniu mare al istoriei antice și a evului mediu timpuriu și-au adus contribuția, prn intervenții, mai ales cu caracter arheologic, Em. Condurachi, M. Petrescu Dîmbovița și N. Gudea la temele : „Fenomenul urban în nașterea civilizațiilor antice", și „Arheologie și istorie", din cadrul secțiilor : Cronologie și Metodologie. Printre problemele puse în discuție de specialiștii români la aceste două teme ar fi de menționat cele referitoare la unele aspecte din istoria orașelor romane din Dacia și din cea a Romei, precum și din importantul proces al indoeuropenizării și al raportului arheologie-istorie.

Fără îndoială, activitatea delegației române la Congresul de științe istorice de la Stuttgart nu se rezumă numai la succintele date oferite de noi în aceste cîteva rînduri. Istoricii români, specialiști în probleme ale epocilor modernă și contemporană, au luat parte cu comunicări și intervenții la marile teme și la ședințele organismelor afiliate de profil. Despre această activitate s-au prezentat dări de seamă in revistele de istorie cu caracter mai general. Noi am ținut să relevăm aici numai felul în care au fost valorificate unele din principalele rezultate ale cercetării arheologice românești din ultima vreme la un congres internațional de mare amploare și de o deosebită importanță științifică și politică, de genul celui de științe istorice de la Stuttgart.

CONSTANTIN PREDA

UNELE PROBLEME ALE ASPECTULUI CULTURAL STOICANI-ALDENI

de MIHAI SIMON

Fiind un aspect cu conţinut sintetic, fapt subliniat în repetate rînduri de cercetătorii care s-au ocupat de problematica sa, ca de altfel şi în recenta monografie ce i-a fost dedicată [1], cunoaşterea aspectului Stoicani-Aldeni implică cunoaşterea amănunţită a zonelor şi culturilor vecine, care au contribuit la naşterea sa. În consens cu această cerinţă, în articolul de faţă vom aborda problema originii şi a momentului de sfîrşit al aspectului, deoarece considerăm că înţelegerea corectă, mai ales a componentelor care au stat la baza formării sale, constituie cheia înţelegerii specificităţii şi a rolului jucat de acest aspect în cadrul eneoliticului sud-est european. Pentru a elucida problemele originii acestui aspect, avînd în vedere că încă de la început a fost socotit ca o sinteză între comunităţile gumelniţene şi ariuşdene de către Gh. Ştefan [2], idee la care aderă şi Mircea Petrescu-Dîmboviţa [3], apoi ca o sinteză între culturile Precucuteni III şi Gumelniţa A1 de către E. Comşa [4] şi Vl. Dumitrescu [5], acesta din urmă lansînd chiar concepţia de variantă regională a culturii Gumelniţa, sau ca o sinteză Cucuteni A1 — Gumelniţa de către A. Niţu [6] şi I. T. Dragomir [7], idee la care subscrie în prezent şi E. Comşa în articolul publicat în colaborare cu V. Georgescu [8], am considerat necesară compararea elementelor ceramice din aşezările principale sau culturile ce au fost socotite ca participînd la geneza sa. În acest sens am adoptat procedeul de a pune faţă în faţă tipurile de forme ceramice şi motive ornamentale, aşa cum le cunoaştem din publicaţiile de referinţă pentru aşezările de la Ariuşd [9], Frumuşica [10], Izvoare [11] şi Stoicani [12]. Pentru partea specificată în planşe ca fiind Stoicani-Aldeni, am folosit îndeosebi materialul publicat de I. T. Dragomir în monografia dedicată aspectului, dar şi alte materiale ca de exemplu cele de la Aldeni [13], sau ma-

[1] I. T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Bucureşti, 1983.

[2] Gh. Ştefan, Raport MNA, 1944, p. 31,75.

[3] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 58,60.

[4] E. Comşa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 23.

[5] Vl. Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1, p. 62, de asemenea Vl. Dumitrescu, A. Bolomey, Fl. Mogoşanu, *Esquisse d'une prehistoire de la Roumanie*, Bucureşti, 1983.

[6] A. Niţu, Studii şi comunicări, Sfîntu Gheorghe, 1973, p. 75 — 76, 87.

[7] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 10, 52. 112.

[8] E. Comşa şi V. Georgescu, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 346—347.

[9] F. László, Dacia, 1, 1924, p. 1—27. Atragem atenţia că deoarece aşezarea în întregime a fost comparată cu aspectul Stoicani-Aldeni şi nu doar ceramica bicromă, la fel am procedat şi noi.

[10] C. Matasă, *Frumuşica. Village préhistorique à ceramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, Bucureşti, 1946.

[11] R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936 — 1948*, Bucureşti, 1957.

[12] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 13—111.

[13] E. Comşa, *op. cit.*, p. 7—34.

SCIVA, tomul 37, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1986, p. 5—28

1.Precucuteni
2.Ariuşd
3.Izvoare II1
4.Frumuşica
5.Stoicani
6.St.-Aldeni
7.Gumelniţa

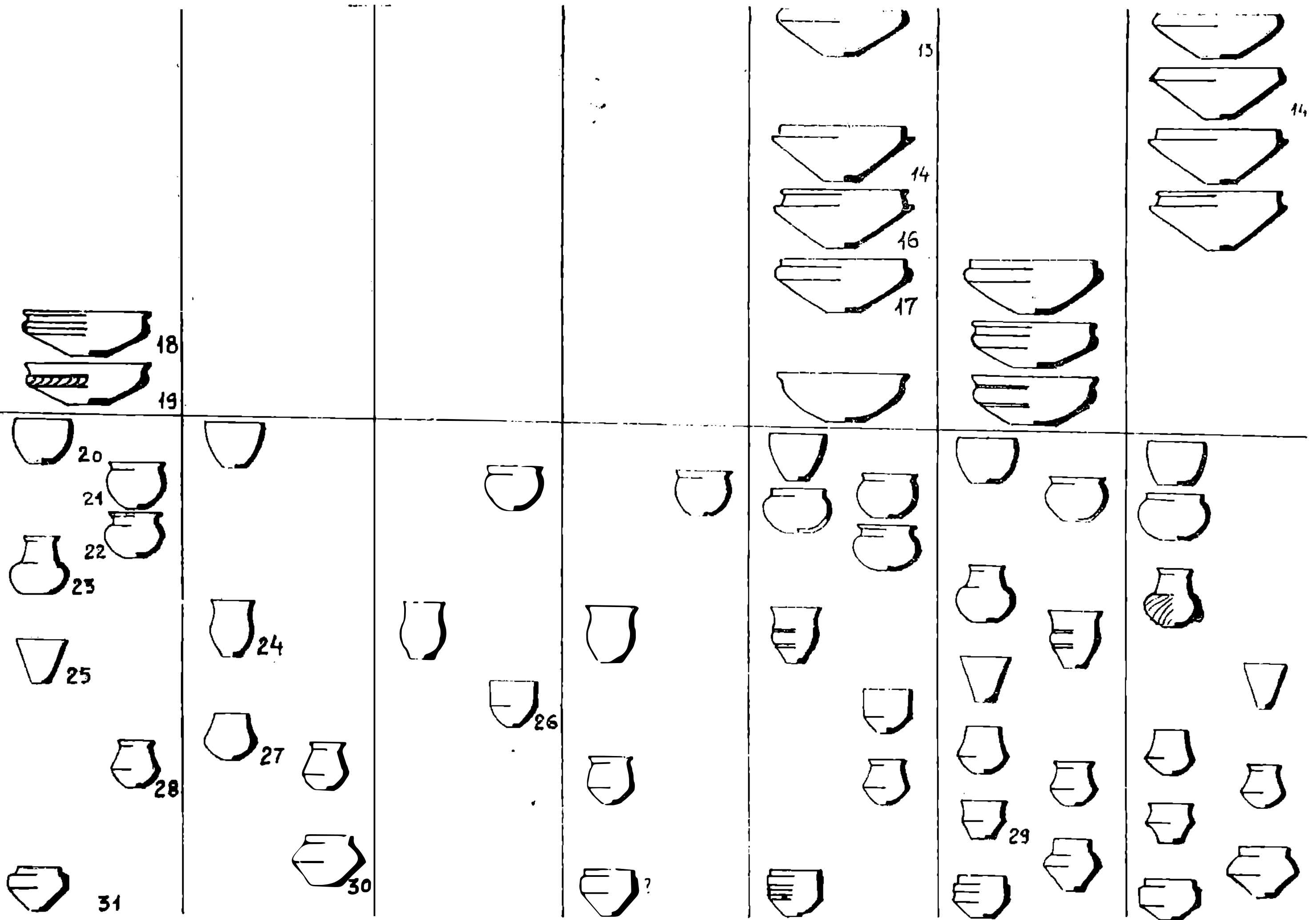

Fig. 1. Tipologia comparată a formelor ceramice.

1. Precucuteni	2. Ariuşd	3. Izvoare III	4. Frumuşica	5. Stoicani	6. St.-Aldeni	7. Gumelniţa
		32, 33		34		
					35	
36					38	37
41	39, 42, 43, 46, 48	45	47	44	40, 49	
50, 51						

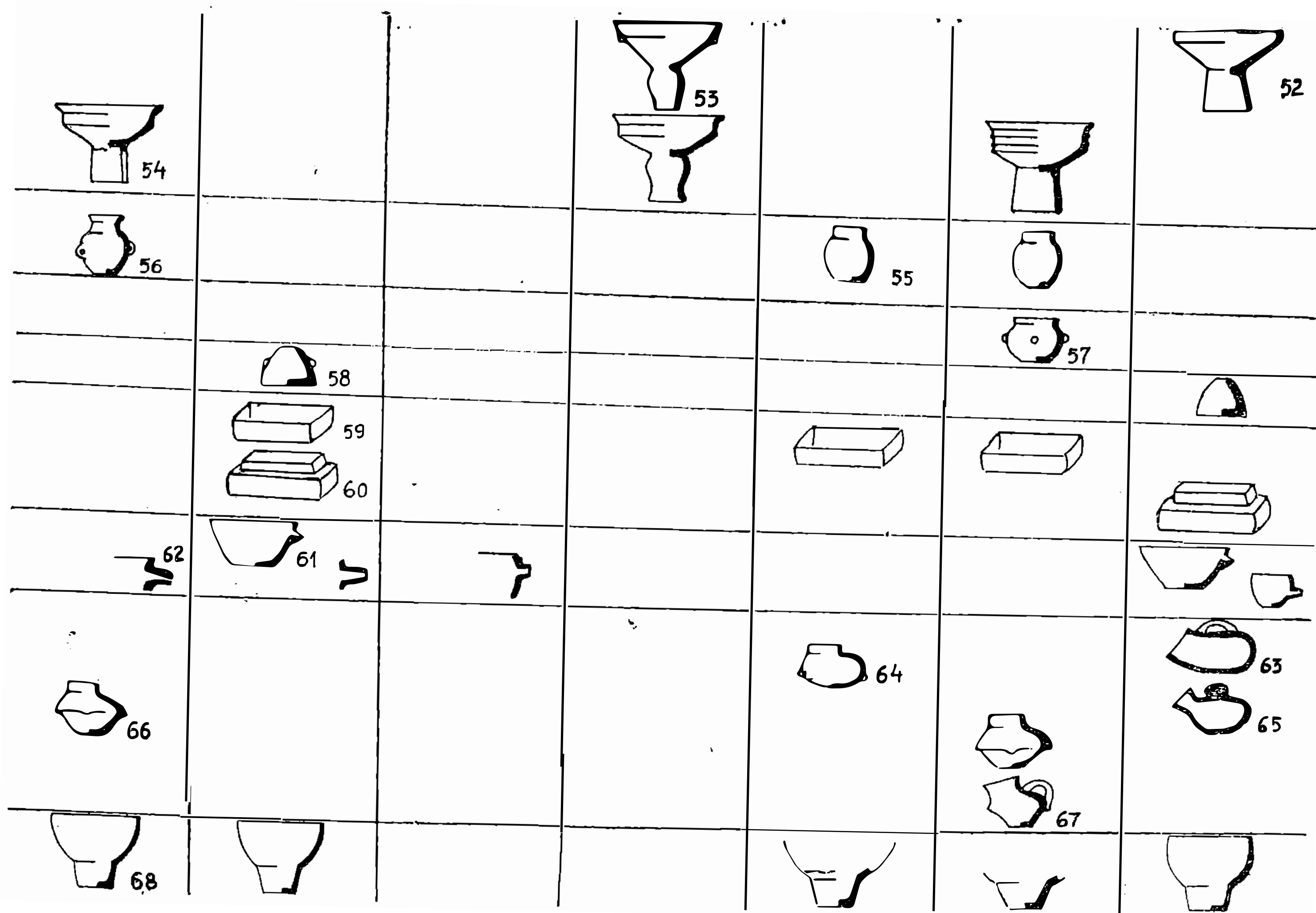

Fig. 2. Tipologia comparată a formelor ceramice.

1. Precucuteni	2 Ariușd	3. Izvoare II 1	4. Frumușica	5. Stoicani	6 St.-Aldeni	7. Gumelnița
69					70	
71		72			74 75	73
76 77 78 80						
81	82 83					
	84					

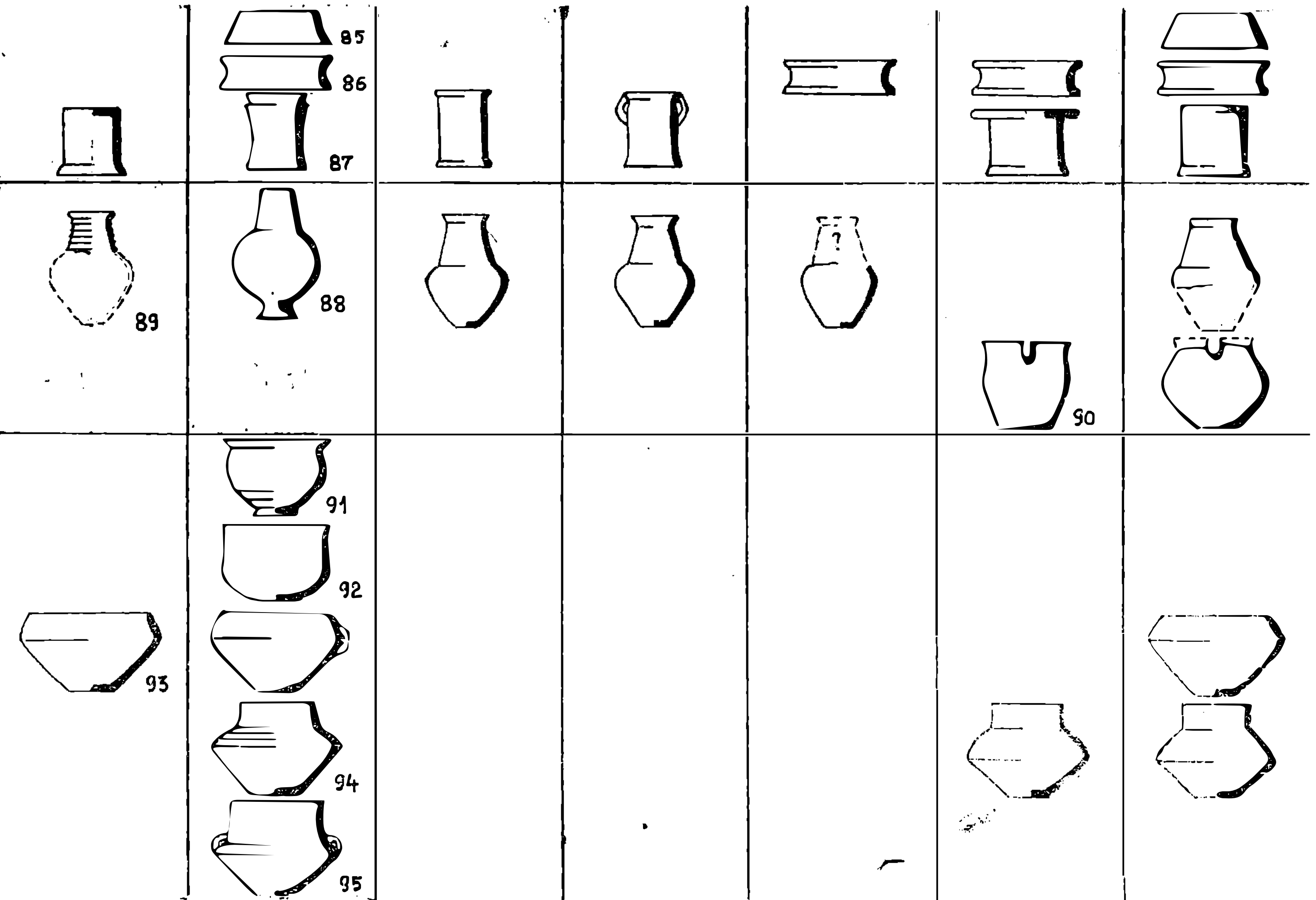

Fig. 3. Tipologia comparată a formelor ceramice.

1. Precucuteni	2. Ariuşd	3. Izvoare II 1	4. Frumuşica	5. Stoicani	6. St.-Aldeni	7. Gumelniţa
99, 100		96, 98, 101		97		
	102, 103					

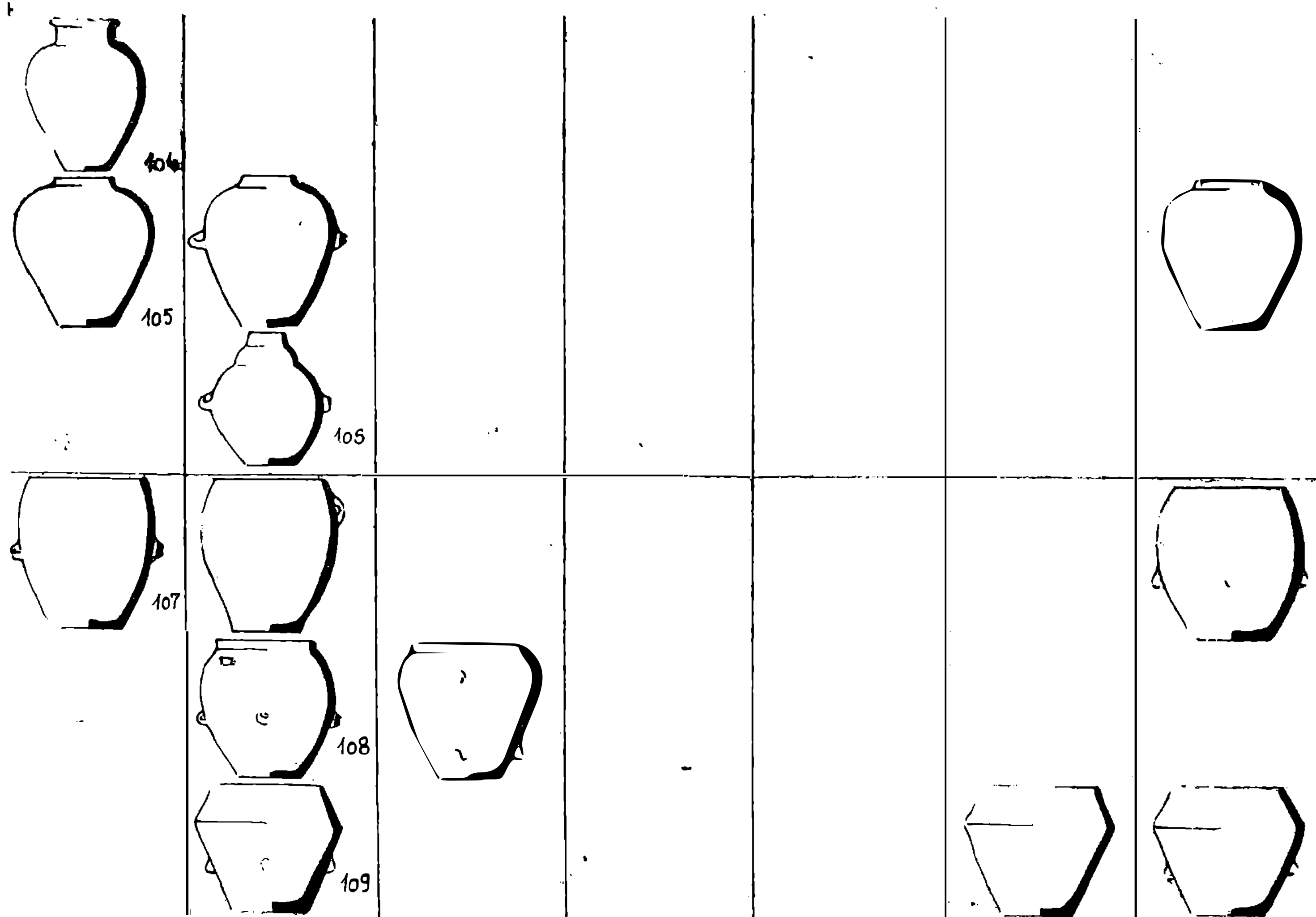

Fig. 4. Tipologia comparată a formelor ceramice.

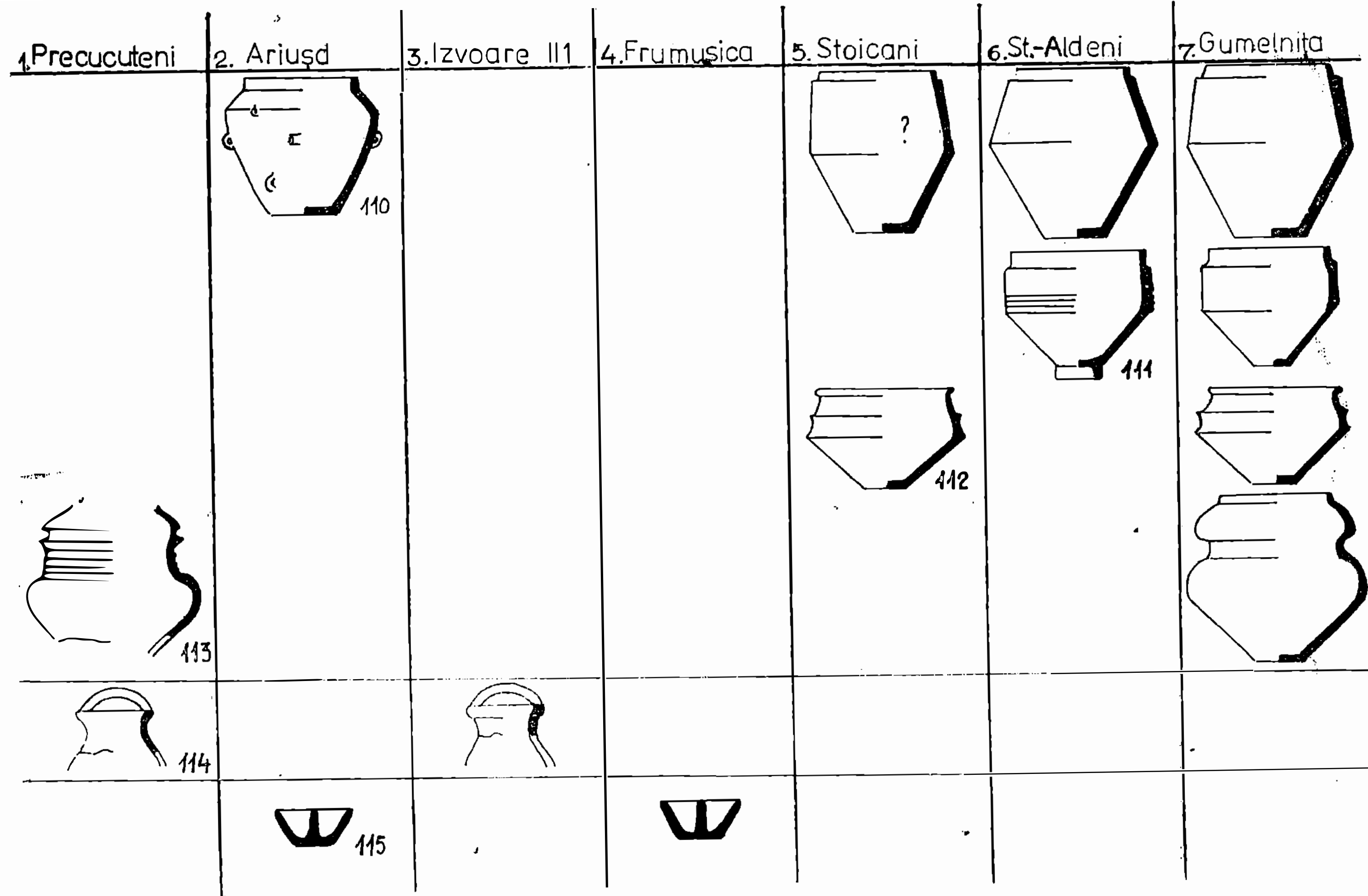

Fig. 5. Tipologia comparată a formelor ceramice.

terialul adunat din periegheză de la Năeni, jud. Buzău [14]. Analiza comparată a tipologiei formelor ceramice ilustrează faptul că majoritatea elementelor puse în discuţie sînt foarte asemănătoare, ceea ce ni se pare normal dacă ne gîndim că epoca neolitică, mai ales perioada de sfîrşit a ei, eneoliticul, este epoca unor vaste sinteze avînd la bază înglobarea în mari unităţi cuturale şi teritoriale a elementelor sud-est europene. Chiar dacă în stadiul actual al cercetărilor nu putem apela la o situaţie statistică, fie ea chiar şi foarte simplă sau rudimentară, cîteva forme ilustrează destul de clar filiaţia genetică a aspectului Stoicani-Aldeni. Este vorba în primul rînd de vasul askos precucutenian [15] (fig. 2/66). Ţinem să remarcăm cu această ocazie că forma de askos nu este cunoscută în cadrul culturii Cucuteni, iar în cadrul culturii Gumelniţa el apare doar în faza a doua (A2) de evoluţie. Exemplarul de la Glina, atribuit de I. T. Dragomir aspectului Stoicani-Aldeni [16], îşi găseşte analogii pînă la identitate în aria gumelniţeană posterioară fazei A1, ca la Măgura Jilavei [17] sau Hotniţa [18]. De altfel, însuşi mînerul său, în unghi, este specific formelor tîrzii ale culturii Gumelniţa. O altă formă foarte interesantă este vasul cu gît dublu [19] (fig. 3/90) ale cărui analogii le găsim doar în cadrul culturii Gumelniţa [20]. Exemplarul de la Račeva, din Bulgaria, se apropie cel mai mult de cel de la Vulcăneşti, cu toate că are în plus două toarte orizontale, dispuse lateral.

De asemenea trebuie să remarcăm forma picioarelor la fructiere, exemplarul de la Vulcăneşti [21] ca şi cele din aria gumelniţeană [22] şi în general picioarele din cadrul culturii Precucuteni, sînt cilindrice şi nu în formă de lalea, ca cele socotite protocucuteniene. Această formă apare numai în cazul unui suport descoperit la Stoicani şi atribuit de autorul săpăturilor nivelului 5 [23]. Totodată trebuie să menţionăm tortiţa în formă de corn, specifică culturii Precucuteni, ce apare pe un pahar, care din păcate nu are precizat locul de descoperire [24]. O formă cu totul singulară pentru perioada discutată este ceaşca cu două tortiţe descoperită la Mănăstirea-Fitioneşti[25]. Nu cunoaştem un exemplar asemănător cu tortiţe mici, pornind de pe buză şi avînd corpul emisferic (fig. 2/38), decît în cadrul culturii Cernavoda I, descoperit la Rîmnicelu [26]. Probabil că şi în cazul vasului de la Mănăstioara Fitioneşti apartenenţa culturală trebuie modificată.

Faptul că o serie de castroane, întîlnite în cadrul arealului Stoicani-Aldeni (fig. 1/13 — 17), nu apar decît în cadrul culturii Gumelniţa, două forme fiind comune şi culturii Precucuteni, ilustrează specificul contribuţiei celor două culturi la formarea aspectului cultural discutat.

[14] Materialul ne-a fost cedat de Ion Chicideanu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[15] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974, fig. 62/2.

[16] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 45/4.

[17] E. Comşa, Dacia, NS, 20, 1976, fig. 18/12.

[18] H. Todorova, *Eneolit Bălgarii* Sofia, 1979, fig. 34.

[19] T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 40/6 ; 41/3.

[20] Seure et Degrand, BCH, 30, 1906, fig. 68. Alte exemplare cunoscute în aria gumelniţeană sînt cele de la Gumelniţa, vezi Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, Bucureşti, 1968, fig. 21 ; şi Brăiliţa, vezi N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, fig. 139.

[21] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 42/1.

[22] D. Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, fig. 6/3.

[23] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, fig. 24/13.

[24] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 36/8.

[25] *Ibidem*, fig. 35/9.

[26] N. Harţuche şi F. Anastasiu, *op. cit.*, fig. 273.

Motivele ornamentale, din care noi am selectat pentru prezentarea grafică mai ales pe cele pictate bicrom și pe cele incizate, relevă și mai pregnant distanța dintre elementele numite Protocucuteni și Stoicani-Aldeni. Se impune o observație preliminară; elementul caracteristic din punctul de vedere al frecvenței în ceramica Stoicani-Aldeni și Protocucuteni (Cucuteni A1) este canelura, în special cea orizontală, dispusă pe gît sau margine și umăr, și canelura oblică, numai pe umăr. Oricîtă de sumară ar fi analiza originii lor, rezultă că este vorba de tradiția Precucuteni III. Cu toate acestea, *noul* îl reprezintă motivul pictat cu alb. Și aici facem o a doua observație : în timp ce în aria Stoicani-Aldeni acest motiv apare independent [27], cu rare importuri de ceramică tricromă [28], în așezările considerate protocucuteniene, pictura bicromă apare numai alături de cea tricromă [29]. Pe de altă parte, fără să intrăm în amănuntele legate de originea acestui tip de pictură [30], credem că ideea preluării *concepției* și a motivisticii ornamentale din aria gumelnițeană este definitorie. În acest sens, folosirea grafitului de către comunitățile Stoicani-Aldeni, dar nu și de cele Protocucuteni, are în primul rînd o semnificație culturală, ilustrînd clar filiația genetică.

Referitor la motivistica ornamentală propriu-zisă, planșele pun în evidență marea diferență dintre bicromia de tip Aiușd, Frumușica, Izvoare II 1 și cea Stoicani-Aldeni. Aici se cuvine să subliniem faptul, nepus în evidență de planșele noastre, că doar în cuprinsul acestui aspect apar șirurile verticale de caneluri sau impresiuni ce înconjoară fundul vasului, motiv specific precucutenian [31]. Pe de altă parte, lipsa unor elemente din cadrul ceramicii Stoicani-Aldeni atît de caracteristice pentru ceramica protocucuteniană (fig. 7), cum ar fi ovele, ilustrează elocvent diferența dintre ele. Nu putem nici să nu luăm în considerare unele elemente comune, subliniate în special de A. Nițu [32]. Este vorba în primul rînd de decorul canelat orizontal combinat cu cel al pastilelor imprimate, umplute cu alb [33]. Aceasta se datorează, după părerea noastră, preluării de către comunitățile zise Protocucuteni a motivului din aria Stoicani-Aldeni, unde apare independent de ceramica tricromă, împreună cu alte elemente cum ar fi paharul în formă de lalea. Avînd în vedere aceste exemple, considerăm că deși originar cultura Cucuteni și aspectul Stoicani-Aldeni derivă din același fond cultural, este vorba de faza a treia a culturii Precucuteni, ele sînt două noțiuni distincte. Nota caracteristică a aspectului Stoicani-Aldeni o dau elementele gumelnițene. Pe lîngă ceramică, putem să facem referiri mai ales la plastica antropomorfă, unde figurinele de tip gumelnițean [34] coexistă alături de cele

[27] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 112, aparține, după autor, fazei a III-a.

[28] M. Petrescu-Dîmbovița *op. cit.*, p. 148, cf. E. Comșa, *op. cit.*, p. 24, nota 5.

[29] Trebuie totuși să amintim observațiile de la Frumușica, unde apar locuințe cu ceramică exclusiv bicromă, alături de locuințe cu ceramică exclusiv policromă, fără ca stratigrafic să se poată stabili vreo diferență între ele, vezi C. Matasă, *op. cit.*, p. 90.

[30] Vl. Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1, nota 3, afirmă clar originea picturii cu alb din aria cucuteniană în pictura cu grafit gumelnițeană, iar A. Nițu, *op. cit.*, p. 86, susține preluarea ei din cultura Precucuteni.

[31] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 65/3, 4, 6 ; I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 44/12, 13.

[32] A. Nițu, *op. cit.*, p. 87.

[33] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 31/4 ; 38/3, etc. ; R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 94/2, etc.

[34] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 54/7, 13 etc., specifică culturii Gumelnița fiind și poziția ridicată a mîinilor în semn de adorare. La Tîrpești, în aria Precucuteni III, întîlnim un exemplar asemănător, vezi S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 81/5.

precucuteniene cordiforme, ce vor fi transmise şi arealului cucutenian [35]. O remarcă specială trebuie să facem referitor la o figurină specifică culturii Precucuteni, este vorba de un tip de „gînditoare" care sprijină cu o mînă obrazul, iar cu cealaltă cotul primei mîini [36], figurină identică cu fragmentul descoperit la Dodeşti [37]. Totodată, ca element plastic comun, specific numai culturii Precucuteni şi aspectului Stoicani-Aldeni, întîlnim simbolul mîinii pe pîntecul unor vase, ele reprezentînd partea terminală a toartelor [38]. Nu putem însă nega faptul că în zona de contact dintre comunităţile precucuteniene şi gumelniţene sinteza care a avut loc nu a fost o preluare sau o transmisie mecanică de elemente, ci un amestec filtrat de necesităţile practice, estetice şi, probabil, religioase ale celor două componente.

Datorită faptului că noi considerăm aspectul Stoicani-Aldeni ca o sinteză dintre culturile Precucuteni III şi Gumelniţa A1, ţinem să facem o remarcă specială asupra concepţiei despre originea acestui aspect, exprimată de I. T. Dragomir în monografia citată. La pagina 52 putem citi : „... s-a putut preciza că la crearea aspectului cultural Stoicani-Aldeni au avut prioritate genetică cele două mari culturi neo-eneolitice Gumelniţa şi Cucuteni la nivelul fazei Gumelniţa A1 şi respectiv fazei Cucuteni A1 (Protocucuteni)". În acelaşi timp, în tabelul cronologic de la pagina 111 care, conform autorului, trebuia să uşureze înţelegerea punctului lui de vedere, etapa întîi (I) a aspectului Stoicani-Aldeni este parţial paralelă, în faza de început, cu faza a III-a a culturii Precucuteni şi deci parţial anterioară etapei Cucuteni A1 (Protocucuteni). De aici rezultă o gravă contradicţie în concepţia autorului, pentru că o cultură sau aspect cultural *nu* se poate naşte dintr-o cultură care îi este posterioară [39]. Involuntar, în tabelul respectiv, autorul ilustrează concepţia care ni se pare justă şi anume faptul că la naşterea aspectului Stoicani-Aldeni au contribuit comunităţile gumelniţene (faza A1) şi precucuteniene (faza a III-a).

În ceea ce priveşte momentul de început al acestui aspect, avînd în vedere faptul că importurile precucuteniene din Muntenia pot fi sesizate la sfîrşitul culturii Boian şi începutul culturii Gumelniţa [40], considerăm că

[35] *Ibidem*, fig. 53/5, 10, iar pentru Protocucuteni vezi R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 227/1, 228. Reprezentarea mîinilor prin proeminenţe laterale este un alt element precucutenian.

[36] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 73/1 (Precucuteni II), fig. 73/6 (Precucuteni III).

[37] I. T. Dragomir, *op. cit.*, 53/11.

[38] *Ibidem*, fig. 45/7, 8, iar pentru cultura Precucuteni vezi S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 84/7 şi poate şi 8.

[39] Şi mai gravă decît această neconcordanţă, sau contradicţie, ni se pare însă faptul că idei fundamentale din monografie se regăsesc identic la A. Niţu, *op. cit.*, articol apărut în 1973. Dăm în acest sens un exemplu, iar comentariile le considerăm de prisos. La A. Niţu, *op. cit.*, p. 87 putem citi : „Ceramica componentei cucuteniene din cadrul complexului Stoicani-Aldeni a creat toate categoriile şi speciile ceramicii bicrome „alb pe roş" cu aspecte decorative proprii acestei etape şi le transmite complexului Cucuteni A, în cadrul căruia aspectele lor decorative se dezvoltă de-a lungul etapelor Cucuteni A2—A3. Fenomenul nu se repetă în complexul ceramic al fazei Gumelniţa A2, discriminind clar filiaţia genetică şi caracterul cucutenian al ceramicii bicrome". La I. T. Dragomir *op. cit.*, p. 92, penultimul paragraf putem citi : „Ceramica componentei cucuteniene din cuprinsul aspectului Stoicani-Aldeni a creat toate categoriile ceramicii bicrome „alb pe roş" cu aspecte decorative proprii acestei *perioade neo-eneolitice* şi le-a transmis complexului Cucuteni A, în cadrul căruia aspectele lor *ornamentale* se dezvoltă de-a lungul etapelor *ulterioare* Cucuteni A2—A3. *Ţinem să precizăm* că acest fenomen nu este *valabil şi pentru complexul* ceramic al fazei Gumelniţa A2, *deosebind net* filiaţia genetică şi caracterul cucutenian al ceramicii bicrome". Sublinierile ne aparţin şi reprezintă diferenţele dintre cele două texte. De asemenea, alte fraze de pe aceeaşi pagină merg pe linia celei de mai sus, fiind reluate identic şi la pagina 113.

[40] P. Roman, SCIV, 14, 1963, 1, p. 33—50.

1.Precucuteni

2.Ariușd

3.Izvoare II1

4.Frumușica

5.Stoicani

6.St.Aldeni

7.Gumelnița

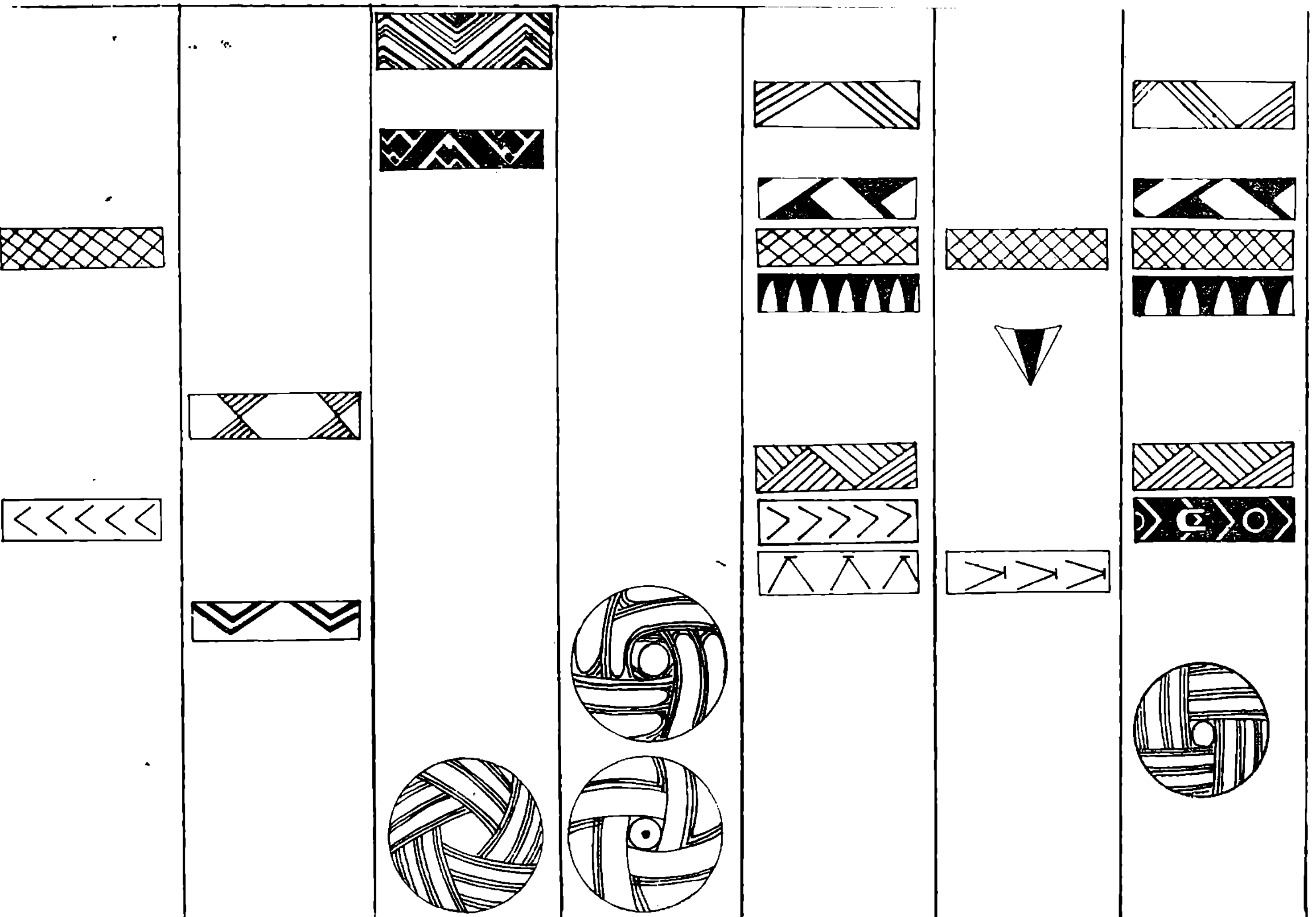

Fig. 6. Tipologia comparată a motivelor ornamentale.

1. Precucuteni | 2 Ariușd | 3. Izvoare II 1 | 4. Frumușica | 5. Stoicani | 6. St-Aldeni | 7. Gumelnița

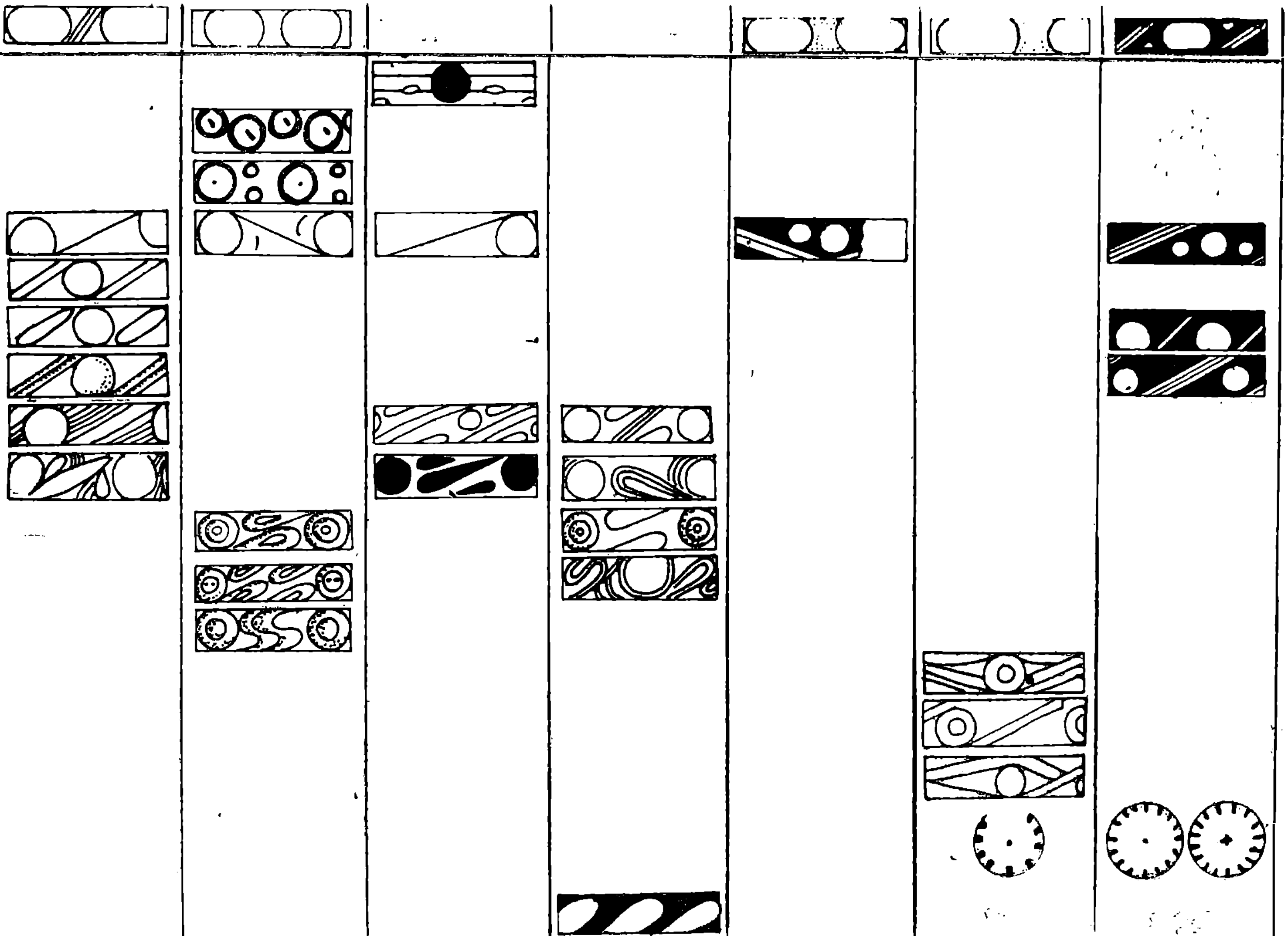

Fig. 7. Tipologia comparată a motivelor ornamentale.

1. Precucuteni	2. Ariuşd	3. Izvoare II.1	4. Frumuşica	5. Stoicani	6. St.-Aldeni	7. Gumelniţa

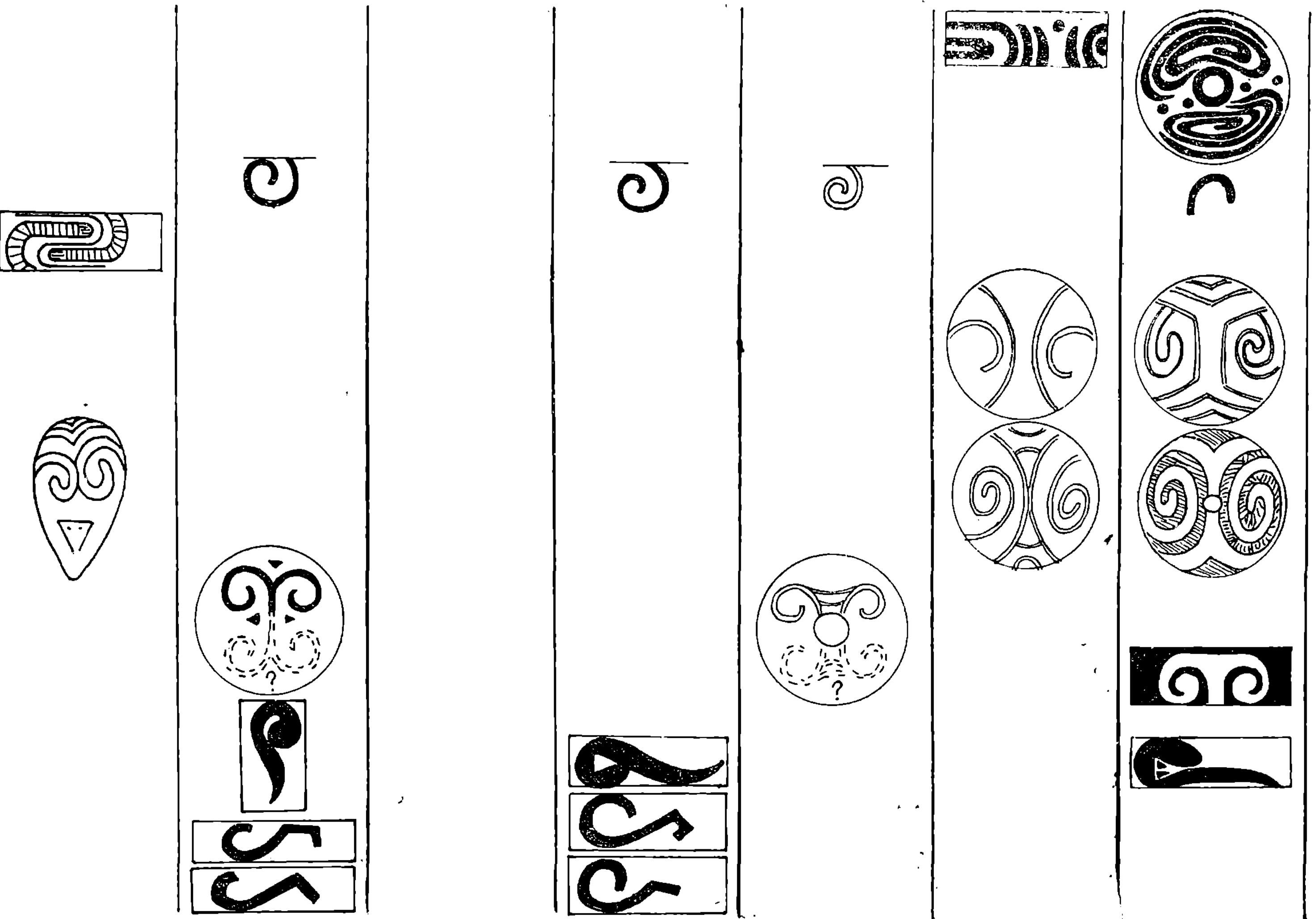

Fig. 8. Tipologia comparța a motivelor ornamentale.

1. Precucuteni

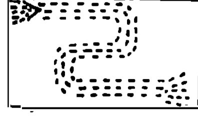

2. Ariușd

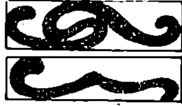

3. Izvoare III

4. Frumușica

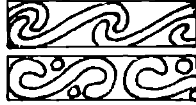
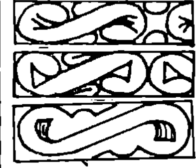

5. Stoicani

6. St-Aldeni

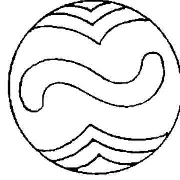

7. Gumelnița

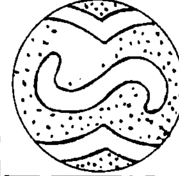

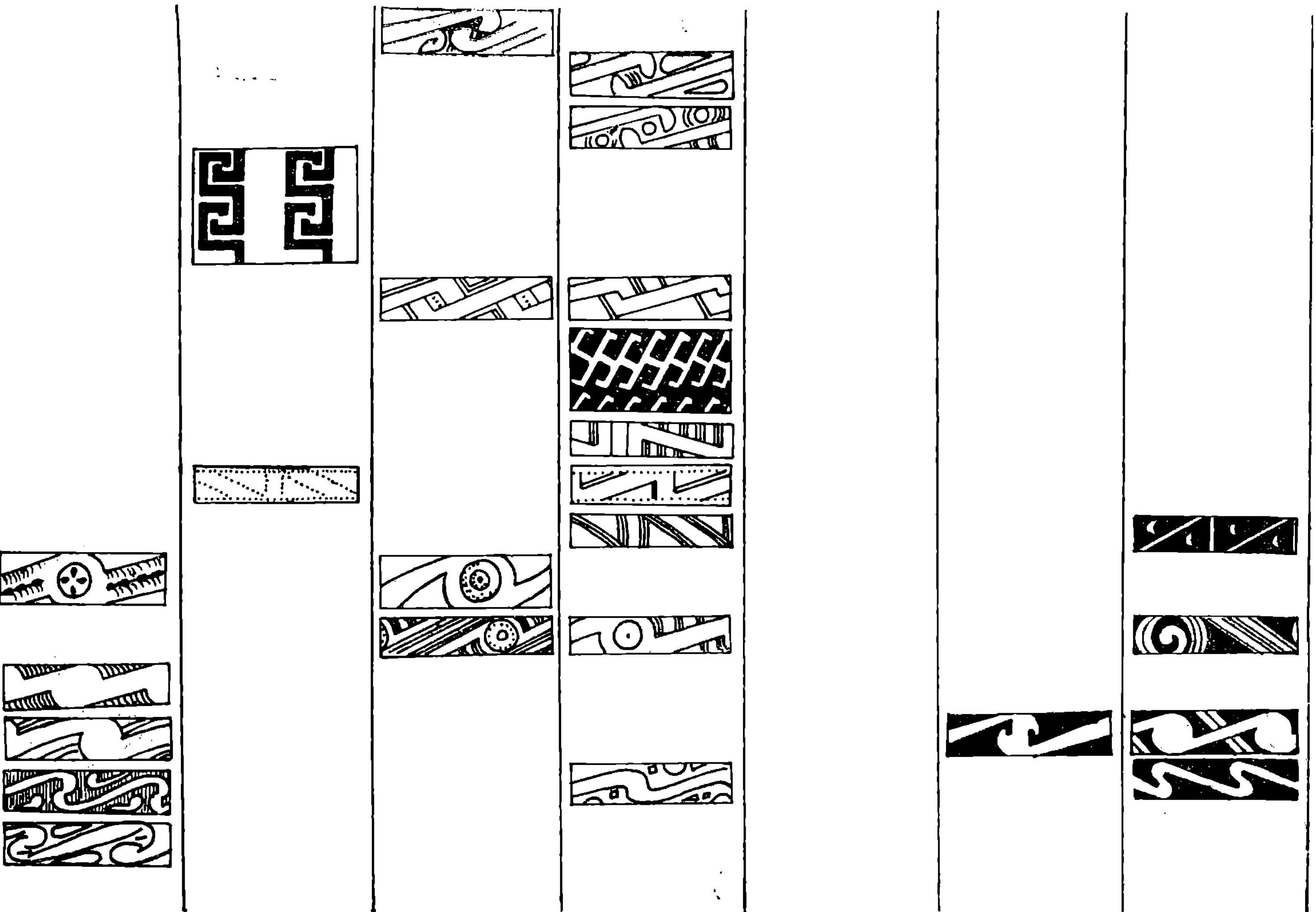

Fig. 9. Tipologia comparată a motivelor ornamentale.

1. Precucuteni	2. Ariușd	3. Izvoare II1	4. Frumușica	5. Stoicani	6. St.-Aldeni	7. Gumelnița

Fig. 10. Tipologia comparată a motivelor ornamentale.

trebuie plasat în a doua jumătate a evoluţiei fazei Gumelniţa A1. Dealtfel, chiar şi din punct de vedere logic este necesar să acceptăm că o sinteză culturală nu se poate naşte instantaneu în momentul contactului dintre elementele componente.

Referindu-ne la momentul de sfîrşit al acestui aspect, trebuie să constatăm că la Stoicani avem o serie de elemente post Gumelniţa A1 ca : stră-

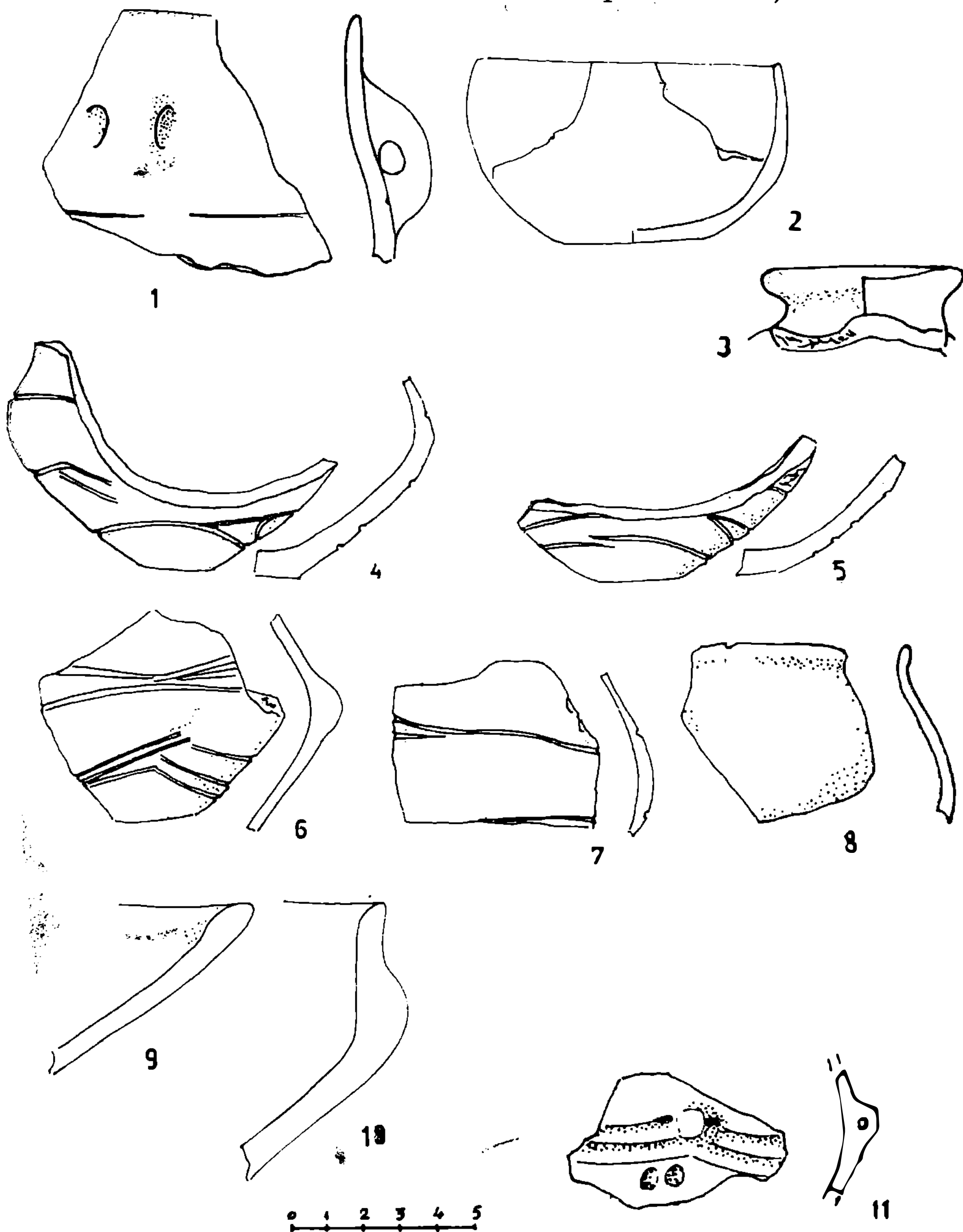

Fig 11. 1—10 ceramică Stoicani-Aldeni de la Năieni, jud. Buzău : 11 import Stoicani-Aldeni de la Măriuţa, jud. Călăraşi.

chini cu buza îngroșată în interior (un exemplar apare şi la Năeni, fig. 11/9), castroane cu umăr carenat sau cu marginea îndoită în interior [41].

La acestea se adaugă faptul că rozeta de pe umărul paharului de la Băneasa [42] se regăsește la Cernavoda [43] și Sultana [44], în medii gumelniţene tîrzii, precum și fragmentul descoperit la Măriuţa, jud. Călăraşi, care ilustrează faptul că ne aflăm în prezența unui import specific Stoicani-Aldeni într-un nivel care, din punct de vedere cronologic, se plasează la sfîrşitul fazei A2, dar mai sigur în faza B1 [45] (fig. 11/11).

În concluzie, considerăm că originea aspectului Stoicani-Aldeni se datorează contactului dintre comunităţile Gumelniţa A1 și Precucuteni III, rezultînd un aspect de sinteză al cărui început se poate plasa la mijlocul fazei Gumelnița A1. Totodată considerăm, din lipsa unor dovezi concrete pînă în prezent, că nu se poate vorbi pentru aria cucuteniană pură de un orizont bicrom nealterat de tricromie. Acest orizont este specific ariei Stoicani-Aldeni, ea contribuind într-o modalitate care urmează să fie elucidată de cercetările viitoare la nașterea marelui complex Cucuteni.

Pe de altă parte, plasăm sfîrșitul acestui aspect la un nivel Gumelnița A2 final — B1 sau Cucuteni A3b.

EINIGE FRAGEN ZUM STOICANI-ALDENI ASPEKT

ZUSAMMENFASSUNG

Davon ausgehend, daß der Stoicani-Aldeni-Kulturaspekt als ein Syntheseaspekt Gumelnița-Ariușd, Gumelnița-Precucuteni, Gumelnița-Cucuteni A_1 (Protocucuteni) oder sogar als eine regionale Variante der Gumelnița-Kultur betrachtet wurde, stellt der Verfasser die in Betracht gezogenen Elemente gegenüber. Die Schlußfolgerung, die sich aus der vergleichenden Behandlung des keramischen Materials ergibt, ist, daß der vorliegende Aspekt eine Erscheinung einer Symbiose zwischen den Kulturen Precucuteni III und Gumelnița A_1 darstellt und daß sein Ausgangspunkt gegen Mitte der Gumelnița A_1-Etappe anzusetzen ist, weil die Precucuteni III — Importe auf dem Gumelnița-Verbreitungsgebiet die Tatsache bezeugen, daß die zwei Kulturen zeitgleich waren. Andererseits ist es logisch unmöglich anzunehmen, daß ein Syntheseelement augenblicklich im Moment der Kontakte zwischen den Trägern der beiden Kulturen entstanden wäre.

Schließlich vermerkt noch der Verfasser anhand einiger Nach-Gumelnița A_1-Elemente von Stoicani, sowie auf Grund einiger Importe vom Typ Stoicani-Aldeni von Măriuța, daß sich der in Frage kommende Aspekt auch nach dem Ende der Gumelniţa A_1-Phase entwickelte.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1—5. Verleichende Typologie der Keramikformen.

Abb. 6—10. Vergleichende Typologie der Verziehrungsmotive.

Abb. 11.1—10 Keramik vom Stoicani-Aldeni-typus von Năieni, jud. Buzău: 11 Stoicani-Aldeni-importe von Măriuța, jud. Călărași.

[41] M. Petrescu—Dîmbovița, *op. cit.*, fig. 32/1—6, 7, 9, 11; 38/6, 7; 39/6.

[42] I. T. Dragomir, *op. cit.*, fig. 46/2.

[43] A. Langsdorff și I. Nestor, PZ, 20, 1929, fig. 4/2, 7.

[44] Decorul apare pe un suport inedit, aflat în muzeul din Oltenița și l-am putut studia prin bunăvoința lui Done Șerbănescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[45] Așezarea de la Măriuța are două niveluri, fragmentul amintit aparține stratigrafic nivelului superior.

PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI*

de PETRE I. ROMAN

PROBLEME DE CRONOLOGIE ŞI PERIODIZARE

Atribuim perioadei timpurii (în sistem tripartit: timpurie, mijlocie şi tîrzie) a epocii bronzului spaţiul de timp cuprins între sfîrşitul perioadei de tranziţie (în fiecare teritoriu în parte) şi începutul culturilor „clasice'' ale epocii bronzului, anume: Tei, Verbicioara, Balta Sărată, Periam-Pecica, Otomani, Wietenberg, Monteoru (fără IC_4). Deci ambele limite, inferioară şi superioară, trebuie precizate, cît mai veridic cu putinţă, pe baza unor criterii care să exprime partea esenţială din structura fenomenului. În situaţia în care ritmul de constituire a grupelor etno-culturale ale noii epoci (şi înţelegem că avem de-a face cu grupe prototrace) este diferit, sîntem puşi în situaţia de a separa grupele care însumează toate componentele specifice noii epoci, de acelea care nu au decît o parte, mai mare sau mai mică, a acestor elemente, păstrînd, în schimb, puternice elemente tradiţionale. Aşa se face că, din punct de vedere cronologic, în perioada timpurie a epocii bronzului convieţuiesc, în spaţii diferite dar învecinate, grupe etno-culturale prototrace purtătoare ale noii epoci şi grupe ale perioadei de tranziţie care în vest păstrează puternice elemente de tradiţie eneolitică locală, iar în est puternice elemente, eterogene şi pe trepte diferite de evoluţie, de origine nord-pontică sau volîno-podolică.

Pe plan regional şi supraregional situaţia este şi mai complexă, astfel încît, parafrazîndu-l pe I. Nestor care, constatînd că „toate sistemele de cronologie stabilite pentru diferitele regiuni ale Europei s-au aplicat rînd pe rînd şi la acest spaţiu, fără a reuşi să cuprindă în chip satisfăcător faptele şi evoluţia proprie din el'' (1960, 95), ajungem uşor la încheierea că pentru regiunile teritoriului românesc poate fi valabil doar un sistem cronologic propriu care, după aceea numai, poate fi racordat la sistemele învecinate şi, în final, într-un sistem supraregional mai cuprinzător.

Este suficient să remarcăm, spre exemplu, că întreaga perioadă timpurie a epocii bronzului de pe teritoriul României precede sistemul cronologic al lui Reinecke.

Tot astfel, un sistem unic egeo-anatolian pentru perioada veche a epocii bronzului nu există de fapt. Conglomeratul care poate fi cuprins în această noţiune este compus din elemente care şi etnic şi cultural sînt deosebite. Să luăm, spre exemplu, cultura troiană, a bronzului timpuriu vest-anatolian. Etnic este creaţia unei lumi neindo-europene. Prin forma sa cea mai veche (Bronz timpuriu I_a), exprimată prin descoperirile de tip Kum

* Prezentul studiu reprezintă o parte a textului contractului de cercetare nr 141 predat Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice la 1 martie 1983. Pentru rest, vezi SCIVA 35, 1984, 3, p. 266—274 şi Thraco-Dacica 6, 1985, 1—2, p. 116—122.

SCIVA, tomul 37, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1986, p. 29—55

Tepe I_b, ea presupune aporturi balcanice de tip Gumelniţa finală — Sălcuţa de început. În ce măsură, aceleaşi elemente care în Balcani sînt socotite, pe bună dreptate după părerea noastră, drept eneolitice, odată trecute peste strîmtori, în Anatolia de vest, devin ale epocii bronzului este o problemă asupra căreia ar trebui încă meditat. Apoi, Helladicul timpuriu începe cîndva în cursul perioadei Troia I, în timp ce Thessalicul , Macedoneanul şi Ezero se plasează spre sfîrşitul Troiei I (Roman 1982 a, 410). Deci şi în regiunile sudice există importante decalaje. Mai mult, chiar pentru un teritoriu restrîns cum este cel al Greciei continentale se admite coexistenţa, în teritorii învecinate, a comunităţilor „neolitice" cu cele ale epocii bronzului timpuriu.

Deci, dacă ar fi să dăm curs propunerilor de a adopta sistemul cronologic egeo-anatolian ar trebui să precizăm de la început spaţiul şi forma de manifestare pe care o reţinem : Anatolia de vest, insulele, Grecia de sud centrală sau de nord. Exemplificînd cu propunerea lui A. Vulpe (1979, 2266) şi anume, să marcăm începutul epocii bronzului „odată cu Helladicul timpuriu ; în cazul regiunilor noastre" luîndu-se „drept criteriu sfîrşitul civilizaţiilor eneolitice" ... „precum Cucuteni, Gumelniţa etc." putem bine observa cum ajungem în situaţia de a începe acest fenomen la nord de Dunăre cu mult înainte de apariţia bronzului timpuriu thessalic, macedonean sau de la sud de Balcani (Ezero). Ţinuturile noastre ar constitui în acest fel o insulă, înconjurată de culturi neo- sau eneolitice. Apoi, autorul citat nu oferă nici un criteriu *intern* pentru determinarea culturală a manifestărilor pe care le indică.

Cele mai vechi manifestări ale epocii bronzului, care pot constitui subetapa I_a, se înscriu în limita (probabil tirzie) unor descoperiri de felul celor de la *Zimnicea* (Alexandrescu 1974), *Mlăjet* (com. Nehoiu, jud. Buzău, inedit, inf. Al. Oancea), *Sînzieni* (Zsolt Székely 1980), *Zăbala* (Z. Székely 1971, 389 şi urm.). Corespondenţe aflăm, de asemenea, în aşezarea *Ezerovo III* (Tončeva 1973, 472, 474 şi fig. 2), la *Brăiliţa* (mormintele 10, 24, 31 : Harţuche, Anastasiu 1976), *Răcăciuni* (Tudor, 1973, 283 şi urm.), *Coşereni* (inedit, cercetări I. Nestor şi E. Zaharia). Aceste descoperiri par să formeze un orizont cultural şi cronologic, poate mai larg, care în parte evită aria de răspîndire a materialelor Coţofeni I (care se apropie de Bucureşti), iar pe de alta se interferează cu aceasta din urmă în sud-estul Transilvaniei. Subetapa I_a se înscrie probabil spre sfîrşitul fazei Coţofeni I. Formularea ar putea fi sprijinită şi de relaţia stratigrafică de la Tărnava (Nikolov 1976) unde mormîntul nr. 9 din tumulul 1 reprezintă o perioadă mai nouă decît înmormîntările de tip Orlea-Sadovec, care, la rîndul lor, sînt parţial mai vechi, parţial contemporane cu faza timpurie Coţofeni. Continuînd pe această linie constatăm : materiale de tip Orlea-Sadovec au apărut în cele mai vechi niveluri (XIII — XI) de la Ezero, deci începutul epocii bronzului în regiunile nord-dunărene se poate situa spre sfîrşitul fazei Ezero A. Cum începutul aşezării de la Ezero se datează spre sfîrşitul Troiei I (Roman 1982 a, 410), subetapa I_a a perioadei timpurii a epocii bronzului de la noi corespunde Troiei II, Thessalicului timpuriu I, Helladicului timpuriu II.

Limita inferioară astfel precizată, am împărţit perioada timpurie a epocii bronzului în trei etape (I — III) fiecare cu subetape. Etapa I cuprinde cele mai vechi manifestări ale epocii bronzului pe care le-am indicat mai sus şi care constituie subetapa I_a, fazele timpurie şi clasică (I şi II) ale culturii Glina (ele formînd subetapele I_{b-c} ale bronzului timpuriu) şi manifestările de tip Zăbala (din sub etapa I_b), Schenckenberg A — eventual început de B (subetapele I_{b-c}). La Braneţ, o formă clasică de manifestare

a Glinei suprapune un strat aparţinînd fazei II a culturii Coţofeni, iar în nord-estul Olteniei, așezări care țin încă de faza clasică Glina suprapun așezări Coţofeni III (Roman 1982 b, 46; idem 1984, 267; idem 1985 a, 296; idem 1985 b, 117). Rezultă deci că perioada de formare a culturii Glina și o parte a aspectului său clasic (adică bronz timpuriu I_{b-c}) sînt contemporane cu faza Coţofeni II, respectiv Baden tîrziu, Kostolac timpuriu, Ezero A — B, Troia IIg — III, Helladic timpuriu II. Cu alte cuvinte, perioada timpurie a epocii bronzului se desfăşoară în bună măsură în a doua jumătate a mileniului III î.e.n.

Etapa II am împărțit-o în două subetape: II_a căreia îi corespunde lărgirea fenomenului epocii bronzului simultan cu apariţia unor variante regionale și constatarea unei asimilări de bunuri culturale Coţofeni și Vučedol de către comunităţile Glina (Roman 1985 a, b). În această subetapă se înscriu faza Govora Sat-Runcuri (a III-a) din evoluţia culturii Glina, Schneckenberg B, grupul Jigodin, descoperirile de tip Bogdăneşti. Subetapa este sincronă ultimei faze a culturii Coţofeni, perioadei tîrzii a culturii Vučedol, grupului Bošaca, fazei Ezero B1, Thessalicului şi Helladicului timpuriu III, Troiei IV. Descoperirile de la Odaia Turcului (Tudor 1982) au demonstrat vechimea mai mare a acestei subetape în raport cu cele mai vechi manifestări ale culturii Monteoru. Sincronismele menţionate ne arată, de asemenea clar, că ea precede și apariţia celor mai vechi culturi ale epocii bronzului de la Dunărea de Mijloc. Subetapa IIb a rezultat din situația stratigrafică de la Ostrovu Corbului unde o așezare Glina tîrzie (din faza IV) suprapune o așezare finală a culturii Coțofeni în cadrul căreia importurile vučedoliene tîrzii erau foarte frecvente. În subetapa IIb se produce o maximă expansiune a fenomenului Glina și Schneckenberg peste Oltenia și Transilvania. În cadrul acestei subetape au apărut probabil elementele care vor duce la individualizarea unui nou aspect sau unei noi faze a culturii Schneckenberg, cunoscut prin descoperirile nestratigrafiate din sud-estul Transilvaniei și prin cele de la Năeni (Vulpe, Drîmboceanu 1981; Vulpe 1982a, b) care sînt integrate in cadrul culturii Monteoru în cursul subetapei IC_{4b}. În această subetapă (II_b) ar fi evoluat deci Monteoru IC_{4c} (sau așa-zisul aspect Odaia Turcului), purtători ai mormintelor în ciste de piatră din partea deluroasă (nordică) a Munteniei centrale și ai mormintelor tumulare din Cheile Aiudului. Subetapa corespunde, de asemenea, primelor culturi ale bronzului timpuriu de la Dunărea de Mijloc și Serbia (Belotic- Bela Crkva Priboj, Negrišori, Vinkovci-Somogyvár, Makó, Nyirség). Ea pare să preceadă descoperirile Glockenbecher-Csepel şi corespunde, probabil, fazei Ezero B_2, Troia V, perioadei de trecere de la Helladicul timpuriu la cel mijlociu.

Etapa III este documentată prin descoperiri de tip Gornea-Vodneac (Boroneanţ 1971) cărora le este caracteristică o ceramică ornamentată cu scrijelituri şi, mai ales, prin impresiuni textile sub formă de fagure. În Oltenia, acestea suprapun aşezările Glina ale etapei a II-a şi preced, în cea mai mare parte sau în totalitate, cultura Verbicioara. În partea de vest şi nord-vest a ţării ele urmează culturii Nir şi precedă cultura Otomani propriu-zisă. În viitoarea arie a culturii Tei, par a fi adus o componentă importantă, vizibilă în descoperiri de tip Bungetu I (Chicideanu 1982); expansiunea culturii Monteoru la sfîrşitul fazei IC_4 poate să se datoreze și presiunii la care mișcarea, al cărui rezultat este aspectul Gornea-Vodneac, a supus comunităţile din Transilvania, Oltenia şi Muntenia.

Etapa III, indiferent dacă începe odată cu apariţia grupei Glockenbecher-Csepel sau imediat după, se sincronizează cu Nagyrév şi ia sfîrşit treptat pe măsură ce se constituie culturile Periam-Pecica, Otomani, Verbicioara, Tei adică culturile bronzului clasic de pe cea mai mare parte a teritoriului românesc.

Din analogiile menţionate, rezultă ca evident faptul că cel puţin partea veche a etapei III (III_a?) precede sistemul cronologic al lui Reinecke. În sud se dezvoltau culturi ale bronzului mijlociu precum : Nova Zagora, Helladic mijlociu de început, Troia VI de început.

PROCESUL DE CONSTITUIRE A NOILOR GRUPE ETNO-CULTURALE DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII BRONZULUI

După o perioadă de frămintări care au afectat sud-estul României şi nord-estul Bulgariei, punînd capăt — în aceste ţinuturi — evoluţiei culturii Cernavodă III, s-a produs stabilizarea comunităţilor Cernavodă II, fapt care a permis o perioadă îndelungată de linişte, bazată pe un mai solid echilibru tribal. Drept urmare, au luat naştere mai multe cercuri culturale a căror asemănare se datorează elementelor etno-culturale comune. Deosebirea dintre ele se explică atît prin proporţiile încă foarte variabile ale elementelor comune cît și prin componentele diferite.

Structura internă a acestor cercuri culturale este, de asemenea, diferită. Unele dintre ele nu au acumulat și îmbinat încă, în cantităţi suficiente, toate elementele (de natură etnică, economică, socială, culturală, spirituală etc) care vor deveni specifice comunităţilor epocii bronzului. În acelaşi timp, deşi menţin puternice tradiţii conservatoare, eneolitice, ele se deosebesc substanţial de structurile perioadei eneolitice. Astfel de culturi au fost încadrate de noi în perioada de tranziţie. În paralel, în alte regiuni, simbioza elementelor din substrat şi strat se realizează încă de pe acum și dau naştere la culturi ale epocii bronzului. În Europa acestei perioade înregistrăm deci existenţa unor „capete de poduri'', deci nu insule, ale epocii bronzului, înconjurate pe mai multe părţi de culturi ale perioadei de tranziţie, acestea din urmă fiind în contact direct cu populaţii eneolitice care, la rîndul lor, se învecinează cu comunităţi neolitice.

Cel mai întins spaţiu îl ocupă cercul cultural central peninsular şi est-central european. Elementele componente : în substrat fondul eneolitic, iar ca strat un adaus variabil de elemente nord-pontice. Acestui cerc, cel mai reprezentativ al perioadei de tranziţie, i-am atribuit grupele şi culturile Orlea-Sadovec, Celei, Coţofeni, Baden (fără Boleráz), Kostolac, Vučedol.

Caractere ale perioadei de tranziţie are şi cercul cultural vestpontic, limitat la Buceag, sudul Moldovei, estul Munteniei, Dobrogea şi nord-estul Bulgariei, inclusiv ţinutul Varna. În comparaţie cu întregul spaţiu sud-est european, din punct de vedere etnic acest cerc are în structura sa cele mai numeroase elemente de origine nord-pontică. Din această cauză, chiar dacă din punct de vedere cultural el preia cele mai numeroase şi mai originale forme egeo-anatoliene, comunităţile care-l compun realizează structurile etnice (trace) îndeosebi, specifice epocii bronzului, mult mai tîrziu. În difuzarea bunurilor culturale egeo-anatoliene, pe întinse spaţii nord-pontice ca

și la comunitățile cercurilor culturale cu care se învecinează, grupele cercului cultural vest-pontic au jucat un rol major.

Între cele două cercuri culturale: vest-pontic și central-peninsular, într-o zonă tampon, de întrepătrundere, s-a realizat, cel mai devreme pentru regiunile nord-balcanice și dunărene, un echilibru în structura internă a comunităților, structură care este specifică pentru epoca bronzului sub toate aspectele. În această zonă au apărut primele sinteze etno-culturale ale unei noi epoci, care ne apar, ulterior, sub forma grupelor sau culturilor: Glina, Năeni, Zăbala, Schenckenberg, Jigodin, Bogdănești și, eventual, a celor de tip Zimnicea, toate la un loc formînd cercul cultural central-românesc.

La răsărit de Carpați, în centrul și nordul Moldovei, din amestecul elementelor amforelor sferice și ale grupului Horodiștea, s-a format un grup cultural, documentat prin așezări și morminte, care păstrează caractere ale perioadei de tranziție. Grupul est-carpatic a devenit o punte de legătură între ținuturile podolice și ale Nistrului superior cu ținuturile vest-pontice.

La sud de Balcani, în bazinul Marica, ne aflăm în aria culturii Ezero. Dacă avem în vedere substratul Karanovo VI și foarte probabilele straturi de origine nord-pontică (incorporate și difuzate prin culturile Cernavodă I, III, și II), atunci încadrarea sau apropierea culturii Ezero de cercul cultural egeo-anatolian nu s-ar putea referi decît la aspectul cultural și la una din componentele sale de substrat (cea Karanovo VI) căci, din punct de vedere etnic, sinteza reprezentată prin descoperiri de tip Ezero este substanțial diferită de lumea vest-anatoliană. Prin componentele sale etno-culturale cultura Ezero rămîne deci, prin excelență, o cultură sud-est europeană, din perioada timpurie a epocii bronzului.

Mai departe spre sud, intrăm în aria bronzului timpuriu macedonean. Zona sa estică, din cîmpia Dramei, are izbitoare relații, realizate îndeosebi pe Strymon, cu cercul cultural central-peninsular, iar spre nord cu Ezero. Restul Macedoniei devine punte de legătură, nu numai culturală ci și etnică, între Thessalia și ținuturile cercului central-peninsular. Substratul etno-cultural, nemijlocit, al bronzului timpuriu macedonean este puțin cunoscut. El corespunde unei perioade de instabilitate tribală și urmele locuirii din acea vreme nu mai pot să apară în vechile așezări decît cu totul întîmplător (sub forma unor treceri ocazionale). Astfel de resturi, chiar sporadice, ne arată, în primul rînd, un evident aport al comunităților Gumelnița și Sălcuța, ultimele vizibile mai ales în cîmpia Dramei. Dacă avem în vedere descoperiri din nivelurile 12—16 de la Dikili Tash, putem presupune, pentru Macedonia, și o contribuție sau o evoluție asemănătoare cu cea a culturii Cernavodă III.

Un ultim cerc cultural pe care dorim să-l menționăm este cel al bronzului timpuriu thessalic. În substratul acestuia s-a aflat și cultura Rachmani care se plasează într-o perioadă *post* Sălcuța clasică, în paralel cu Bodrogkeresztúr, Cernavodă I (parțial), Sălcuța IV, Cernavodă III (parțial). Între Dimini și Rachmani pe de o parte și între Rachmani și bronzul timpuriu thessalic pe de alta se observă rupturi tipologice care s-ar putea explica și prin intervenția unor grupe balcano-danubiene.

Acesta este cadrul general care a facilitat constituirea la nord de Dunăre a primelor manifestări etno-culturale, prototrace în esența lor, de la începutul epocii bronzului. Așa cum am arătat și mai sus, constituirea acestora a fost posibilă mai întîi în zona de contact dintre cercul cultural central-peninsular — care păstra încă puternice tradiții eneolitice și care, un timp, s-a manifestat pînă în centrul Munteniei și Carpații Orientali —

şi cercul vestpontic, mai puţin tradiţionalist dar format din elemente eterogene (locale, nord-pontice, volîno-podolice, sudice), aflate în stadii diferite de evoluţie şi cuprinse mai curînd într-o ,,unitate'' culturală (tributară de fapt aproape integral sudului), decît într-una etnică, socială, economică şi spirituală. Realizarea unei simbioze etno-culturală, în cadrul acestui cerc n-a fost posibilă şi din cauza unor repetate adausuri de noi veniţi din ţinuturile răsăritene.

Teritoriul în care s-au constituit primele grupe etno-culturale ale epocii bronzului este ţinutul acoperit de păduri seculare al Munteniei centrale, cîmpiile şi platformele înalte ale părţii nordice din aceeaşi zonă centrală, dealurile pericarpatice dintre cursurile superioare ale Buzăului şi Dîmboviţa, sud-estul Transilvaniei. Este un ţinut în care fondul local eneolitic a fost deosebit de viguros şi s-a menţinut puternic chiar în condiţiile în care legăturile cu sudul au fost întrerupte în urma infiltrărilor nord-pontice. A rezultat mai întîi o formă de manifestare cunoscută sub numele de Brăteşti (Tudor 1978, 73 şi urm.), apoi, foarte probabil, o etapă de tip sau asemănătoare Cernavodei III, n-au lipsit pătrunderi de tip Cernavodă II, au urmat prezenţe, mai mult sau mai puţin durabile, Coţofeni timpurii şi, după această etapă, în cadrul descoperirilor de tip sau derivaţie Zimnicea — Mlăjet — Sînzîieni— care sînt expresia unei puternice difuziuni culturale sudice —, înregistrăm şi primele manifestări specifice epocii bronzului din subetapa I_a. O astfel de manifestare, situată în aria, probabil primară, de formare a culturii Glina, ne oferă descoperirile de la Căţelu Nou, socotite de către autorul lor Folteşti II (Leahu 1965). Acestea ar putea fi sincrone descoperirilor de tip Zimnicea-Mlăjet-Sînzîieni, reprezentînd încă o etapă în drumul parcurs spre constituirea culturii Glina al cărui centru genetic nu poate fi căutat decît în limitele ariei sale de răspîndire. Fenomenul, redus teritorial la început, se va extinde treptat mai ales spre vest în dauna comunităţilor Coţofeni a căror cultură va fi pînă al urmă înlocuită. Extinderea fenomenului Glina şi contactul cu alte realităţi zonale va facilita apariţia unor grupe (variante?) regionale, cum este cazul cu descoperirile de tip Jigodin sau Bogdăneşti (ultimele reprezentînd ,,capete de pod'' ale epocii bronzului în depresiunile de la răsărit de Carpaţi). Difuzarea fenomenului spre vest stă în legătură şi cu presiunea constantă (lentă, uneori cu ruperi de ritm) a populaţiilor nord-pontice, exercitată atît în Dobrogea, sudul Moldovei, Bărăgan, nord-estul Bulgariei, cît şi în nord-estul Moldovei. O rupere de ritm pare a fi avut loc după faza Govora Sat-Runcuri a culturii Glina (subetapa II_a a bronzului timpuriu) cînd cercul cultural vest-pontic pare să fie desfiinţat de o pătrundere importantă a purtătorilor mormintelor tumulare cu ocru în sud-estul României şi nord-estul Bulgariei. Aceasta ar putea explica, pe de o parte ocuparea ultimelor aşezări Coţofeni de către comunităţile Glina şi afluxul de elemente sudice de tip Ezerovo şi Ezero finale în etapa IC_{4c} a culturii Monteoru. Această etapă monteoreană putea să încorporeze sau să se datoreze pur şi simplu unor comunităţi deplasate din aria fostului cerc cultural vest-pontic, ceea ce ar explica şi elementele de tradiţie Cernavodă II pe care le conţine. Ocupînd o parte a fostei arii Glina, comunităţile Monteoru IC_{4c} vor asimila şi elemente derivate din fondul Schneckenberg (de tip Năeni) pe care vor reuşi să le integreze în cursul etapei IC_{4b}.

Constituirea culturilor bronzului timpuriu la Dunărea de Mijloc, în bună măsură ca expresie a întinderii fenomenului de la Dunărea de Jos, a provocat instabilitate şi contraacţiunea Glockenbecher. Presiunea inversă

a adus cu sine nu numai elemente etno-culturale est-central europene și din partea vestică a bazinului carpatic care vor participa la geneza culturilor bronzului mijlociu, dar a și contribuit la extinderea fenomenului epocii bronzului, prin cultura Monteoru IC_4 tîrziu — IC_3, în noi teritorii din Moldova.

FORME DE MANIFESTARE CULTURALĂ ÎN PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI

Prin prisma apariţiei şi difuzării fenomenului epocii bronzului, teritoriul României poate fi segmentat, longitudinal, în trei mari părţi : 1. *partea centrală* (Muntenia centrală şi de vest, dealurile pericarpatice pînă la cursul superior al Buzăului, centrul, estul şi sud-estul Transilvaniei, depresiunile Caşin şi Tazlau, unele ,,capete de pod'' pînă la Siret, între Bacău şi Adjud) ; 2. *partea de est* (estul Munteniei, Dobrogea, sudul şi estul Moldovei) ; 3. *partea de vest* (Oltenia, Banat, Crişana).

1. MANIFESTĂRI CULTURALE ALE PERIOADEI TIMPURII A EPOCII BRONZULUI ÎN PARTEA CENTRALĂ A ROMÂNIEI

a) *Descoperiri de tip Zimnicea*. Cele mai multe se înscriu în limitele cercului cultural vest-pontic și au ca centru de difuzare staţiunile din jurul lacului Varna (Tončeva 1981). Alte descoperiri, aflate în lungul Dunării (Călăraşi-Mircea Vodă : Morintz 1978, 90 ; fig. 51/4 ; Zimnicea : Alexandrescu 1974 ; Olteniţa-Calomfirescu, inedit, descoperit de B. Ionescu) sau la sud de fluviu (Tărnava : Nikolov 1976, 43, 44 și fig. 10/a, b, v), constînd din morminte tumulare sau plane, fac parte fie din aria cercului cultural central-peninsular, fie dintr-o zonă în care circulaţia oamenilor şi bunurilor era foarte facilă.

În zona de la sud de Carpaţi, cunoaştem o descoperire de pe cursul superior al Buzăului (*Mlăjet*, com. Nehoiu, jud. Buzău, inf. Al. Oancea, fig. 2/1, 2), ce constă din mai multe morminte sub construcţii de piatră. Unul dintre ele a avut ca inventar două vase askos (fig. 2/1, 2) foarte asemănătoare cu cele din cimitirul de la Zimnicea (Alexandrescu 1974, fig. 1 pentru construcțiile de piatră și pl. 4/6 ; 5/1,2 pentru vase). Descoperirile de la Mlăjet indică o cale de pătrundere spre sud-estul Transilvaniei (fig. 6) de unde au fost publicate două morminte în cistă de piatră descoperite la Sînzieni (fig. 1/1,4) și Turia, ambele în jud. Covasna (Zsolt Székely 1980 și 1983). În cista de la Sînzieni s-a aflat un schelet chircit care avea lîngă cap două vase askos de tip Zimnicea. La Turia, tot într-o cistă de piatră, s-a descoperit un alt mormînt, deranjat de descoperitori, orientat, se pare, sud-nord, ce avea ca inventar două vase-askos (idem, 1983, 62, fig. 3/1) de tip Zimnicea. Mormintele au fost atribuite culturii Schneckenberg (idem 1980, 41 ; 1983 , 62) dar este evident că vasele sînt mai vechi decît cultura Schneckenberg așa cum o cunoaștem de la Prox (1941).

b) În legătură cu problemele pe care le discutăm sînt şi *descoperirile de la Zăbala* (Z. Székely 1971) care pot fi situate, în mare, în aceeaşi etapă cronologică cu cele de tip Zimnicea-Mlăjet-Sînzieni. Zăbala rămîne, prin așezare și un mormînt de înhumație (cu schelet chircit și o amforă ca inventar : *ibidem*, fig. 8 și 1/3), o descoperire izolată dar cu foarte clare și largi analogii mai ales în sud-estul României şi nord-estul Bulgariei. După

E. Zaharia (1970, 63 și urm.), Zăbala ar reprezenta una dintre componentele pe care s-a dezvoltat cultura Monteoru, în timp ce Folteşti II ar sta la baza culturii Glina-Schneckenberg. Z. Székely (1971, 389) va sublinia faptul că „multe forme și elemente de decor prezintă trăsături comune între cultura Zăbala și cultura Schneckenberg". După același autor *(ibidem*, 391) „cultura Zăbala" este mai timpurie decît Schneckenberg și a contribuit la for-

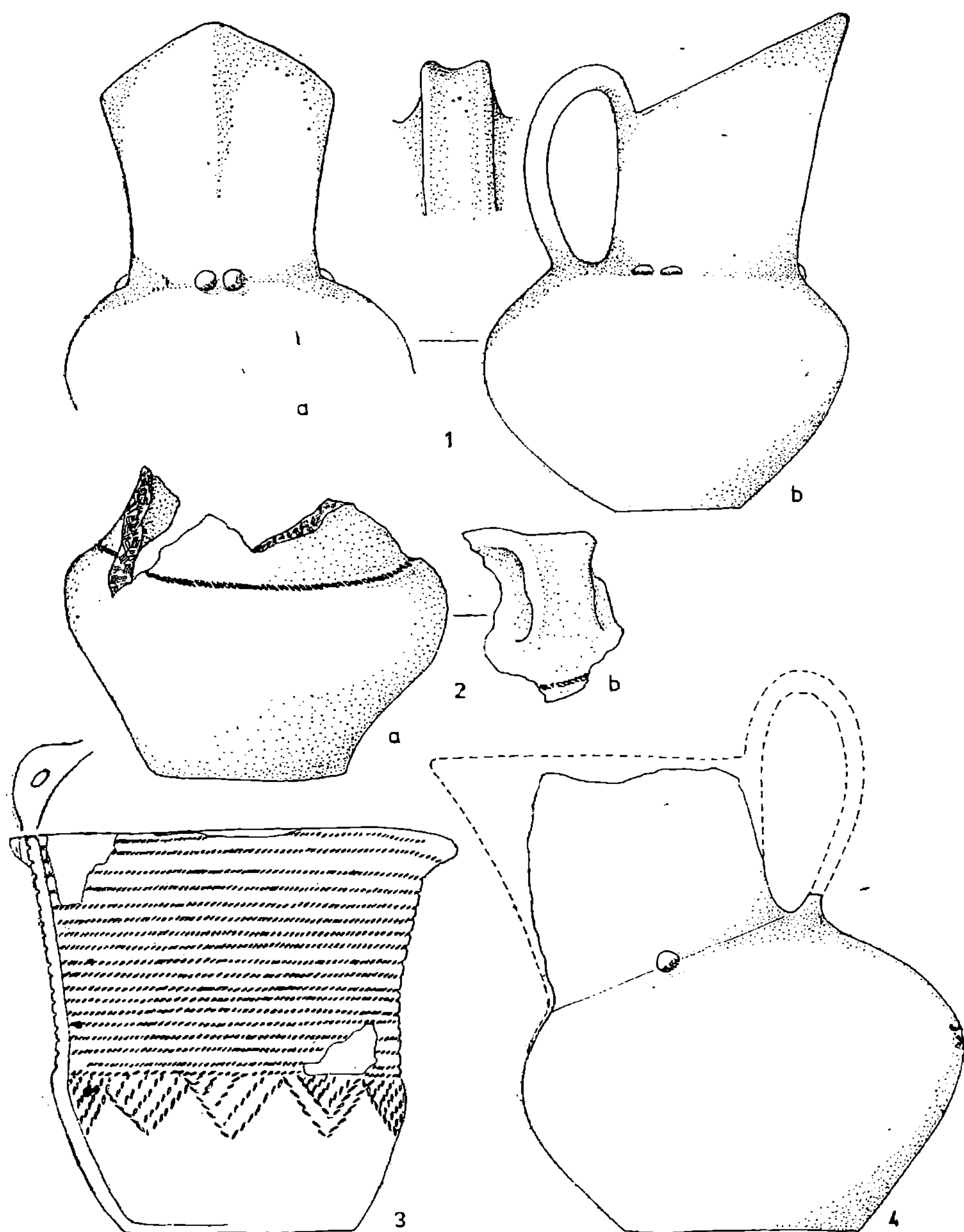

Fig. 1. Ceramică din mormintele de la Sînzieni (1a — b, 4), Brăduț (2a — b) și Moacșa (3). Sc. 1 : 2.

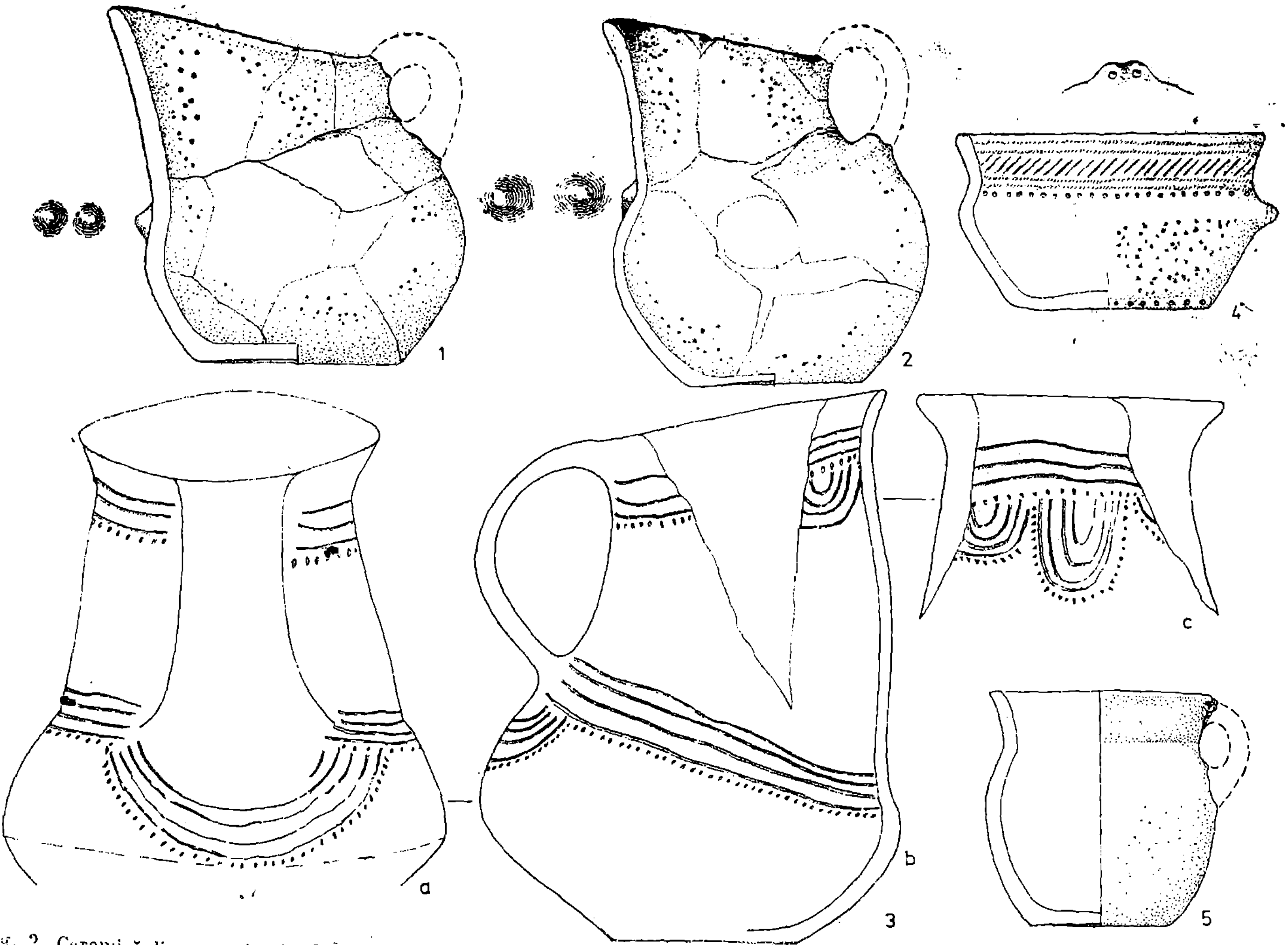

Fig. 2 Ceramică din mormintele de la Mlăjet (1 — 2), Găiceana (4, 5) și din așezarea de la Sf. Gheorghe — Örkö (3a, b). Sc. 1 : 2.

marea ultimei culturi. Așa cum o cunoaștem dintr-o singură așezare, „cultura Zăbala" se încadrează și după părerea noastră într-un orizont pre-Schneckenberg și în orice caz fie înainte de apariția culturii Glina, fie înainte ca un nou adaus de elemente din aria Glina să fi ajuns în sud-estul Transilvaniei și pe baza fondului existent (de tip Zăbala) să ducă la apariția fazei Schneckenberg A. Repetatele invocări ale participării fondului Cernavodă și Zăbala la apariția culturii Monteoru au totuși un sîmbure de adevăr prin prisma evoluției cercului cultural vest-pontic, pe ansamblu și regional, în perioada dintre orizontul Zimnicea și Schneckenberg B final (respectiv pînă după faza III a culturii Glina), dată la care grupe etnoculturale ale cercului vest-pontic sînt presate în aria Glina, dintre Buzăul superior și Dîmbovița sau Argeșul superior, de către un nou val al purtătorilor mormintelor tumulare cu ocru ce par a invada sud-estul României și nord-estul Bulgariei. Aceste grupe ale cercului vest-pontic erau purtătoare atît ale unor puternice tradiții Cernavodă II cît și a numeroase elemente noi, sudice. Astfel de tradiții nu justifică însă urcarea începuturilor culturii Monteoru pînă la izvoarele culturilor Glina și Schneckenberg.

c) Procesul de formare al culturii Schneckenberg nu poate fi, așadar, independent de acela al culturii *Glina*, iar la aceasta din urmă nu se putea petrece decît în aria sa de răspîndire. Există în acest sens o serie de repere cronologice. Orizontul Zimnicea-Mlăjet-Sînzieni suprapune pe de o parte morminte de tip Orlea-Sadovec — care în parte preced, în parte sînt contemporane cu Coțofeni I —, iar pe de alta în sud-estul Transilvaniei ele se plasează numai după o locuire Coțofeni timpurie. Descoperiri Coțofeni timpurii găsim pînă la limita dintre cîmpia înaltă și joasă a Munteniei centrale, unele dintre ele fiind aflate în preajma Bucureștilor. Pe actualul teritoriu al capitalei și comunelor suburbane se găsesc numeroase resturi de locuire Glina, unele dintre ele (Mihai Vodă) fiind socotite ca cele mai vechi. Tot aci apar descoperiri de tip Cățelu Nou (Leahu 1965) care preced Glina și par să fie sincrone cu orizontul Zimnicea-Mlăjet-Sînzieni-Coțofeni I tîrziu. Acesta este punctul de plecare pentru constituirea culturii Glina, probabil printr-o etapă intermediară care ne „scapă" pentru un moment. Prezența ornamentului, atît de caracteristic acestei culturi, din găuri perforate și găuri-butoni poate fi explicată prin preluare din lumea Ezero în primul caz (dealtfel ceramica cu găuri perforate este frecventă la sud de Dunăre) și din moda generală a ornamentului „perlat" realizat într-o tehnică preferată (au repoussé) și cunoscută din vechi, pentru al doilea caz. Glina se formează deci în zona de contact nemijlocit între comunitățile Coțofeni și cele ale cercului cultural vest-pontic. Ținutul nu pare a fi fost sub control permanent al celor două tipuri de comunități. Din această zonă, care cuprinde și actualul teritoriu al Capitalei și împrejurimile, fenomenul Glina s-a întins rapid mai întîi spre nord, spre sud-estul Transilvaniei, mai apoi spre vest. Este remarcabil faptul că spre est, comunitățile Glina mențin un echilibru defensiv ; doar spre sud-est, de-a lungul Argeșului vor înainta spre Dunăre. Ocuparea unor noi teritorii a oferit comunităților Glina contacte variate, astfel încît, încetul cu încetul, au apărut variante regionale cum sînt Glina clasică, Schneckenberg, Jigodin etc.

Așezările culturii Glina, unele fortificate (Crivăț, Odaia Turcului), nu sînt de mari dimensiuni și nici de îndelungată folosire, dar prezintă, stratigrafic, mai multe niveluri (Glina, Crivăț, Odaia Turcului etc.). Pe temeiuri de stratigrafie verticală și orizontală, evoluția culturii Glina din zona București a fost divizată în două faze : faza Mihai Vodă (material

puţin şi inedit) şi faza Fundeni (Bichir 1962, 114 şi nota 69). Pe plan mai general, rezultă însă că în aria de formare a acestei culturi trebuie să fi existat cel puţin trei faze : I de cristalizare ; II clasică, aceea pe care o găsim în cele mai multe aşezări din Muntenia şi care, în dreapta Oltului, suprapune aşezări Coţofeni II (Braneţ). Această fază are o evoluţie mai îndelungată, pe parcursul fazelor Coţofeni II şi III (a, b). Descoperirile de la Odaia Turcului (Tudor 1982, 59 şi urm.), puse în concordanţă cu cele din nord-estul Olteniei (Roman 1985a), ne indică existenţa încă unei faze (a III-a) care este sincronă fazei Coţofeni IIIc, culturii Vučedol tîrzie, Schneckenberg B şi este mai veche decît Monteoru IC_4 (Roman 1985 a, 295 şi urm., fig. 11 ; idem 1985 b, fig. 3). Problema care se pune, din această constatare, îmbracă două aspecte : 1. Dacă nivelurile superioare ale unor aşezări (Crivăţ, Glina etc.) care sînt mai îndepărtate de contactele cu lumea Coţofeni şi Vučedol sînt şi ele contemporane cu această fază III, respectiv continuă să evolueze în forme tradiţionale pînă în perioada Coţofeni IIIc-Schneckenberg B — caz în care aşezări de tip Govora Sat-Runcuri — Odaia Turcului (strat inferior) ar defini şi o variantă regională — , sau îşi încheie existenţa mai de timpuriu, cedînd teritoriul altui tip de comunităţi şi 2. Dacă cultura Glina este înlocuită de Monteoru imediat după faza reprezentată de stratul inferior de la Odaia Turcului sau, şi în Muntenia, ne putem aştepta la delimitarea a încă unei faze şi mai noi, sincronă celei de la Ostrovu Corbului.

d) Din nordul Munteniei centrale provin o serie de descoperiri de *morminte în cistă de piatră*, cu incineraţi sau inhumaţi, cu inventar pentru care s-au căutat analogii în Schneckenberg B şi în grupul Belotic-Bela Crkva (Morintz 1961 ; Popescu 1966). Sincronismul Schneckenberg B cu Belotic-Bela Crkva nu este însă real ; în lumina descoperirilor recente, ultimul grup este mai nou. Dealtfel, vasele din inventarul mormintelor trădează o perioadă mai tîrzie decît Schneckenberg B : unele sînt căni cu două torţi, altele căni asemenea celor din complexe Makó, Vinkovici-Somogyvár, un alt exemplar (tot o cană) prezintă un prag la partea superioară, ca şi exemplarele de la Nucet (jud. Dîmboviţa, fig. 4/2) şi Monteoru IC_{4c}. Deci descoperirile mai sus amintite, a căror arie de răspîndire poate fi mai mare, ar putea reprezenta fie, mai probabil, o nouă fază — ultima — a culturii Glina (cea de tip Verbiţa-Ostrovu Corbului : Roman 1985b, 118 ; Berciu, Roman 1984), fie o etapă (cea mai veche) a culturii Monteoru, aflată în plin proces de constituire.

e) Cît priveşte descoperirile de la *Năeni* (Vulpe, Drîmboceanu 1981 ; Vulpe 1982a, b), ele sînt sinonime cu cele din Monteoru IC_{4b} şi unele consideraţii asupra lor vom face după tratarea unora dintre problemele culturii Schneckenberg.

f) Aria de răspîndire a culturii *Schneckenberg* a suferit şi suferă modificări. Schroller (1933, 69, pl. 32/2) i-a atribuit sud-estul şi centrul Transilvaniei ; Prox (1941) doar sud-estul Transilvaniei ; Bichir (1962, fig. 1) a adoptat o poziţie intermediară între Schroller şi Prox : sud-estul Transilvaniei, depresiunea Ciucului, ţinutul dintre Tîrnava Mare, Hîrtibaciu şi Olt ; Horedt (1968, 105) evidenţiază descoperiri ale unui facies vestic al culturii Schneckneberg pe Mureş, în centrul Transilvaniei, apropiindu-se din nou de punctul de vedere al lui Schroller. În sfîrşit, Al. Vulpe (Vulpe Drîmboceanu 1981, 184 şi fig. 10) propune limitarea descoperirilor Schneckenberg doar la sud-estul Transilvaniei, în cadrul noţiunii de Năeni-Schneckenberg, în timp ce descoperirile central-transilvănene le atribuie culturii

Glina. Circumscrierea descoperirilor din depresiunea Ciucului grupului Jigodin nu este pusă la îndoială. Determinarea ariei de difuziune a comunităților Schneckenberg este în funcție de precizarea conținutului pe care-l atribuim culturii lor. Prox, pe temeiuri tipologice, a deosebit trei faze cărora le-a dat un conținut specific. Cercetările de la Cuciulata au arătat însă că fazele lui Prox se circumscriu în doar două faze (Bichir 1962, 96). Lui A. Vulpe *(op. cit.*, p. 184) îi „este greu să mai admită definiția culturii Schneckenberg în sensul lui A. Prox''. Aceasta în urma descoperirilor de la Năeni. După el „stațiunile din această vreme din Transilvania pot fi încadrate sau după modelul celei de la Cuciulata, și în acest caz ele aparțin unei variante regionale a culturii Glina, sau prin aspectul pus mai bine în lumină de săpăturile de la Năeni'' *(ibidem)*. Problema se poate pune însă și altfel. Vulpe ar fi trebuit să observe că așezării de la Cuciulata nu-i lipsesc elementele Schneckenberg A și B ale lui Prox. Așezarea de la Cuciulata, comparată cu descoperirile de la Năeni, Monteoru IC_{4b} și din depresiunea Ciucului ne poate folosi însă la punerea sub semnul întrebării a unității materialului atribuit de Prox fazei sale B. Dacă criteriul de bază al periodizării lui Prox a fost tipologia, atunci este firesc să luăm în considerare în primul rînd stratigrafia de la Cuciulata care ne arată conținutul real al fazelor A și B ale culturii Schneckenberg. Ceea ce rămîne în afară trebuie discutat separat, ca o nouă fază sau ca un aspect cultural deosebit. Avem în vedere îndeosebi materialul ceramic ornamentat prin șănțulețe, cu motive bandate și ogivale (Prox 1941, pl. IV ; XVI ; XVII ; XVIII/1, 3 ,5, 6, 8, 10 ; XIX/2,4, 5), care în număr infim și în forme rudimentare de exprimare nu lipsește nici din așezarea de la Cuciulata (Bichir 1962, fig. 9/2, 5, 6 ; 10/11, 12) dar tocmai acest fapt exprimă, după noi, o tendință de ornamentare care va căpăta amploare ulterior în cadrul unei faze care va fi putut cunoaște ea însăși mai multe etape. Așezarea de la Sf. Gheorghe-Örkö este atribuită de Al. Vulpe *(op. cit.*, p. 184) grupului Năeni-Schneckenberg și aceasta pe baza unui singur vas, o cană askos (Z. Székely 1973, pl. X/1—2 ; la noi fig. 2/3). Numai că așezarea de la Örkö, din care a rezultat o impresionantă cantitate de material ceramic încă inedit, nu oferă decît alte trei fragmente ceramice ornamentate cu șănțulețe în stil „Năeni''. În schimb, ceramica ornamentată cu găuri-butoni este frecventă ceea ce, după criteriile emanate de la A. Vulpe, ar atribui așezarea variantei transilvănene a culturii Glina. Este, de asemenea, semnificativ faptul că așezările grupului Jigodin, care conțin o ceramică extrem de bogat ornamentată și cu o motivistică foarte variată, nu folosesc de fel sistmul ogival, arcadele și alte elemente de tip „Năeni-Monteoru IC_{4b}''. Ca și la Sf. Gheorghe-Örkö și la Leliceni (cea mai bogată așezare a grupului Jigodin) apar fragmente doar de la două vase de tip „Năeni''. Deci și în acest caz putem spune că ne aflăm abia la începuturile unui stil ornamental care va prinde viață mai tîrziu. Situația este asemănătoare și la sud de Carpați, în așezările Glina (Glina : Nestor 1927—1932, fig. 10/18 ; Odaia Turcului : Tudor 1982, fig. 5/6). Cum la Odaia Turcului, un strat Monteoru IC_{4c} (în care astfel de elemente se mențin : Tudor 1982, fig. 8/5, dovadă a unei evoluții mai îndelungate a acestei specii ceramice, pînă la formele sale mature) suprapune un strat Glina din perioada Schneckenberg B (nivelul superior de la Cuciulata) — Coțofeni IIIc — Vučedol rezultă încă o dată, și pe această cale, posibilitatea evoluției *post* Schneckenberg B a unei faze sau aspect diferit care este integrat în sau face parte din evoluția culturii Monteoru. Privind în acest fel lucrurile, cultura Schneckenberg (independentă sau ca variantă locală) trebuie să rămînă ca noțiune

separată, cu fazele sale A și B, urmînd orizontului Zăbala şi încheindu-se înaintea sau cu o fază de tip Năeni, pentru aceasta din urmă urmînd să se precizeze dacă este o etapă independentă de evoluția culturii Monteoru IC_{4c}, fiind integrată ulterior (în IC_{4b}) în această ultimă cultură. Aria de răspîndire a culturii Schneckenberg rămîne, în principal, limitată la sudul şi sud-estul Transilvaniei. În depresiunea Ciucului (la nivelul documentării actuale, în timpul fazei Schneckenberg B) avem de-a face cu un grup local. Cît privește partea centrală a Transilvaniei, problema îmbracă două aspecte : la început, avem de-a face cu „importuri" Schneckenberg B în așezări Coțofeni III finale (Boarta, Șincai : Lazăr 1978, pl. V/5 ; VIII/3), apoi, după această perioadă de „tatonare", cu prezența unei mixturi Schneckenberg cu „Strichverziertekeramik" (Morești , Cuci, Iernut). Această ultimă etapă poate fi contemporană cu „faza Năeni", cu mormintele-ciste din nordul Munteniei centrale, cu Glina finală — faza Ostrovu Corbului și grupul Belotic-Bela Crkva, respectiv Makó, Vinkovci-Somogyvár.

Tot acestei perioade par să-i aparțină mormintele cu construcții de piatră din Cheile Aiudului (Vlassa, Takács, Lazarovici 1985), de la Geoagiu de Sus și Izvoarele (Ciugudeanu 1977) care, după interpretarea noastră, suprapun resturile Coțofeni. Morminte de acest tip cunoaștem și din estul Transilvaniei de la Brăduț (incinerație), Ocland și, mai recent, Moacșa (în cutie de piatră, fig. 1/3) sub tumul (Zsolt Székely 1980, 41 și urm.). Ele reprezintă deci pe promotorii răspîndirii fenomenului epocii bronzului spre partea centrală și vestică a Transilvaniei.

Încă sub semnul întrebării rămîn unele materiale descoperite la Dăbîca (inedite) și Zlatna (Lipovan 1983). În primul caz nu li se cunoaște poziția stratigrafică. Tipologic se aseamănă cu materialele de tip Cernavodă II și Schneckenberg A. Despre cele de la Zlatna — „Colțul lui Blaj" se spune (Lipovan 1983, 32 și urm.) că ar fi descoperite împreună cu cele Coțofeni și ar continua cu încă un nivel independent. Descoperitorul le atribuie fazei A și început de B a culturii Schneckenberg (*ibidem*, 47). Materialul nu este publicat pe niveluri, iar încadrarea (culturală și cronologică) nu mi se pare certă.

Aria de răspîndire a etapei Năeni pare a fi cea schițată de A. Vulpe. Dacă această așezare reprezintă un moment final al unei evoluții începute anterior, rămîne să se stabilească prin noi cercetări.

g) Descoperirile de tip *Jigodin* se concentrează în depresiunea Ciucului. Alte materiale, absolut tipice, ne sînt semnalate din Cheile Vîrghișului (Emödi 1981, 431, fig. 2/4—8). Un mormînt de incinerație de la Brăduț, în cistă sub tumul, avea ca inventar un vas șnurat (fig. 1/2 a, b) de tip Jigodin (Roska 1942, 33 ; idem 1939, 4 ; Kalicz 1968, 23—24). Nu este deci exclus ca și necropola tumulară de la Ocland (Solymossy 1895, 417—418 ; Kalicz 1968, 23), cu morminte de înhumație de această dată, să țină tot de acest grup sau de unul înrudit. Publicarea noilor cercetări din Cheile Aiudului, ca și a celor de la Ampoița (săpături H. Ciugudeanu) și investigarea din nou a zonelor tumulare din estul Transilvaniei ar oferi probabil o imagine mult mai completă asupra perioadei de timp *post* Coțofeni. Să se datoreze oare cimitirele tumulare din munții Trascăului unor grupe etnoculturale venite din părțile estice ale Transilvaniei ?

Descoperiri tipice Jigodin ne sînt cunoscute și din depresiunea Casinului, mai ales din stațiunea de la Bogdănești, care au fost atribuite stratului Monteoru IC_3 timpuriu (Florescu, Buzdugan 1972, 198—199, fig. 19/4, 9, 12 ; 29/2) dar, după părerea noastră, ele se leagă mai curînd de orizontul cultural și cronologic numit acolo „Foltești II".

Grupul Jigodin — numit astfel după descoperiri făcute pe o înălțime din stînga Oltului, în fața băilor de la Jigodin — ni se prezintă, la nivelul descoperirilor actuale, ca o manifestare culturală deplin constituită. La Leliceni, așezarea care a oferit cel mai numeros material (fig. 3), s-au sesizat trei depuneri succesive ale unui strat nu prea gros dar, din păcate, segmentele nederanjate au fost de prea mică întindere și nu au oferit suficient material pentru a încerca o periodizare internă, pe temeiuri stratigrafice, a acestui grup cultural aparținînd bronzului timpuriu. În ansamblu, materialul este unitar și nu se poate încadra decît într-o singură fază. Lipsesc deci etape importante corespunzătoare atît perioadei de constituire cît și celei finale ale acestui grup. Analogiile pe care ni le permit materialele de tip Jigodin nu se referă la timpul cît au evoluat grupul Zăbala, Schneckenberg A și o parte a fazei Schneckenberg B de început. Ele abundă, în schimb, pentru perioada Schneckenberg B evoluat. În zonă, respectiv în estul Transilvaniei, apar descoperiri Coțofeni din etapele timpurii ale fazei I îndeosebi. Motivistica ornamentală a grupului Jigodin prezintă unele afinități cu aceea a ceramicii Coțofeni III. Unele forme primare ca și tehnica și motivistica ornamentală specifice grupului Jigodin le întîlnim în unele descoperiri, recent semnalate, din peșterile Izbîndiș și Igrița de pe Valea Crișului (Emödi, ms.), aflate în context (?) Coțofeni II tîrziu — III incipient. Aceste ultime descoperiri oferă atît un reper cronologic cît și unul de natură să explice dacă nu întregul proces de apariție a grupului Jigodin cel puțin o parte a componentelor sale. Inițial (Roman, Pál, Csaba 1973, 572 ; Roman 1976, 40), cu prilejul publicării preliminare a descoperirilor de la Leliceni, am văzut o legătură între ceramica ornamentată cu șnurul din estul Transilvaniei și culturile cu ceramică șnurată ale Europei centrale, îndeosebi Boemia. Presupuneam atunci că mișcarea Glockenbecher, în lungul Dunării, a deplasat grupuri șnurceramice ajunse în nordul Olteniei, în estul Transilvaniei, Muntenia și chiar depresiunile de la răsărit de Carpați (Roman 1975, 155). Ulterior, am observat însă că grupul Jigodin și faza Schneckenberg B sînt mai vechi decît mișcarea care a adus la Dunărea de Mijloc grupul Glockenbecher-Csepel. Descoperirile de pe valea Crișului, mai sus amintite, dacă se vor dovedi contemporane fazei finale Coțofeni II și se vor plasa, implicit, la sfîrșitul culturii Baden, vor putea explica, printre altele, modul în care ultima cultură a luat sfîrșit. Totodată, ele ar putea fi în legătură cu descoperirile de ceramică ornamentată cu șnurul din așezările est-slovace (Barca, spre exemplu : Hájek 1958, 65 unde scrie : „das Verhältnis zwischen der kannelierten und der Schnurkeramik ist nicht ganz eindeutig") pentru care s-au presupus relații cu Ucraina și România (*ibidem*, 67), deci nu cu Europa Centrală. În legătură cu grupul Jigodin stă și o bogată activitate metalurgică. După cum se știe, la Leliceni au fost descoperite numeroase tipare pentru turnarea pieselor de metal (topoare de mai multe tipuri, pumnale), deci exploatarea bogatelor resurse de aramă din zona Bălan este probabil că s-a făcut de către meșteri din cadrul comunităților Jigodin, piesele finite fiind difuzate pe un spațiu întins. Și din acest punct de vedere, grupul Jigodin ocupă un loc important și dinamic printre comunitățile perioadei timpurii a epocii bronzului.

h) Pînă acum zece ani, *faza timpurie a culturii Monteoru* a fost socotită la fel de veche ca și cultura Glina-Schneckenberg (de exemplu, Zaharia 1973a, 59 ; 1973b, 25). I s-au căutat rădăcinile în unele descoperiri din perioada de tranziție sau chiar eneolitic, precum : Cățelu Nou, Coșereni, Rîmnicelu, Mîndrișca (idem, 1973a, 59). Încă din 1973, noi am arătat însă

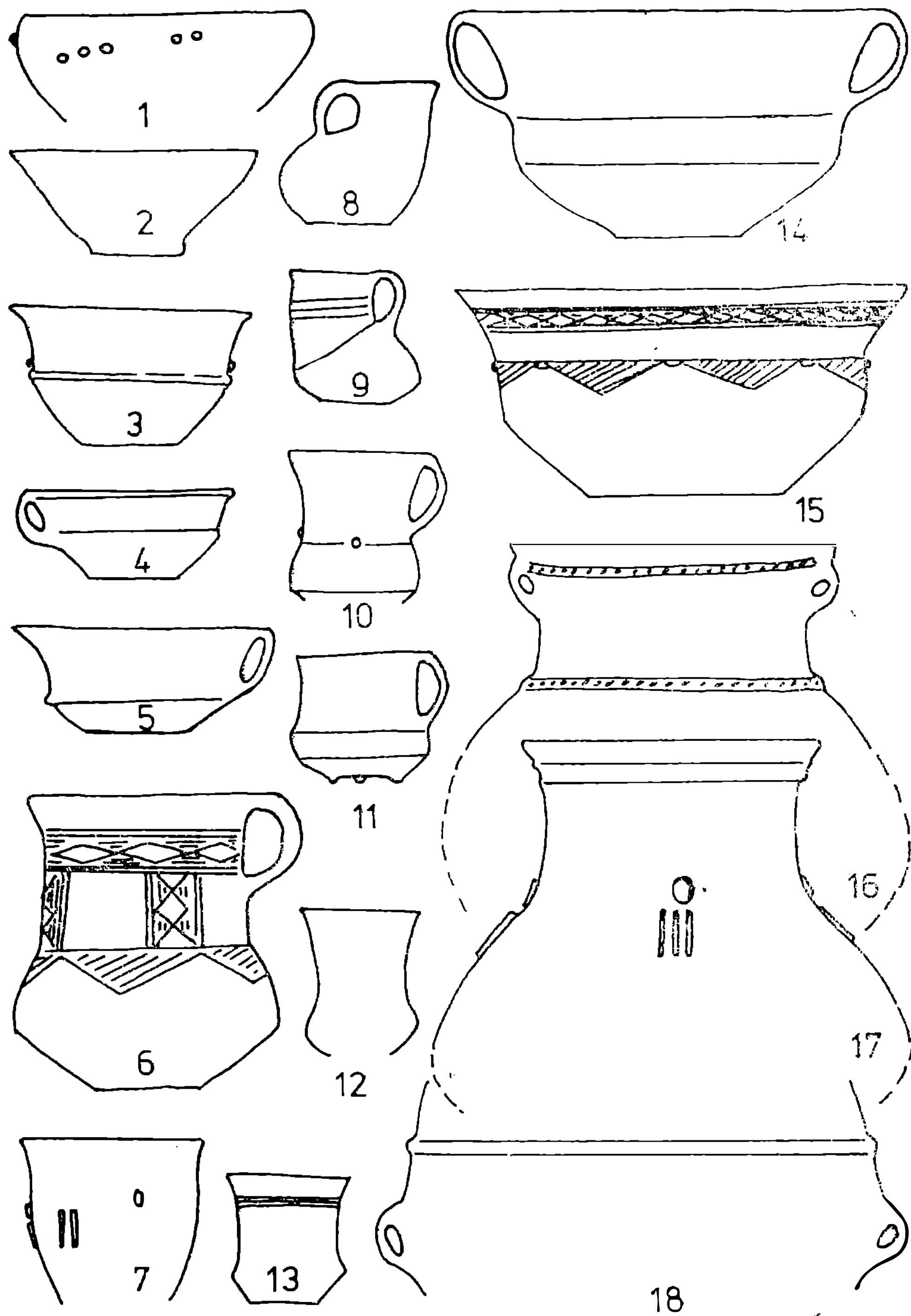

Fig. 3. Forme ceramice din aşezarea de la Leliceni. Sc. 1 : 4.

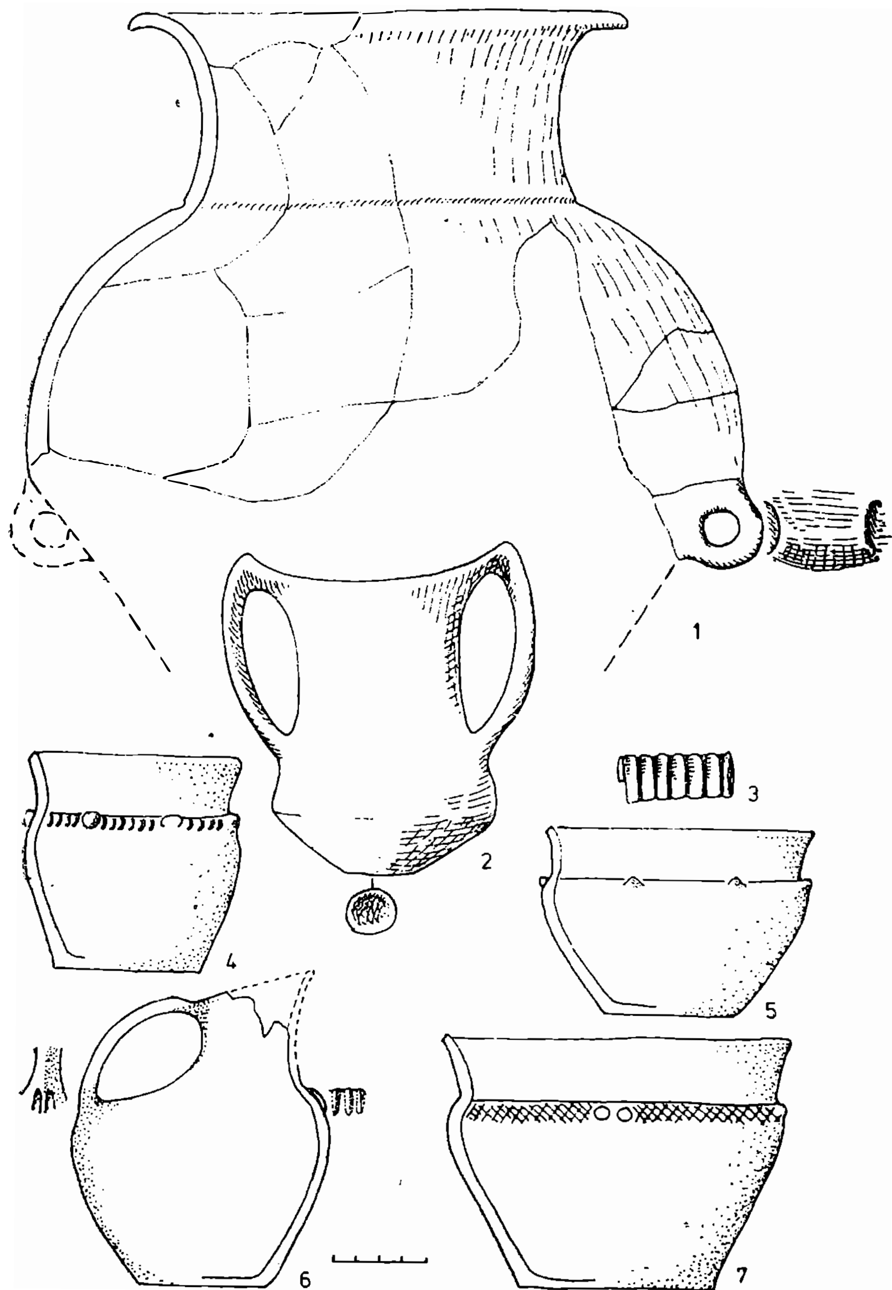

Fig. 4. Obiecte din mormintele de la Nucet (1 — 3) și Aldești (4 — 7). 1 — 2, 4 —7 ceramică, 3 din aur. Sc. 1 : 4.

(Róman 1973 ; 1975, 148, nota 17) că Monteoru nu poate fi decît mai nou decît Schneckenberg şi Glina, fapt perfect confirmat prin observaţiile stratigrafice de la Odaia Turcului (Tudor 1982, 67 şi urm. ; fig. 1). Deci cultura Monteoru îşi începe evoluţia cel mai devreme în etapa IIb a perioadei timpurii a epocii bronzului, adică în paralel cu Glina IV (faza Ostrovu Corbului), Makó, Nyirség, Vinkovci, Somogyvár. Dacă spre vest descoperirilor de la Nucet (fig. 4/1—3) şi Odaia Turcului li se adaugă şi cistele din nordul Munteniei centrale, aria de difuziune a fazei vechi a culturii Monteoru devine suficient de întinsă şi se suprapune în bună măsură peste aceea a culturii Glina. Şi din acest punct de vedere rezultă, pe de o parte poziţia sa cronologică *post* Glina (în Muntenia centrală), iar pe de alta sensul din care se produc noi mişcări etno-culturale, probabil sub presiunea populaţiilor nord-pontice. Aşa cum am subliniat mai înainte, repetatele referiri la materiale de tip Rîmnicelu, Căţelu Nou, Coşereni, Mîndrişca sînt justificate de prezenţa în ceramica monteoreană timpurie a unei impresionante cantităţi de elemente din fondul străvechi. Numai că acestea au fost păstrate şi în parte uşor modificate (fiind vorba mai ales de ceramica de uz comun) de către comunităţile cercului cultural vest-pontic de unde, abia după o îndelungată evoluţie a culturii Glina-Schneckenberg, au pătruns în aria acesteia din urmă ocupîndu-i o parte din teritoriu şi i-au dislocat sau împins spre vest unele dintre comunităţi.

E probabil că, în paralel cu această primă etapă a culturii Monteoru, evoluează, în teritorii învecinate, comunităţi de tip Năeni care, în etapa următoare, la sud de Carpaţi vor fi integrate în cultura Monteoru. Abia în etapa finală (a) a fazei IC_4 cultura Monteoru se cristalizează definitiv şi acest ultim moment cronologic corespunde, pe plan mai general, începutului culturii Periam. Deci prima fază a culturii Monteoru se desfăşoară în timpul etapelor IIb şi III ale perioadei timpurii a epocii bronzului, ea fiind mai veche decît cristalizarea altor culturi ale bronzului „clasic", cum sînt Verbicioara, Otomani, Wietenberg, Costişa.

i) Dacă în partea de vest, paralelele etapelor Monteoru $IC_{4c,\ b,\ a}$ par să fie asigurate prin descoperiri Glina IV (faza Ostrovu Corbului) şi de tip Gornea-Vodneac, nu tot atît de clară este situaţia în Transilvania. În est, un timp, au putut evolua comunităţi derivate din fondul Schneckenberg, de tip Năeni. Tot acolo sînt de avut în vedere, pentru semnificaţia lor, mormintele tumulare în ciste de piatră, de tip Moacşa (fig. 1/3). Ne lipsesc totuşi elemente pentru cel puţin o etapă, pînă la apariţia descoperirilor de tip Ciomortan-Monteoru IC_3 (Z. Székely 1971, 391 şi urm.). În centrul Transilvaniei, primei etape Monteoru IC_{4c} îi corespund descoperiri ale „faciesului vestic Schneckenberg" şi ale mormintelor tumulare de tip Livezile. O poziţie cronologică *ante* Wietenberg şi *post* orizontul menţionat pare s-o aibă un grup de morminte de incineraţie în urne, de la Bratei. Acestea, avînd în vedere analogiile vestice, se apropie mai mult de Wietenberg.

2. MANIFESTĂRILE CULTURALE DIN PARTEA ESTICĂ A ROMÂNIEI, CONTEMPORANE CELOR DIN PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI

În partea răsăriteană a ţării s-au constituit două cercuri culturale : cel vest-pontic şi cel est-carpatic. Ambele păstrează un caracter de tranziţie deşi, din punct de vedere cultural, multe bunuri sudice sau din cadrul cercului cultural central-românesc sînt difuzate în partea estică a României.

a) La nivelul documentării actuale, comunitățile *cercului cultural vest-pontic* par eterogene cel puțin din punct de vedere al formei de prezentare a unor importante domenii ale vieții spirituale : morminte plane (Topolité : Tončeva 1981, 59 ; Brăilița : Harțuche, Anastasiu 1976, 163 și urm.) și tumulare (Smeeni : Simache, Teodorescu 1962, 276 — 278 și fig. 3). Din punct de vedere cultural, documentarea actuală ne arată o gravitație spre centrul de așezări palafite din jurul lacului Varna (Tončeva 1981, 41 și urm. pentru Ezerovo II ; tot acolo bibliografia pentru alte așezări) despre care, cu bună dreptate, G. Tončeva (1981, 45) afirmă că erau „în contact cu civilizații maritime și au atins un nivel de cultură superior aceluia al triburilor ce locuiau în interiorul țării". Astfel de așezări vor fi fost și mai spre nord, în jurul lacurilor din apropierea țărmului maritim și pe malurile sau bălțile Dunării. Altfel ar fi greu de explicat răspîndirea pe întinse spații nordice a unor produse originale vest-anatoliene.

Cercul cultural vest-pontic arată în structura sa o puternică componentă de caracter Cernavodă II, foarte evidentă în ceramica de uz comun (apreciată la cca 40% în așezarea Ezerovo II : Tončeva 1981, 54) și străchinile cu marginea curbată spre exterior. De altfel, cultura Cernavodă II formează baza pe care ia naștere acest cerc cultural. Se adaugă elemente de cultură vest-anatoliană (prin nesfîrșita serie de căni cu buza oblică și askoi) și o motivistică ornamentală specifică, în relief sau adîncită ; tehnica de impresiuni șnurate sau incizate fiind, cel mai ades, folosită pentru incrustație.

Enumerînd o serie de descoperiri izolate din Dobrogea și anume : *Dervent*, *Neptun* (Iconomu 1968, 256, 261 ; fig. 36), *Rasova-Malu Roșu* (Irimia 1974, 77 ; fig. 7/1, 2 ; 13/2, 3 ; idem 1981, 348), *Histria-Capul Viilor* (inedit), *Medgidia* (Irimia 1981, 348 ; fig. 2/1) care au analogii foarte exacte la Ezerovo, M. Irimia (1981, 349, nota 16) afirmă, de acord cu noi, că acestea „par să evidențieze cel puțin în jumătatea de sud a regiunii, existența unui orizont cultural de la începutul epocii bronzului corespunzător uneia din fazele cunoscutei așezări lacustre de la Ezerovo".

O descoperire foarte expresivă pentru cercul cultural vest-pontic provine de la *Lișcoteanca* (com. Bordei Verde, jud. Brăila) și constă din morminte pe care N. Harțuche (1979, 71) le datează în prima jumătate a epocii bronzului (anterior : Harțuche 1973, 21 le atribuise bronzului mijlociu sau „cel mai devreme sfîrșitului bronzului timpuriu"). Ele ar aparține „culturii de stepă nord-vest-pontică" (Harțuche, Anastasiu 1976, 33) operă a unor populații păstorești. Inventarul mormintelor de la Lișcoteanca își găsește însă paralele foarte exacte printre descoperirile de la Ezerovo, iar cercul cultural vest-pontic, indiferent dacă are sau nu o structură caracteristică pentru epoca bronzului, din punct de vedere cronologic corespunde bronzului timpuriu din partea centrală, adică perioadei culturii Glina.

Analogii foarte bune la Ezerovo o au și unele morminte din cimitirul de la *Brăilița*.

Din așezarea fortificată de la *Folteşti*, în afara resturilor de caracter Usatovo tîrziu și Cernavodă II, apar și altele care, în alte locuri (Tîrpești : Marinescu 1981), nu se asociază cu ceramică pictată și șnurată. Noi am socotit aceste resturi ca reprezentînd o etapă distinctă, finală,a așezării de la Foltești (Foltești III : Morintz, Roman 1968, 116 și urm.) și i-am atribuit îndeosebi ceramica ornamentată cu brîuri în relief. Această etapă corespunde, după noi, nivelurilor vechi de la Ezero.

O cană cu buza oblică provine din curganul nr. 2 de la Glubokoe, mormîntul 11 (Šmagli, Cernjakov 1970, 50 ; fig. 39/2) și ea ne arată că ținutul

dintre Prutul inferior, Nistrul inferior şi Gurile Dunării intra, din punct de vedere cultural, în aria de influenţă a cercului cultural vest-pontic. Aceste apariţii nu se datorează influenţelor culturii Glina-Schneckenberg (Häusler 1976, 44). La nivelul documentării actuale trebuie să admitem că chiar exemplarele similare din aria Glina-Schneckenberg provin tot prin filiera Ezerovo. Oricum ar sta lucrurile, datarea „culturii celor mai vechi morminte cu ocru dintre Nistru şi Dunărea de Jos cu orizontul culturii Mierzanowice-Koštany'' (Häusler 1976, 44, cu referire la Machnik 1971 şi 1972) nu este posibilă dacă avem în vedere pe de o parte poziţia cronologică a culturii Glina în raport cu Vučedol şi Coţofeni şi a acestora din urmă cu evoluţia culturală din Europa centrală pe de alta. Stadiul actual al cercetărilor nu ne permite să împărtăşim punctul de vedere după care „fazele clasică şi tîrzie ale culturii Vučedol sînt sincrone cu evoluţia mijlocie şi tîrzie a culturilor şnurceramice din Europa centrală'' (Machnik 1971, 148) şi cu atît mai mult un sincronism între Schneckenberg-Glina cu Mierzanowice-Koštany-Nitra (Machnik 1974, 192), ultimele fiind mult mai noi după părerea noastră.

Dacă, pe de o parte, avem în vedere raportul cronologic dintre descoperirile cercului cultural vest-pontic cu cele de caracter Usatovo-Folteşti I, care sînt mai vechi, iar pe de alta că importuri de factură Usatovo s-au găsit la Michailovka într-o locuinţă a stratului mijlociu, în timp ce în stratul superior apar deja elemente ale ceramicii culturii catacombelor (Lagadovskaia, Šapošnikova, Makarević 1962, 97, 108; fig. 32/3—6), vom admite că între cercul cultural vest-pontic şi cultura catacombelor a existat o parţială contemporaneitate. Purtătorii acestei din urmă culturi vor fi fost cauza care a provocat, mai tîrziu, deplasarea spre vest a unor noi grupe cu morminte tumulare care, la rîndul lor, au penetrat aria cercului vest-pontic şi au provocat, în continuare, tulburările care au mişcat comunităţile Glina spre vest. Din păcate, partea sudică a tumulului de la Smeeni, care cuprindea mormintele cu catacombe, a fost excavată pînă aproape de bază (Simache, Teodorescu 1962, 278), astfel încît raportul stratigrafic cu mormintele care aparţin cercului cultural vest-pontic a rămas nerezolvat (*ibidem*, 279).

Dacă N. Harţuche a atribuit descoperirile din sud-estul României, mai sus cuprinse de noi în cercul cultural vest-pontic, „culturii de stepă nord-vest pontică'' datată la sfîrşitul bronzului timpuriu şi începutul celui mijlociu, noi înşine am fost înclinaţi să considerăm că aceste descoperiri reflectă în principal un proces de formare, care se atribuie bronzului timpuriu din sud-estul României în nemijlocită legătură cu influenţele sud-balcanice şi egeo-anatoliene (Roman 1978). Acum ne este însă greu să decidem dacă mai sus-menţionatele elemente făceau parte dintr-o unitate etno-culturală închegată.

b) Ţinuturile din centrul şi nordul Moldovei au fost, un timp, în stăpînirea triburilor *culturii amforelor sferice* (Dinu 1960; idem 1961; idem 1968, 138; Spinei 1970, 40 şi urm.; Cucoş 1982) şi a celor *Horodiştea* sau *Horodiştea-Erbiceni* (Dinu 1968, 129 şi urm.; idem 1978; idem 1980). Pentru a urmări evoluţia primei culturi dispunem de prea puţin material documentar. Ştim doar că la Dolheştii Mari (Dinu 1959b, 212 şi urm.) morminte ale culturii amforelor sferice (*ibidem*, fig. 3—5) sînt suprapuse de un nivel de locuire care a fost datat într-o „perioadă tîrzie a culturii Horodiştea-Folteşti'' (*ibidem*, 215). Din acest nivel lipsesc cereamica ornamentată cu brîuri în relief (*ibidem*, fig. 2). Descoperirilor de la Dolheşti

care suprapun mormintele culturii amforelor sferice li s-au alăturat şi altele (*ibidem*, 215; Roman 1964, 316) din fostele arii Horodiştea sau cea a amforelor sferice. Se constată în aceste materiale o tendinţă de uniformizare culturală şi ea a fost cuprinsă în noţiunea de „cultura Folteşti II'', atribuită de M. Florescu (1964) perioadei timpurii a epocii bronzului. Obiecţii asupra folosirii noţiunii de Folteşti II pentru o cultură a epocii bronzului a exprimat Roman (1969).

Socotind neconcludente şi inacceptabile concluziile asupra noilor săpături de la Folteşti şi Stoicani (Petrescu, Dinu 1974 a; idem 1974 b), vom prezenta descoperirile ce par să fie contemporane cu perioada timpurie a epocii bronzului, imaginînd o schemă de cronologia relativă. La începuturile constituirii cercului cultural de la est de Carpaţi se situează descoperiri ca cele de la *Tîrpeşti* (Marinescu 1964; idem 1981); *Izvoare* (Vulpe 1957, 266 şi urm.; fig. 276 — 283); *Rădăşeni* (Ciurea 1927—1932, pl. 2/4—7); *Dolheşti* (Dinu 1959 a, 214; fig. 2); *Frumuşica* (Mataså 1946, fig. 24/3; pl. XII/56, 57, 68). Cu toate că în aceste aşezări nu s-au găsit fragmente ceramice şnurate şi pictate, tipologic, ceramica din punctele indicate poate fi derivată dintr-un fond Horodiştea. Din punct de vedere cronologic şi cultural, ea indică, dacă avem în vedere influenţele sudice şi analogiile vestice, perioada Coţofeni I. Materiale asemănătoare sau identice celor mai sus enumerate s-au descoperit şi la *Cucuteni* (inedit), *Erbiceni* (Dinu 1968, fig. 4; 5/1, 4, 5) — unde s-ar fi aflat împreună şi cu fragmente ceramice pictate şi şnurate (*ibidem*, 135, 136), *Hăbăşeşti* (Dumitrescu 1954, 477 şi urm., pl. 126—139) — unde s-au găsit şi două fragmente ceramice din specia pictată (*ibidem*, 481, 482,; pl. 128/12) dar nici unul şnurat (*ibidem*, 481), *Uricani* (Zaharia 1956, 9; fig. 4; Dinu 1959a, 252 şi urm.; fig. 9; 10). În cazul ultimelor descoperiri menţionate, avem de-a face ori cu o etapă anterioară celor de tip Dolheşti-Tîrpeşti, adică cu o etapă cînd desprinderea din fondul Horodiştea nu se încheiase încă (în acest sens, vezi şi Dinu 1968, 136, 137), ori cu materiale neunitare. Noi nu excludem prima variantă dar credem că fiecare descoperire trebuie judecată diferenţiat şi, mai ales, încadrată corect cronologic. Pentru caracterizarea acestei etape vechi a cercului est-carpatic dispunem de descoperirile de la Tîrpeşti (aşezare şi morminte: Marinescu 1964; idem 1981). Locuirea este sporadică „poate chiar sezonieră'' (Marinescu 1964, 247). Mormintele sînt plane, fără ocru, cu schelete chircite pe spate, orientate est-vest şi, în două cazuri, cu cîte un vas drept inventar. Vasele îşi găsesc analogii perfecte în aşezare, unde materialul este mult mai bogat şi variat (Marinescu 1981, fig. 206—213). Descoperirile de la Tîrpeşti au fost atribuite unui stadiu care precede cu puţin complexul Glina-Schneckenberg (*ibidem*, 100). Încadrarea ni se pare pertinentă dar este în totală contradicţie cu Dinu (1978, 19; idem 1980) care datează Horodiştea-Erbiceni II (deci o etapă mai veche decît Tîrpeşti) pînă în etapa IIIb (inclusiv) a culturii Coţofeni adică, implicit, pînă la sfîrşitul perioadei Schneckenberg B. În asocierea pe care M. Dinu o afirmă (continuarea ceramicii pictate, de autentică factură Gorodsk, alături de alte categorii ceramice ornamentate cu brîuri în relief), o astfel de datare ni se pare imposibilă. Chiar în situaţia în care la Erbiceni ar exista un nivel, neidentificat stratigrafic, de tip Tîrpeşti, datrea lui ar rămîne la sau pînă la limita inferioară a culturii Schneckenberg. În legătură cu descoperirile de tip Tîrpeşti-Dolheşti, atragem atenţia asupra a două constatări şi anume: a) cu tot caracterul „sezonier'' al aşezărilor, ele reprezintă totuşi o ultimă dovadă, la nivelul documentării actuale, a unei vieţi „stabile'' şi aceasta

pînă în perioada culturilor Monteoru IC_3 şi Costişa. Nu ştim deci cum a evoluat cultura acestor comunităţi în timp ce la vest de Carpaţi trăiau cele ale grupelor Schneckenberg, Jigodin şi ale culturii Coţofeni din fazele II — III şi chiar o bună parte a celor din faza Coţofeni I ; b) aceste descoperiri confirmă observaţiile din alte zone ale Europei sud-estice : absenţa sau foarte rara apariţie a ceramicii ornamentate cu şnurul în această perioadă.

Noi nu putem deci afirma prezenţa unei culturi a bronzului timpuriu la est de Carpaţi (abstracţie făcînd de unele enclave ce ţin de cercul central-românesc), cîtă vreme, nu avem, practic, documentarea necesară, iar descoperirile existente nu par să reprezinte etape ale unei evoluţii care să dea naştere sau să fie integrate în culturile Costişta şi Monteoru din perioada mijlocie a acestei epoci. Şi totuşi, dacă descoperirile de tip Nucet sînt socotite protomonteorene, atunci sîntem obligaţi să admitem un orizont cronologic şi cultural asemănător şi pentru regiunile est-carpatice, dacă avem în vedere descoperirile de morminte de la Cuconeştii Vechi (din nord-vestul R. S. S. Moldoveneşti : Dergacev 1982, 55—63), în inventarul cărora s-au găsit vase asemănătoare celor din ţinuturile deluroase ale Munteniei centrale.

În afară de acestea, mai pot fi invocate pentru poziţia lor cronologică în limitele evoluţiei etapelor I_{b-c} — II_{a-b} ale bronzului timpuriu din partea centrală a României, încă o serie de descoperiri. Începem enumerarea cu *Corlăteni* (jud. Botoşani) unde au fost săpate două movile. Prima dintre ele conţinea trei morminte cu ocru (Comşa 1982). Unul dintre morminte avea ca inventar o cană cu toartă *(ibidem*, fig. 3/1, la noi fig. 5/3), un pahar cu gît cilindric şi corp sferic *(ibidem*, fig. 3/2, la noi fig. 5/4), un colier din dinţi perforaţi şi o piatră *(ibidem*, fig. 4, la noi fig. 5/1,2). O a doua movilă avea pe solul antic o vatră în jurul căreia s-au găsit fragmente ceramice socotite „Gorodsk-Usatovo" (Tudor 1953, 468 şi urm. ; fig. 17/1—2 ; Zirra 1960, 98 şi urm.) şi puse în legătură cu înmormîntarea principală. Noi am reconstituit forma de la care provin acele fragmente : o cupă cu picior lobat ornamentată cu impresiuni şnurate (fig. 5/5a—d). Vasul nu are nici o legătură cu orizontul cronologic şi cultural Usatovo, el apărînd frecvent în Ezerovo, Vučedol, Michailovka III, catacombe. Deci şi acest mormînt se înscrie în perioada Schneckenberg B.

La *Valea Lupului*, în mormîntul 22 s-a găsit o amforă cu analogii în grupul Jigodin şi Schneckenberg B (Dinu 1959 b, fig. 4).

De la *Lichitişeni* (com. Vultureni, jud. Bacău) provine un vas, aflat într-un mormînt plan, cu analogii în Ezerovo II (Tončeva 1981, fig. 22/2, 3) şi Folteşti.

Unei etape timpurii îi aparţin şi descoperirile de la *Aldeşti* (muzeul Bacău, informaţie V. Căpitanu, la noi fig. 4/4—7). Din trei morminte de înhumaţie provin patru vase şi anume : un askos (fig. 4/6) cu analogii apropiate la Ezerovo (Tončeva 1981, fig. 7/1) şi în aria Schneckenberg (Ödweg : Prox 1941, pl. 23/3a-b, atribuit de Bichir : 1962, 97 — 98, nota 51, fazei Schneckenberg A) ; un borcan (fig. 4/4) cu analogii în Cernavodă II, Sineeni, Ezerovo şi Folteşti ; două străchini (fig. 4/5, 7) cu similitudini la Folteşti.

La *Răcăciuni*, într-un mormînt plan, s-au găsit o cană cu toartă (Tudor 1973, fig. 2/1 = 3/1) apropiată „mai mult de categoria ceramicii fine a complexului Glina III-Schneckenberg" *(ibidem*, 285), un topor de piatră, un pandantiv din cupru şi perle tubulare din acelaşi metal *(ibidem*, fig. 2/2—4 ; 3/2—4). Mormîntul a fost încadrat în perioada timpurie a epocii bronzului, fiind paralelizat cu mormîntul 24 de la Brăiliţa şi „în linii generale şi cu complexul Glina III-Schneckenberg" *(ibidem*, 288). Ulterior

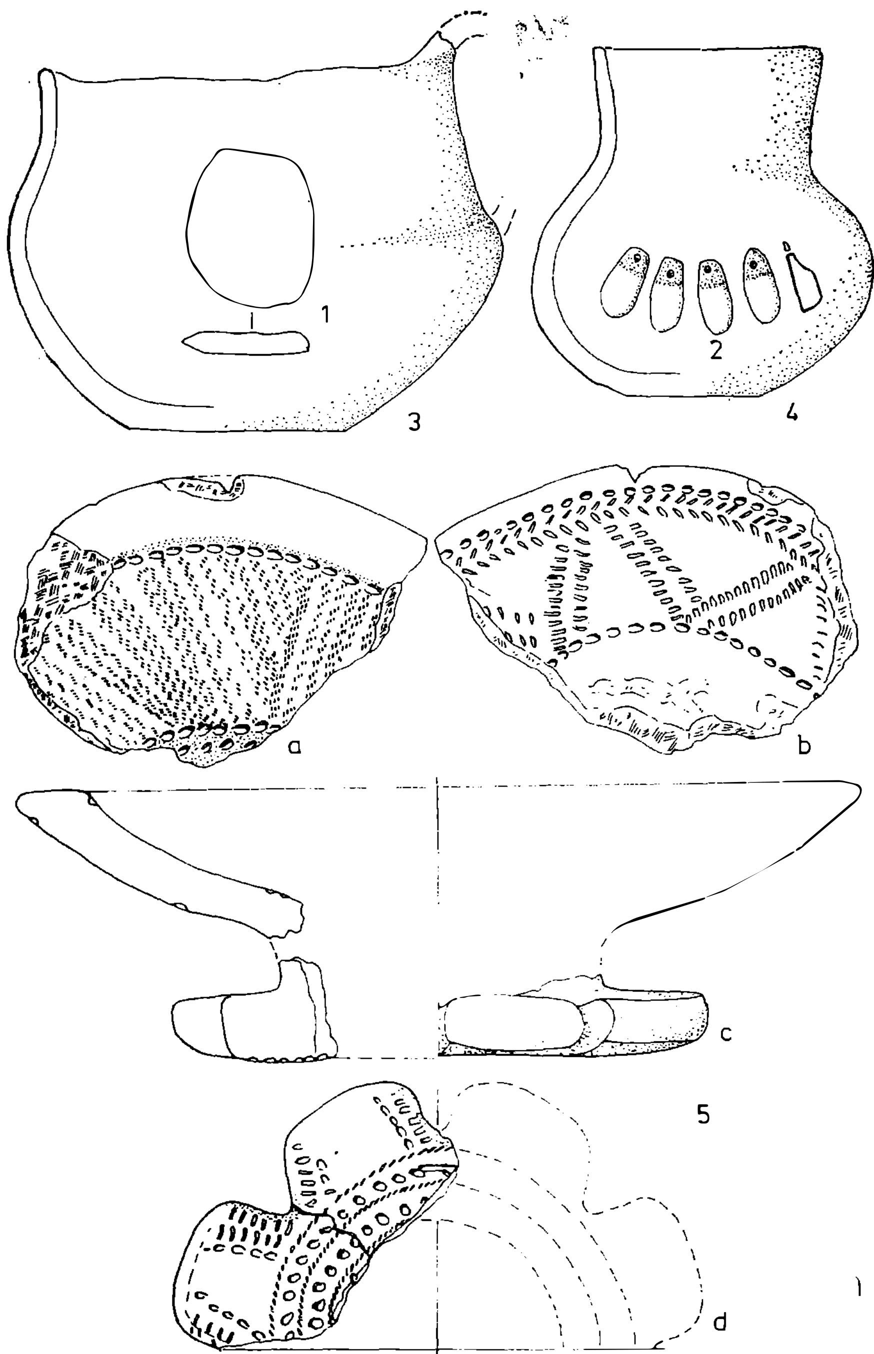

Fig. 5. Ceramică din tumulii de la Corlăteni. Sc. 1 : 2.

s-au făcut apropieri între pandantivul de cupru de la Răcăciuni cu cel aflat în mormîntul 11 de la Zimnicea (Alexandrescu 1974, 92 și fig. 9/3=11/3).

Puternice influențe exercitate din aria cercului cultural central-românesc (respectiv a culturii Glina-Schneckenberg) asupra regiunilor de la est de Carpați o reflectă descoperirile de la *Mîndrișca* (Bichir, Dogan

Fig. 6. Hartă cu localitățile menționate în text. 1 Aldești, 2 Ampoița, 3 Boarta, 4 Bogdănești, 5 Brăduț, 6 Brăilița, 7 Braneț, 8 Bungetu, 9 Călărași-Mircea Vodă, 10 Cățelu Nou, 11 Corlăteni, 12 Coșereni, 13 Crivăț, 14 Cuci, 15 Cuciulata, 16 Cucuteni, 17 Dăbica, 18 Dervent, 19 Dolheștii Mari, 20 Erbiceni, 21 Ezerovo, 22 Foltești, 23 Frumușica, 24 Găiceana, 25 Geoagiu de Sus, 26 Gîrceni, 27 Glina, 28 Glubokoe, 29 Gornea-Vodneac, 30 Govora Sat-Runcuri, 31 Hăbășești, 32 Histria-Capul Viilor, 33 Iernut, 34 Igrița, 35 Izvoare, 36 Izvoarele, 37 Jigodin 38 Leliceni, 39 Lichitișeni, 40 Lișcoteanca, 41 Livezile, 42 Medgidia, 43 Mîndrișca, 44 Mlăjet, 45 Moacșa, 46 Monteoru, 47 Morești, 48 Năeni, 49 Nucet, 50 Odaia Turcului, 51 Oltenița-Calomfirescu, 52 Ostrovu Corbului, 53 Rasova-Malu Roșu, 54 Răcăciuni, 55 Rădășeni, 56 Sf. Gheorghe-Örkö, 57 Sînzieni, 58 Schneckenberg, 59 Șincai, 60 Șuncuiuș, 61 Tărnava, 62 Tîrpești, 63 Turia, 64 Uricani, 65 Valea Lupului, 66 Verbița, 67 Zăbala, 68 Zimnicea, 69 Zlatna.

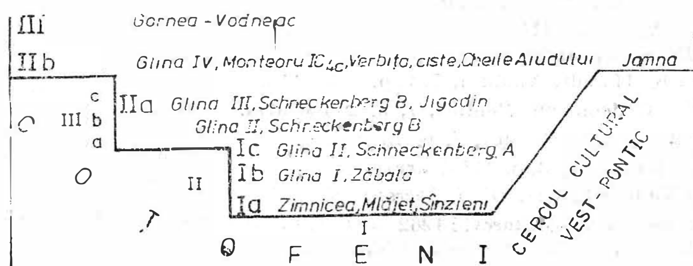

Fig. 7. Schemă cronologică.

1962, 297 ; fig. 6 ; 7/2, 3 ; Bichir 1962, 110 și urm.) care aparțin stratului II „contemporan cu faza tîrzie a culturii Glina III-Schneckenberg" (Bichir, Dogan 1962, 297), cele de la *Gîrceni* (Adrian și Marilena Florescu 1959, 224 și fig. 3) și *Găiceana* (muzeul Bacău, inv. 22168 — 22169, inform. I. Mitrea descoperire întîmplătoare, probabil dintr-un mormînt : fig. 2/4, 5).

La încheierea acestei scurte prezentări a evoluției de la est de Carpați, în perioada care corespunde, aproximativ, evoluției culturii Coțofeni, constatăm gruparea descoperirilor în două zone : una în podișul central moldovenesc care constă din așezări și morminte plane ce se datează la începutul perioadei, excepție făcînd mormintele de la Corlăteni și Valea Lupului și alta în zona colinară a Tutovei și a zonei subcarpatice din apropierea Siretului în care se resimte o puternică influență a cercului cultural central-românesc și a celui vest-pontic.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Alexandrescu 1974 = A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 18, p. 79—93.
Berciu, Roman 1984 = D. Berciu, P. Roman, Thraco-Dacica, 5, p. 15—21.
Bichir 1962 = Gh. Bichir, Dacia, N. S., 6, p. 87—114.
Bichir, Dogan 1962 = Gh. Bichir, Eug. Dogan, Materiale, 8, p. 291—300.
Boroneanț 1971 = V. Boroneanț, RevMuz, 8, 1, p. 5 și urm.
Chicideanu 1982 = Ion Chicideanu, Thraco-Dacica, 3, p. 101 și urm.
Ciugudeanu 1977 = H. Ciugudeanu, ActaMN, 14, p. 43—55.
Ciurea 1927 — 1932 = V. Ciurea, Dacia, 3—4 p. 46 și urm.
Comșa 1982 = Eug. Comșa, Thraco-Dacica, 3, p. 31 și urm.
Cucoș 1982 = St. Cucoș, ActaMN, 19, p. 253 și urm.
Dinu 1959a = M. Dinu, Materiale, 5, p. 247—256.
Idem 1959b = Materiale, 6, p. 212 și urm.
Idem 1960 = Dacia, N. S., 4, p. 89 și urm.
Idem 1961 = ArhMold, 1, p. 43 și urm.
Idem 1968 = Dacia, N. S., 12, p. 129 și urm.
Idem 1978 = *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, rez. teză doctorat, Iași.
Idem 1980 = A U Iași, 26, S. IIIa, Istorie, p. 1 și urm.
Dumitrescu 1954 = Vl. Dumitrescu, *Hăbășești. Monografie arheologică.*
Emödi 1981 = János Emödi, Aluta, p. 429—431.
Emödi ms. = *Ceramica șnurată din peșterile Igrița și Izbîndiș*, manuscris.
Adrian și Marilena Florescu 1959 = Adrian Florescu și Marilena Florescu, Materiale, 6, p. 221—229.
Florescu 1964 = Marilena Florescu, ArhMold, 2—3, p. 105 și urm.
Florescu, Buzdugan 1972 = Marilena Florescu, Constantin Buzdugan, ArhMold, 7, p. 103 și urm.
Hájek 1958 = L. Hájek, *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit*, Nitra, p. 59—76.
Harțuche 1973 = N. Harțuche, SCIV, 24, 1, p. 15—25.
Idem 1979 = Danubius, 8 — 9, Brăila, p. 67 și urm.
Harțuche, Anastasiu 1976 = N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției arheologice a Muzeului Brăilei*, Brăila.
Häusler 1976 = Alexander Häusler, *Die Gräber der ältern Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin.
Horedt 1968 = K. Horedt, Apulum, 7, 1, p. 103—116.
Iconomu 1968 = C. Iconomu, Pontica, 1, p. 253 și urm.
Irimia 1974 = M. Irimia, Pontica, 7, p. 75 și urm.
Idem 1981 = SCIVA, 32, 3, p. 347 și urm.
Kalicz 1968 = Nándor Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn.*
Lagadovska, Šapošnikova, Makarević 1962 = O. F. Lagadovska, O. G. Šapošnikova, M. L. Makarević, *Michailivske poselenija*, Kiev.
Lazăr 1978 = V. Lazăr, Marisia, 8, p. 35—56.
Leahu 1965 = V. Leahu, CercetArh București, 2, p. 14—24.

Lipovan 1983 = I. T. Lipovan, Apulum, 21, p. 29—48.
Machnik 1971 = J. Machnik, ArchPolski, 16, p. 119—149.
Idem 1972 = SlovArch, 20, 1, p. 177—188.
Idem 1974 = PreistAlp, 10, p.191—207.
Marinescu 1964 = Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 15, 2, p. 241—250.
Idem 1981 = *Tirpeşti. From Preistory to History in Eastern Romania*, B.A.R., 107, Oxford.
Matasă 1946 = C. Matasă, *Frumuşica*, Bucureşti.
Morintz 1961 = Seb. Morintz, *Descoperiri din epoca bronzului în r. Muscel*, comunicare la Inst. de arheologie.
Idem 1978 = *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, Bucureşti.
Morintz, Roman 1968 = Seb. Morintz, P. Roman, Dacia, N. S., 12, p. 45 şi urm.
Nestor 1927 — 1932 = Ion Nestor, Dacia, 3—4, p. 226—252.
Idem 1960 = *Istoria României*, vol. I, p. 90 şi urm.
Nikolov 1976 = Bogdan Nikolov, Archeologia — Sofia, 18, 3, p. 38—51.
Petrescu, Dinu 1974 a = M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Dinu, Dacia, N. S., 18, p. 19 şi urm.
Idem 1974b = SCIVA, 25, 1, p. 71 şi urm.
Popescu 1966 = D. Popescu, SCIV, 17, 1, p. 157—170.
Prox 1941 = Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Braşov.
Roman 1964 = Petre I. Roman, RevMuz, 1, 4, p. 314 şi urm.
Idem 1969 = Carpica, 1, p. 17 şi urm.
Idem 1973 = Raport la Colocviul privind problemele epocii bronzului şi începutul epocii fierului în România, Bucureşti, 3 — 5 decembrie.
Idem 1975 = ActaArchCarp, Cracovia, 15, p. 145—158.
Idem 1976 = PZ, 51, 1, p. 26—42.
Idem 1978 = Comunicare Simpozion Plovdiv ; vezi Thraco-Dacica, 4, 1983, 1 —2 p. 69—72.
Idem 1982a = SCIVA, 33, 4, p. 402—414.
Idem 1982b = Carpica, 14, p. 39—49.
Idem 1984 = SCIVA, 35, 3, p. 266—274.
Idem 1985a = SCIVA, 36, 4, p. 279—297.
Idem 1985b = Thraco-Dacica, 6, 1 — 2, p. 116—122.
Roman, Pál, Csába 1973 = Petre Roman, János Pál, Horváth Csába, SCIV, 22, 4, p. 559—574.
Roska 1939 = M. Roska, Közlemények Debrecen, 2.
Idem 1942 = *Erdely régészeti repertóriuma I*, Cluj.
Schroller 1933 = H. Schroller, *Die Stein und-Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin.
Simache, Teodorescu 1962 = N. I. Simache, Victor Teodorescu, Materiale, 8,p. 273 şi urm.
Solymossy 1895 = E. Solymossy, ArchÉrt, 11, p. 417—418.
Spinei 1970 = V. Spinei, Dacia, N. S., 14, p. 25 şi urm.
Z. Székely 1971 = Zoltán Székely, SCIV, 22, 3, p. 389 şi urm.
Idem 1973 = Studii şi Comunicări, Sf. Gheorghe, p. 125—151.
Zsolt Székely 1980 = Zsolt Székely, Aluta, p. 39—41.
Idem 1983 = Aluta, 14—15, p. 61—67.
Šmagli, Černjakov 1970 = N. M. Šmagli, I. T. Černjakov, MatArch SeverPričernomor'ja, Odessa, vol. 6.
Tončeva 1973 = G. Tončeva, Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava, p. 471—482.
Idem 1981 = Dacia, N. S., 25, p. 41 şi urm.
Tudor 1953 = D. Tudor, SCIV, 4, 1—2, p. 408 şi urm.
Tudor 1973 = Ersilia Tudor, SCIV, 24, 2, p. 283—289.
Idem 1978 = Dacia, N. S., 22, p. 73—86.
Idem 1982 = Dacia, N. S., 26, p. 59—75.
Vulpe 1957 = Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936 — 1948*, Bucureşti.
Vulpe 1979 = Alexandru Vulpe, RevIst, 32, 12, p. 2266.
Idem 1982a = *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A v. Brunn*, Mainz, p. 489—498.
Idem 1982b = SCIVA, 34, 1, p. 71—75.
Vulpe, Drimboceanu 1981 = Al. Vulpe, Vasile Drimboceanu, SCIVA, 32, 2, p. 171—186.
Vlassa, Takács, Lazarovici 1985 = N. Vlassa, M. Takács, Gh. Lazarovici, comunicare la simpozinul de la Donji Milanovac, sept.
Zaharia 1956 = N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, StudiiCercetStIaşi, Istorie, 7, fasc. 2, p. 1 şi urm.
Zaharia 1970 = Eugenia Zaharia, Aluta, 2, p. 63 şi urm.
Idem 1973a = *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*, Belgrad.
Idem 1973b = Studii CercetIst, Buzău.
Zirra 1960 = Vlad Zirra, MatIssledovArh iugo-zapada SSR i RNR, Chişinău, p. 97 şi urm.

PÉRIODE ANCIENNE DE L'ÂGE DU BRONZE SUR LE TERRITOIRE DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur traite les problèmes suivants : chronologie et périodisation, processus de constitution des nouveaux groupes ethno-culturels et formes de manifestation cuturelle de la période ancienne de l'âge du bronze dans les zones centrale et orientale de la Roumanie. Les formes de manifestation culturelle du secteur occidental de la Roumanie ont été publiées dans SCIVA 35, 1984, 4, p. 266—274 ; SCIVA 36, 1985, 4, p. 279—297 ; Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 15—21 ; Thraco-Dacica 6, 1985, 1—2, p. 116—122.

On souligne que le rythme de constitution des groupes ethnoculturels de l'âge du bronze a été variabile. En même temps, sur des territories voisins, évoluent des communautés avec des caractères spécifiques pour l'âge du bronze (dans la partie centrale de la Roumanie), et des communautés qui continuent des traditions de l'énéolithique et de la période de transition dans les parties occidentale et orientale de la Roumanie). La période ancienne est divisée en trois parties (I — III), présentant chacune plusieurs sous-étapes.

Dans la sous-étape Ia, l'auteur encadre les éléments de type Zimnicea, datés vers la fin de la phase Coţofeni I, et synchronisés avec Troie II, le Thessalique ancien I et l'Helladique ancien II. Dans la sous-étape I b — c, ont été introduites les phases I et II de la culture de Glina, mises en parallèle avec Coţofeni II, Baden tardif, Kostolac ancien, Ezero A—B, Troia IIg—III, l'Helladique ancien II. La sous-étape IIa correspond à la phase III de la culture de Glina, à la phase Schneckenberg B et au groupe Jigodin. Elle est syncrone avec Vučedol tradif, avec le Thessalique et l' Helladique ancien III et Troie IV. Dans la sous-étape IIb, ont été introduites la phase IV de la culture de Glina (de type Ostrovu Corbului), les découvertes de type Verbiţa, et les sépultures en cistes de pierre du nord de la Munténie centrale. Cette sous-étape est synchrone avec les découvertes de type Belotic-Bela Crkva, Priboj, Negrišori, Vinkovci-Somogyvar, Ezero B2, Troie V, la période de transition de l'Helladique ancien à l'Helladique moyen. Elle précède, semble-t-il, l'horizon Glockenbecher-Csepel.

L'étape III est caractérisée par des découvertes de type Gornea-Vodneac, avec céramique décorée d'impression textiles et éraflures imitant l'écorce. L'étape est synchronisée avec Nagyrév et Monteoru IC4a, et précède les cultures classiques du Bronze „roumain" comme : Tei, Verbicioara, Otomani, Wietenberg.

L'auteur analyse de cadre général sud-est européen dans lequel se constituent les cultures de l'Age du bronze, et montre que les premiers groupes se sont formés dans le zone d'interférence entre le cercle culturel ouest-pontique (avec de puissants éléments nord-pontiques et volhynopodoliens) et celui du centre de la Péninsule (qui conserve de puissants éléments de tradition énéolithique locale).

Sont d'abord analysées les découvertes de type Zimnicea, qui s'encadrent dans un territoire comprenant le centre et l'est de la Munténie la Dobroudja et le nord-est de la Bulgarie, et le sud-est de la Transylvanie. Le processus de cristallisation de la culture de Glina s'est effectué au cours de la phase Coţofeni II. De son centre génétique (Munténie centrale), cette culture s'est étendue ensuite vers le nord et l'ouest, couvrant progresivement

l'aire des tribus Coţofeni. L'auteur n'accepte pas la notion de Năeni-Schneckenberg B proposée par A. Vulpe. Les découvertes de type Năeni représentent selon l'auteur une étape post-Schneckenberg B, et s'intègrent ultérieurement dans la culture de Monteoru (sous-étape IC4b). Est présentée ensuite l'expansion du groupe Schneckenberg vers le centre de la Transylvanie, en connexion avec des sépultures sous tertre de pierres. On suggère une liaison entre cette expansion et l'apparition de sépultures similaires dans l'ouest de la Yougoslavie, en Albanie et en Grèce.

L'apparition de découvertes de céramique décorée à la corde dans certaines grottes des Monts Apuseni, qui semblent être en liaison — chronologique et culturelle — avec celles de Barca et d'Ukraine sous-carpatique, peut nous donner une réponse au problème de la genèse du groupe de Jigodin.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique des sépultures de Sinzieni (1a — b, 4), Brăduţ (2a — b) et Moacşa (3). Echelle 1 : 2.

Fig. 2. Céramique des sépultures de Mlăjet (1 — 2), Găiceana (4, 5) et de l'établissement de Sf. Gheorghe-Örkö. Echelle 1 : 2.

Fig. 3. Formes céramiques de l'établissement de Leliceni. Echelle 1 : 4.

Fig. 4. Objets des sépultures de Nucet (1 — 3) et Aldeşti (4 — 7). 1 — 2, 4 — 7 céramique, 3 en or. Echelle 1 : 4.

Fig. 5. Céramique des tumuli de Corlăteni. Echelle 1 : 2.

Fig. 6. Carte avec les localités mentionnées dans le texte. 1. Aldeşti, 2 Ampoiţa, 3 Boarta, 4 Bogdăneşti, 5 Brăduţ, 6 Brăiliţa, 7 Branet, 8 Bungetu, 9 Călăraşi-Mircea Vodă, 10 Căţelu Nou, 11 Corlăteni, 12 Coşereni, 13 Crivăţ, 14 Cuci, 15 Cuciulata, 16 Cucuteni, 17 Dăbica, 18 Dervent, 19 Dolheştii Mari, 20 Erbiceni, 21 Ezerovo, 22 Folteşti, 23 Frumuşica, 24 Găiceana, 25 Geoagiu de Sus, 26 Gircени, 27 Glina, 28 Glubokoe, 29 Gornea-Vodneac, 30 Govora Sat-Runcuri, 31 Hăbăşeşti, 32 Histria-Capul Viilor, 33 Iernut, 34 Igriţa, 35 Izvoare, 36 Izvoarele, 37 Jigodin, 38 Leliceni, 39 Lichitişeni, 40 Lişcotanca, 41 Livezile, 42 Medgidia, 43 Mîndrişca, 44 Mlăjet, 45 Moacşa, 46 Monteoru, 47 Moreşti, 48 Năeni, 49 Nucet, 50 Odaia Turcului, 51 Olteniţa-Calomfirescu, 52 Ostrovu Corbului, 53 Rasova-Malu Roşu, 54 Răcăciuni, 55 Rădăşeni, 56 Sf. Gheorghe-Örkö, 57 Sinzieni, 58 Schneckenberg, 59 Şincai, 60 Şuncuiuş, 61 Tărnava, 62 Tîrpeşti, 63 Turia, 64 Uricani, 65 Valea Lupului, 66 Verbiţa, 67 Zăbala, 68 Zimnicea, 69 Zlatna.

Fig. 7. Schéma chronologique.

CONSTANTIN PREDA LA 60 DE ANI

Şi istoricul Constantin Preda face parte din numeroasa intelectualitate ce s-a ridicat din rîndul ţărănimii române în anii de după Eliberare. Drumul său de afirmare în viaţă poartă pecetea trăsăturilor epocii şi ale generaţiei din care face parte.

Născut la 1 noiembrie 1925, într-o familie de ţărani, la Moruneşti, comuna Morunglav, jud. Olt, a învăţat la şcoala primară din sat. Părinţii l-au îndrumat apoi să urmeze cursurile secundare la Rîmnicu-Vîlcea (1938—1946). Şi-a încheiat studiile frecventînd cursurile universitare la Bucureşti în 1947 — 1951.

La 1 iulie 1951, tînărul absolvent al Facultăţii de istorie a Universităţii din Bucureşti a fost numit ca preparator la Muzeul naţional de antichităţi, după ce participase ca student-practicant la săpături pe şantierele arheologice de la Verbicioara (Dolj) şi Histria (1950), sub conducerea profesorilor Dumitru Berciu şi Em. Condurachi. S-a încadrat astfel, de la început, în vastul program de cercetări arheologice iniţiat în 1949, sub auspiciile Academiei R. P. Române, în vederea asigurării bazei documentare arheologice necesare pentru elaborarea tratatului de istorie a României, al cărui prim volum, de la paleolitic la secolul al X-lea e.n., avea să apară în 1960. În 1953 este numit asistent, iar în 1956, odată cu transformarea Muzeului naţional de antichităţi în Institut de arheologie, va fi atestat cercetător ştiinţific.

În aceşti ani de început ai carierei sale a participat la săpături ca membru în colectiv pe şantierele arheologice de la Verbicioara, în 1951 (în punctele : Verbicioara, Sălcuţa şi Baia de Fier), de la Histria în 1951 —

SCIVA, tomul 37, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1986, p. 56—66

— 1954 la cetate și în punctele Sinoe (1952) și Tariverde (1955), la Sîncrăieni, Izvoru și Gogoșari în 1954 și la Giurgiu în 1955. Investigațiile făcute în teren în medii arheologice felurite, cu culturi materiale din diferite epoci, de multe ori stratificate, începînd cu neoliticul și pînă în feudalismul tîrziu, alături de profesori și cercetători tineri, au contribuit la formarea sa ca arheolog.

Din 1956 își dezvăluie opțiunea, fixîndu-se, în cercetarea sa arheologică, asupra uneia din marile perioade ale istoriei țării noastre — antichitatea. Săpăturile ce le va efectua de acum înainte se vor plasa îndeosebi în obiective situate cronologic între veacurile VI — IV î.e.n. și IV — VI e.n. Din 1956 întreprinde săpături, ca membru în colective restrînse sau ca responsabil, la Spanțov, în continuare, unde se și fixează în cercetarea necropolei din veacul IV e.n. (1956, 1959 și 1962), la Tariverde în așezarea greco-băștinașă din secolele VI — V î.e.n. (1956, 1958), în așezarea getică din secolul V î.e.n. de la Alexandria (jud. Teleorman) (1956 — 1958), la Satu Nou (jud. Constanța) în necropola getică din secolele V — IV î.e.n. (1958), în marea așezare getică de la Popești (jud. Giurgiu) (1957), într-o necropolă din secolul IV e.n. la Olteni (jud. Teleorman) (1958 și 1961) și la Izvoru (jud. Giurgiu) în necropolele din veacurile IV și VIII — IX e.n. (1963 — 1964).

Odată cu încredințarea responsabilității importantului șantier arheologic de la Mangalia (Callatis) în 1959, începe să-și concentreze eforturile, mai ales după 1964, la cercetarea vestigiilor orașului antic și în special asupra teritoriului necropolei callatiene din epoca romano-bizantină, unde desfășoară ample săpături pînă în 1978, rezumîndu-se în Muntenia la ude singur șantier, cel de la Sprîncenata (jud. Olt), unde întreprinde cercetărn din 1976 pînă în 1982 inclusiv, într-o *dava* getică din secolele II — I î.e.n.i

Păstrînd responsabilitatea șantierului arheologic Mangalia, deschide în 1980, un nou șantier, la Pleașov (jud. Teleorman).

Strădaniile depuse ca arheolog în teren și la masa de lucru s-au concretizat într-un mare număr de rapoarte de săpături și studii publicate sub propria semnătură sau în colaborare în revistele de specialitate ale institutului. Din 1956 personalitatea sa începe să se definească și ca numismat, ceea ce se explică prin faptul că încă de la începutul activității sale (1951) a lucrat la Sectorul numismatic, unde și-a continuat munca vreme de trei decenii alături de Bucur Mitrea, ca discipol și apropiat colaborator. Începuturile cercetării sale numismatice trebuie corelate cu participarea la șantierul Histria, cînd, în 1953, într-o primă recenzie auspra unei lucrări monumentale privind monedele din orașele grecești nord-pontice, se manifestă ca autentic cercetător. Prin activitatea de cercetare numismatică depusă a reușit să realizeze pînă în 1965 un număr de lucrări aproape egal cu cele arheologice, privind monetăria geto-dacă, greacă și romană, abordînd și unele aspecte ale sistemului ponderal al cetăților grecești din Pontul Stîng.

În 1963 publică și prima sa carte, o mică lucrare sintetică asupra orașului antic Callatis. Activitatea rodnică depusă i-a adus promovarea în 1965 în funcția de cercetător principal. Era momentul în care monografia privind necropolele din veacul al IV-lea e.n. din Muntenia, al cărui coautor este, era deja pregătită pentru tipar, ca și studiul amplu privind zidul de apărare din epoca elenistică de la Histria, lucrări ce aveau să apară în același an, 1966, urmate la scurt interval de o nouă sinteză, de astă dată despre moneda antică în România (1969).

Urmează alți ani de intensă și laborioasă activitate pe ogorul cercetării istorice, atît în institut cît și pe teren, ani în care Constantin Preda avea

să cunoască alte împliniri și satisfacții morale în urma recunoașterii meritelor sale ca urmare a activității depuse.

În anul 1968 primește Premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Republicii Socialiste România pentru monografia arheologică „Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia", în calitate de coautor. Este trimis la specializare la München și Frankfurt am Main în 1968 — 1970. În anul următor își va susține și teza de doctorat cu titlul „Monedele geto-dacilor". la Universitatea din București, avînd drept conducător științific pe prof. Em. Condurachi. În 1971 i se conferă titlul de doctor în istorie. Începînd din 1970 ține periodic ca invitat cursuri de specialitate și generale la Facultatea de istorie și filozofie din București, împletind astfel activitatea didactică cu cea de cercetare.

În 1973 apare, ca urmare a dezvoltării tezei sale de doctorat lucrarea monumentală de sinteză asupra monetăriei geto-dace, „Monedele geto-dacilor", pentru care i se va decerna de către Academia Republicii Socialiste România, în 1975, pentru a doua oară, Premiul „Vasile Pârvan", volum ce a reprezentat o încununare a eforturilor susținute depuse timp de două decenii în acest domeniu. Apariție ce a coincis, și nu întîmplător, cu ieșirea de sub teasc a încă unei monografii numismatice, realizată de astă dată în colaborare, anume a volumului „Histria III. Descoperirile monetare 1914—1970", în care tratează despre monedele grecești și macedonene, în total 1007 piese, găsite la Histria, din care 763 ale acestui oraș, relevînd reflectarea unor evenimente istorice în circulația monetară. În 1979 este promovat în postul de cercetător principal II.

În 1980 se înfățișează cu o altă monografie, de astă dată arheologică, cea asupra necropolei romane tîrzii (secolele IV — VI e.n.) a orașului Callatis, lucrare a cărei realizare a necesitat în prealabil zece campanii de săpături, în 1963 — 1975, investigațiile organizate începînd în 1959.

Constantin Preda a adus, prin ceea ce a realizat pînă acum, contribuții de seamă la istoria patriei ce se înscriu într-un larg evantai arheologic, din secolul VI î.e.n. și pînă în secolul XIII e. n., cu specială aplecare asupra istoriei și civilizației geto-dace și perioadei romane tîrzii, pînă la căderea limes-ului dunărean de la începutul veacului al VII-lea e.n. Dintre ele amintim aportul însemnat privind istoria monetăriei geto-dace în nordul Dunării în strînsă legătură cu sudul dunărean traco-getic, mai întîi sub aspectul de tip greco-macedonean (secolele III — II î.e.n.), cu cele două perioade principale, prima, de coloratură celtică și traco-dacică sud-dunăreană, a doua, tipic dacică, caracterizată prin deplasarea centrelor de emisiune monetară (în care apar noi tipuri monetare) în regiunile centrale geto-dace intra- și extracarpatice, pusă în legătură cu tendința triburilor și mai apoi a uniunilor de triburi geto-dace spre grupare și unificare, pe fundalul dezvoltării social-economice. Constatînd că in preajma domniei lui Burebista are loc înlocuirea monetăriei geto-dace de tip greco-macedonean cu monetăria geto-dacă de tip roman republican, în urma modificării condițiilor istorice și ca urmare a pătrunderii denarului republican roman, Constantin Preda apreciază că denarul a fost moneda unică acceptată în circulație, corespunzătoare puterii politice statale centralizate la geto-daci.

În cadrul creșterii spectaculoase social-economice a societății geto-dace nord- și sud-dunărene, a subliniat încă demult și apariția timpurie la geto-daci a olăriei cenușii lucrate la roată, pe baza descoperirilor arheologice de la Alexandria, încă în secolele VI — V î.e.n.

În atenția sa au stat și monedele grecești de la Histria, Callatis, Tomis și Olbia, sau ale altor centre grecești sau macedonene, urmărind pe această

cale relaţiile de schimb cu băştinaşii, la care se adaugă şi studii privind sistemul ponderal al oraşelor greceşti dobrogene.

În afară de aceste documente numismatice şi metrologice, Constantin Preda a publicat cu migală o mulţime de tezaure de monede romane republicane şi imperiale, greceşti coloniale şi bizantine. Parte din ele au putut fi puse, prin semnificaţia lor, în directă legătură cu evenimente politico-militare, ce au survenit în spaţiul carpato-danubian, în nordul Dunării şi în Dobrogea. În studiile de sinteză despre monedele romane tîrzii şi bizantine descoperite în ţara noastră argumentează continuitatea authotonă pe baza vestigiilor numismatice. Uneori tezaurele sau monedele din descoperiri izolate cercetate depăşesc secolul al XIII-lea, reţinîndu-i atenţia şi descoperiri monetare din vremea feudalismului dezvoltat şi tîrziu, aflate de asemenea în cuprinsul României.

Observarea atentă a vestigiilor arheologice se constată şi în activitatea arheologică din teren. În studiul despre zidul de incintă din epoca elenistică de la Histria, de pildă, care angajează de fapt aproape întreaga succesiune stratigrafică din frămîntata istorie a oraşului (de la începutul secolului IV î.e.n. pînă la începutul veacului al VII-lea al e.n., cînd locuirea cetăţii încetează), a reuşit să desluşească, în ciuda situaţiei obiective complicate, liniile mari ale evoluţiei incintei şi ale succesiunii locuire-necropolă, prin utilizarea documentului numismatic în strînsă conexiune cu contextul arheologic dat. Folosirea combinată a argumentelor amintite s-a vădit dealtfel şi în cursul cercetărilor de la Histria, din cetate, ceea ce l-a dus la relevarea urmelor sporadice de vieţuire din veacurile XII — XIII e.n., ca şi la Sîncrăieni (jud. Harghita), cu locuiri din aceeaşi vreme, a secolelor XII — XIII e.n.

Între obiectivele arheologice cercetate prin săpături ani în şir de către Constantin Preda se situează în prim plan, după cum am amintit, necropolele. Cercetările de la Mangalia (Callatis), din marea necropolă a oraşului antic, au scos la lumină morminte, unele cu inventar bogat, din perioada greacă a secolelor IV — III î.e.n., însă şi de mai tîrziu, precum şi din epoca romană imperială. Aici, atenţia sa a trebuit să se îndrepte asupra necropolei romano-bizantine din secolele IV — VI e.n., din care a dezvelit 400 de morminte. Cercetarea întreprinsă a dus la concluzii preţioase (deşi din motive obiective nu s-a explorat decît o parte din teritoriul necropolei) privind populaţia oraşului sub aspect demografic, al stării sociale şi compoziţiei etnice, cît şi asupra caracterului ei creştin, Constantin Preda consemnînd cu justeţe că elementele „barbare" nu au reuşit, prin prezenţa lor, să modifice structura etnică a populaţiei oraşului din veacurile IV — VI e.n. (întrezărind şi o locuire la începutul secolului VII e.n.). Într-o altă monografie, scrisă în colaborare, se subliniază, pe baza studierii necropolelor din secolul IV e.n. din Muntenia, dăinuirea populaţiei daco-romane în nordul Dunării în cadrul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, în temeiul vestigiilor geto-dace descoperite.

Activitatea ştiinţifică a lui Constantin Preda nu s-a mărginit doar la cadrul strict ştiinţific prin elaborarea de monografii şi sinteze, de studii şi note, de rapoarte de săpături, recenzii şi note bibliografice, ci a trecut într-un cadru de largă difuziune, cercetătorul fiind solicitat de cerinţele realităţii şi, receptiv fiind, a dat curs comandamentelor sociale. De aceea, a găsit şi timpul necesar să scrie şi articole comemorative pentru marile jubilee ale instituţiei în care îşi desfăşoară activitatea — Institutul de arheologie din Bucureşti, care de curînd a împlinit, în calitate de continuator

direct al Muzeului național de antichități, 150 de ani de existență — , institut în care s-a realizat ca om de știință, scriind totodată și articole omagiale pentru dascălii noștri, personalități de frunte ale arheologiei românești.

A reprezentat știința istorică românească ca raportor la Congresele internaționale de numismatică de la Berna (1979) și Londra (1986) și a participat la congrese și simpozioane internaționale (Sofia, Praga, Atena, München, Zwettl (Austria), Stuttgart, Sozopol etc.). A redactat și dări de seamă privind desfășurarea congreselor de arheologie sau de numismatică din țară și din străinătate, sau altele ce au ca obiect activitatea anuală a colectivului din care face parte. A dedicat o parte din timpul său și colaborării la enciclopedii și dicționare și la publicații de prestigiu străine, contribuind totodată eficace la popularizarea științei istorice românești și a istoriei poporului nostru prin numeroase articole tipărite în revistele de largă circulație din țara noastră, precum și prin expuneri de istorie și arheologie la Radio și Televiziune.

Constantin Preda ni se dezvăluie astfel prin calitățile sale umane, prin firea sa înțelegătoare și atitudinea atentă față de colaboratori și ca istoric militant, angajat în primele rînduri în lupta pentru adevărul istoric. Cu probitatea profesională ce-l caracterizează, a luat poziție fermă față de teoriile aberante sau de interpretările greșite sau tendențioase privind momente din istoria noastră și față de prezentarea falsă, fără discernămînt, de către unii autori, a unor materiale ca arheologice, fiind totodată și autocritic, corectînd din mers, cu onestitate, unele erori neînsemnate apărute inerent în procesul unei cercetări atît de îndelungate.

În ceasurile de întristare, nu a uitat să rostească sau să scrie un cuvînt bun, de cinstire, pentru istoricii noștri dispăruți, care au ostenit pentru propășirea științei arheologice românești.

În anul 1981, în temeiul prodigioasei și cuprinzătoarei sale activități a fost numit director al Institutului de arheologie din București. Ca vechi numismat, este de multă vreme membru activ al Societății numismatice române și unul din animatorii ei de frunte, ajungînd să cumuleze un șir de responsabilități de conducere și redacționale pe care le îndeplinește cu dăruire. Este membru în Comisia de cenzori a Societății numismatice române din 1962, iar în Comitetul de conducere al Societății numismatice române din 1965, vicepreședinte din 1981, în 1983 fiind desemnat ca președinte. Este membru al Comitetului de redacție al revistei „Studii și cercetări de numismatică" de la apariție, din 1957, redactor responsabil adjunct din 1975, iar din 1980 redactor responsabil. De asemenea, la „Buletinul Societății numismatice române" îl aflăm în Comitetul de redacție din 1974, ca redactor responsabil adjunct din 1981, iar din 1985 redactor responsabil. La revista Thraco-Dacica, este redactor șef adjunct din 1981, iar la revista Dacia, publicație a Institutului de arheologie înființată de către Vasile Pârvan, este redactor șef din anul 1984.

Membru al Societății de studii clasice și al Societății de studii romane „Rei cretariae romanae favtores" din Belgia, este și membru corespondent al Institutului arheologic german, din 1982. Figurează la loc de frunte între personalitățile științei istorice din țară în „Enciclopedia istoriografiei românești", iar în prezent coordonează munca de elaborare a unei enciclopedii de istorie veche și arheologie a României.

Pentru merite deosebite în muncă a fost distins cu „Medalia Muncii" în 1983 și cu medalii comemorative legate de momentele de seamă din istoria contemporană a Patriei.

Încheind cu urarea tradițională strămoșească „La mulți ani !”, ținem să adăugăm și dictonul latin potrivit omului și lucrării sale : *Labor improbus omnia vincit.*

MIHAI SÂMPETRU

BIBLIOGRAFIE

1. *Monografii — Sinteze*

1. *Callatis.* Edit. Meridiane, București, 1963, 47 p. (ed. a II-a în 1968 ; și versiunile franceză, germană și rusă).
2. *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia.* București, 1966, 403 p. (coautor).
3. *Moneda antică în România,* Edit. Meridiane, București, 1969, 48 p.
4. *Monedele geto-dacilor,* București, 1973, 564 p.
5. *Histria III. Descoperirile monetare 1914 — 1970,* București, 1973, 258 p. (coautor).
6. *Callatis. Necropola romano-bizantină,* București, 1980, 225 p.
7. *Geto-dacii din bazinul Oltului Superior. Așezarea de la Sprincenata* (sub. tipar).

2. *Studii — Note*

8. *Urme de viață la Histria din secolele XII — XIII,* SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 531—538.
9. *Triburile geto-dace și circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre,* SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 267—288.
10. *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurele geto-dace în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța,* SCIV, 8, 1957. 1—4 p. 113—124.
11. *Tezaurul monetar de la Dîmbău și tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antonin Piul,* SCN, 1, 1957, p. 113—131.
12. *Ponduri antice de la Callatis și Histria,* SCN, 1, 1957, p. 297—306.
13. *Contributions à l'étude du système pondéral d'Histria,* Dacia, N. S., 2, 1958, p. 451—461.
14. *Monede inedite și puțin cunoscute de la Histria, Callatis și Tomis,* SCN, 2, 1958, p. 111—1222.
15. *Asupra descoperirii monetare de la Stăncuța,* SCN, 2, 1958, p. 239—251.
16. *Pe marginea unor descoperiri monetare recente,* SCN, 2, 1958, p. 370—399.
17. *Descoperiri monetare în raionul Buzău,* SCN, 2, 1958, p. 463—465.
18. *Alte descoperiri monetare,* SCN, 2, 1958, p. 465—467.
19. *New aspect of early Latène epoch in Dacia discovered at Alexandria,* Dacia, N. S., 3, 1959, p. 179—194.
20. *Cimitirul de la Olteni și unele probleme privind cultura materială a secolului IV e. n., pe teritoriul R. P. Române,* SCIV, 10, 1959, 2, p. 355—360.
21. *Un nou aspect al începuturilor epocii La Tène în Dacia (descoperirea de la Alexandria),* SCIV, 11, 1960, 1, p. 25—38.
22. *Monedele histriene cu roata și legenda ΙΣΤ,* SCN, 3, 1960, p. 21—38.
23. *Probleme de numismatică geto-dacică,* SCN, 3, 1960, p. 43—79.
24. *Descoperirea de monede romane republicane de la Locusteni,* SCN, 3, 1960, p. 135—170.
25. *Monede găsite la Novaci,* SCN, 3, 1960, p. 467—475.
26. *Tezaurul cu monede romane imperiale descoperit la Lunguleţu,* SCN, 3, 1960, p. 487—491.
27. *Un tezaur cu monede romane republicane in Dobrogea,* SCN, 3, 1960, p. 545—546. (coautor).
28. *Archaeological discoveries in the Greek Cemetery of Callatis — Mangalia IV*th *— III*rd *centuries before our era)* Dacia, N. S., 5, 1961, p. 275— 303.
29. *Date și concluzii preliminare asupra tezaurului descoperit la Mangalia în anul 1960,* SCIV, 12, 1961, 2, p. 240—251.
30. *Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia-Callatis,* Dacia, N. S., 6, 1962, p. 157— —172.
31. *Date noi cu privire la necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Olteni,* SCIV, 14, 1963, 2, p. 427—435.
32. *Quelques problèmes ayant trait aux nécropoles de type Sintana-Tcherniakhov découvertes en Valachie,* Dacia, N. S., 8, 1964, p. 211—237 (coautor).
33. *Monnaies imitant le type „Larissa” et à tête janiforme découvertes à Bugiulești (Olténie),* Dacia, N. S., 8, 1964, p. 353—361.
34. *Cîteva ponduri antice de la Callatis și Tomis,* SCIV, 15, 1964, 1, p. 53—57 (rezumatul în SCIV, 15, 1964, 2, p. 277—278).
35. *Monede de un tip necunoscut provenind din Dobrogea,* SCIV, 15, 1964, 3, p. 401—410.
36 *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis,* Dacia, N. S., 9, 1965, p. 233—251.

37. *Noi descoperiri arheologice în necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Spanțov*, SCIV, 16, 1965, 2, p. 261—274.
38. *Münzen eines unbekannten Typus aus der Region Dobrogea : Basiléos Móskonos*. Klio, 46, 1965, p. 263—271.
39. *Notă la recenzia lui D. Protase publicată în acest volum la p. 205 — 207*, SCIV, 16, 1965, 1, p. 207—208.
40. *Zidul de apărare din epoca elenistică*, în *Histria*, II, București, 1966 (sub îngrijirea acad. Em. Condurachi), p. 295—334 (coautor).
41. *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Gétique et la datation des premières imitations de type Philippe II (Trésor de Scărișoara, district d'Oltenița)*, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 221—235.
42. *Cîteva morminte din epoca elenistică descoperite la Callatis*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 137—146.
43. *Einige Fragen der geto-dakischen Numismatik*, JNG, 16, 1966, p. 63—82.
44. *Cîteva tezaure monetare antice descoperite în regiunea București*, SCIV. 17, 1966, 2, p. 363—374.
45. *Tezaurul de la Vovriești și unele probleme privind monedele geto-dace din Moldova*, Arh- Mold, 4, 1966, p. 137—173.
46. *Tezaur de drahme din Histria și imitații Filip II, descoperit la Crivăț*, RevMuz, 3, 1966, 1, p. 67—70 (coautor).
47. *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e.n., descoperit la Olteni*, SCIV, 18, 1967, 3, p. 513—520.
48. *Geții dintre Siretul inferior și rîul Buzău în lumina descoperirii monetare de la Dumbrăveni (jud. Vrancea)*. SCN, 4, 1968, p. 21—46. (coautor).
49. *Unele considerații asupra tezaurului monetar geto-dacic de la Jiblea (jud. Vîlcea)*, SCN, 4, 1968, p. 47—68.
50. *Tezaurul monetar de la Birca (jud. Dolj) și unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 și 245 în Dacia romană*, SCN, 4, 1968, p. 175—196.
51. *Monede coloniale rare și inedite—Histria, Callatis și Tomis—din tezaurul de la Mangalia*, SCN, 4, 1968, p. 223—237.
52. *Un tezaur de monede de bronz din Cyzic descoperit la Curcani*, SCN, 4, 1968, p. 331—333 (coautor).
53. *Încă două drahme histriene și o „imitație" tip Filip al II-lea din tezaurul de la Scărișoara*, SCN, 4, 1968, p. 441—442.
54. *Un tezaur de monede romane republicane descoperit la Șopotu (jud. Dolj)*, SCN, 4, 1968, p. 450—452 (coautor).
55. *Despre începuturile imitațiilor monetare de tip Filip II*, StCl, 11, 1969, p. 69—83.
56. *Din nou despre cultura Alexandria*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 571—578.
57. *Über die Anfänge der „barbarischen" Münzprägung vom Typ Philipps II*, JNG, 20, 1970, p. 63—77.
58. *Monedele getice de tip Vîrteju-București*, SCN, 5, 1971, p. 51—79.
59. *„Monede dacice din bazinul Oltului mijlociu" sau falsuri moderne?*, SCN, 5, 1971, p. 247—249.
60. *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Isaccea și atacul gotic din vremea lui Gallienus*, Peuce, 2, 1971, p. 167—178 (coautor).
61. *Circulația monedelor bizantine in regiunea carpato-dunăreană*, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—— 415.
62. *Tariverde — așezare băștinașă sau „factorie" histriană?*, Pontica, 5, 1972, p. 77—88.
63. *Tezaurul monetar din epoca romană descoperit la Gîrla Mare (jud. Mehedinți)*, Historica, 3, 1974, p. 67—91.
64. *Numismatica geto-dacică după un sfert de veac de cercetări*, BSNR, 42—66 (1948 — 1972), 96—120, București, 1974, p. 13—22.
65. *În legătură cu circulația staterilor din Cyzic la Dunărea de Jos*, Pontica, 7, 1974, p. 139—146.
66. *Tezaurul monetar descoperit la Ostrovul Șimian (Drobeta-Turnu Severin)*, Drobeta, 1, 1974, p. 77—102 (coautor).
67. *Über die Silbermünzen der Stadt Istros*, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 77—85.
68. *Circulația monedelor romane postaureliene în Dacia*, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 441—486.
69. *The Byzantine coins — an expression of the relations between the Empire and the populations north of the Danube in the 6th-13th cenuries*, in *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975, p. 219—233.
70. *Tezaurul de la Răcoasa (jud. Vrancea) și unele considerații asupra monedelor getice de tip Inotești*, SCN, 6, 1975, p. 27—39 (coautor).
71. *Tezaurul de denari romani republicani de la Tîrnava (jud. Teleorman)*, SCN, 6, 1975, p. 41—54 (coautor).
72. *Cu privire la proveniența „tezaurului monetar de la Copăceni"*; SCN, 6, 1975, p. 167—172 (coautor).

73. *Citeva descoperiri de monede antice*, SCN, 6, 1975, p. 207—208.
74. *De ce nu s-au emis monede geto-dacice în Dobrogea?*, BSNR, 67—69 (1973—1975), 1975, 121—123, p. 63—68.
75. *Sur les monnaies thraco-gètes-imitations de type macédonien*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 169—173.
76. *Pe marginea unor observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor"*, SCIV, 27, 1976, 3, p. 363—368.
77. *Mărturii ale unei existențe multimilenare*, ES, 56, 1976, 9. p. 30 și 35—37.
78. *Factorul autohton și romanizarea în formarea poporului român*, ES, 56, 1976, 17, p. 35—41
79. *Formarea limbii și a poporului nostru. Continuitatea românească pe cuprinsul vechii Dacii*, *RI*, Consultații, 1976, p. 11—23 (coautor).
80. *Momente din lupta geto-dacilor, pentru apărarea libertății*, în *Independența României* (red. resp. acad. prof. Ștefan Pascu), București, 1977, p. 23—38.
81. *Politica externă a regilor geto-daci de la Burebista la Decebal*, SAI, 35—36, 1977, p. 5—15 (coautor).
82. *Der Münzumlauf vom 4. bis zum 6. Jh. im Donau-Karpaten Gebiet*, in *Die Völker an der mittleren und unteren Donau (V — VI. Jh)*, in *Symposion Zwettl—Austria*, 1978, p. 11.
83. *Les monnaies des Géto-Daces*, in *A Survey of Numismatic Research, 1972 — 1977*, Berna, 1979, p. 155—160.
84. *La continuité géto-dace*, RCNR-UNESCO, 21, 1979, 3—4, p. 305—309.
85. *Über die geto-dakischen Münzen vom makedonisch und römisch-republikanischen Typus*, Dacia, N. S., 24, 1980, p. 127—131.
86. *Descoperirea de la Murighiol (jud. Tulcea) și unele aspecte ale circulației monedei olbiene la Dunărea de Jos*, SCN, 7, 1980, p. 35—42.
87. *Tezaurul monetar getic descoperit la Gheboieni (jud. Dîmbovița)*, SCN, 7. 1980, p. 43—52 (coautor).
88. *Pond histrian descoperit în satul Istria (jud. Constanța)*, SCN., 7, 1980, p. 117—119.
89. *Din numismatica geto-dacică*, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 333—342.
90. *Die geto-dakische Numismatik, Ergebnisse und Aussichten*, in *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 151—158.
91. *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea istoriei vechi a României*, RI, 33, 1980, 7—8, p. 1253—1279 (coautor).
92. *Monedele*, Transilvania, 9, 1980, 6, p. 22—23.
93. *Burebista, regele tuturor geto-dacilor*, in *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor*, București, 1980, p. 7—20 (și în colectivul de coordonare condus de acad. prof. Em. Condurachi).
94. *Monede descoperite în așezarea getică de la Sprîncenata (jud. Olt)*, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 65—71 (coautor).
95. *Monetăria geto-dacă în epoca lui Burebista*, BSNR, 70—74 (1976 — 1980), 124—128, 1981, p. 93—100.
96. *Monede romane și bizantine de la Oltenița și Ulmeni*, BSNR, 70—74 (1976 — 1980) 124—128, 1981, p. 239—245.
97. *Davae—Cetățeni*, RPH, 6, 1981, 3—4, p. 146—148.
98. *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI — IV î.e.n.*, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 19—24.
99. *Numismatische Beiträge zur Kenntnis der sozialpolitischen Organisation der Geto-Daker (3. — 1. Jhr. v. Chr)*, in *Palast und Hütte*. Mainz am Rhein, 1982, p. 473—481.
100. *Monede geto-dacice descoperite pe teritoriul județului Argeș*, BSNR, 75—76 (1981—1982), 129—130, 1983, p. 89—100 (coautor).
101. *L'Ethnogenèse des Roumains*, RR, 37, 1983, 11—12, p. 56—67.
102. *Circulația monedelor antice și bizantine timpurii la nordul Dunării de Jos*, în *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, I, Buzău, 1983, p. 43—60.
103. *Tezaurul monetar getic de la Urseiu (jud. Dîmbovița)*, SCN., 8, 1984, p. 37—52 (coautor).
104. *Puncte de vedere referitoare la unele aspecte din numismatica geto-dacică*, SCIVA, 36, 1985, 4, 317—333.
105. *Cu privire la data și cauzele dispariției unor davae geto-dacice sud-carpatice*, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 86—92.

3. *Rapoarte de săpături*

106. *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, SCIV, 2, 1951, 1, p. 229—245 (coautor).
107. *Șantierul Verbicioara*, SCIV, 3, 1952, p. 141—183 (coautor).
108. *Șantierul Histria*, SCIV, 3, 1952, p. 231—279 (coautor).
109. *Șantierul Histria (Străzi între Casa romană tîrzie și Terme; Sinoe)*, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 103—104 ; p. 136—145) (coautor).
110. *Șantierul Spanțov*, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 220—239 (coautor).

111. *Șantierul arheologic Histria (Sectorul Străzi; Zidul de incintă de la valul III)*, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 71—79, și p. 87—91. (coautor).
112. *Șantierul arheologic Histria* (1954) *(Sectorul zidului elenistic de incintă de sub valul III; Străzi din epoca romană (sec. III — VI e. n.)*, SCIV, 6, 1955, 3 — 4, p. 520—526 și p. 538—541. (coautor).
113. *Săpăturile de salvare de la Gogoșari și Cacaleți*, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 627—642 (coautor).
114. *Șantierul arheologic Histria (Săpăturile de la Tariverde)*, Materiale, 4, 1957, p. 77— 88 (coautor).
115. *Șantierul arheologic Giurgiu*, Materiale, 4, 1957, p. 219—237 (coautor).
116. *Săpăturile de la Spanțov*, Materiale, 5, 1959, p. 167—171 (coautor).
117. *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, Materiale, 5, 1959, p. 175—181 (coautor).
118. *Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956 (Sectorul Tariverde)*, Materiale, 5, 1959, p. 318—322 (coautor).
119. *Săpăturile de la Alexandria*, Materiale, 6, 1959, p. 251—263.
120. *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni*, Materiale, 6, 1959, p. 825—869.
121. *Săpăturile de la Alexandria*, Materiale, 7, 1961, p. 209—217.
122. *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou, Cimitirul geto-dacic I*, Materiale, 7, 1961, p. 283—289 (coautor).
123. *Săpăturile de la Tariverde*, Materiale, 7, 1961, p. 273—281 (coautor).
124. *Săpăturile de salvare de la Olteni*, Materiale, 7, 1961, p. 503—511.
125. *Șantierul Satu Nou, Necropola geto-dacă*, Materiale, 8, 1962, p. 369—372 (coautor).
126. *Săpăturile arheologice de la Mangalia (Callatis)*, Materiale, 8, 1962, p. 439—455 (coautor).
127. *Săpăturile de salvare de la Spanțov*, Materiale, 8, 1962, p. 615—621 (coautor).
128. *Necropola feudală timpurie de la Izvoru. (Săpăturile din 1963* — 1966), Materiale, 9, 1970, p. 329—335 (coautor).
129. *Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972 — necropola callatiană din zona stadionului*, Pontica, 8, 1975, p. 55—75 (coautor).
130. *Așezarea getică de la Sprîncenata (jud. Olt) — Săpăturile din 1978*, Materiale, 13, Oradea, 1979, p. 115—117 (coautor).
131. *Săpăturile arheologice de salvare din zona șantierului naval de la Mangalia (1974)*, Pontica, 12, 1979, p. 97—107 (coautor).

4. *Recenzii și Note bibliografice — Articole comemorative și omagiale — Dări de seamă*

132. A. N. Zograf: *Monetele antice (1951)*, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 806—807.
133. Em. Condurachi, *Der Beitrag der Münzfunde von Istros ...*, Wissenschaftliche Annalen, mai 1957, p. 289—304, în SCN, 2, 1958, p. 477—478.
134. *Noutăți numismatice din R.P. Bulgaria*, în SCN, 2, 1958, p. 503—504.
135. A. N. Zograf, *Monety Tiry*, Moscova, 1957, 130 p., SCIV, 10, 1959, 1, p. 188—192.
136. Iudita Winkler, *O mincich Dácû a Gétû, (Monedele daco-geților)* Numismaticky Sbornik, 5, Praga, 1958, p. 5—43, în SCN, 3, 1960, p. 570—572.
137. Karl Christ, *Ergebnisse und Probleme der keltischen Numismatik und Geldgeschichte*, Historia, 6, aprilie 1957, p. 215—247, în SCN, 3, 1960, p. 572—574.
138. Em. Condurachi, *În jurul reformei monetare a lui Polycrate din Samos*, StCl, 1, 1959, p. 9—16, în SCN, 3, 1960, p. 588—589.
139. P. O. Karișkovski, *Stoimostj monetnyh metallov v Ol'vij i v Bosporskom gosudarstve v IV v. do n.e.*, VDI, 3, 1958, p. 121—136, în SCN, 3, 1960, p. 589—590.
140. Karel Castelin — Hans Jörg Kellner, *Die Glatten Regenbogenschüsselchen*, JNG, 13, 1963, p. 105—130, în SCN, 4, 1968, p. 495—496.
141. *Note de numismatică antică din R.P. Bulgaria*, SCN, 4, 1968, p. 503—505.
142. Iudita Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, ActaMN, 3, 1966, p. 75—89, în SCIV, 20, 1969, 2, p. 347—352.
143. Iudita Winkler, *Über dako-getische Münzschätze*, ActaArchCarp. 8, 1966, 1—2, p. 83—110 în SCIV, 21, 1970, 4, p. 705—707.
144. I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspîndire*, ActaMN, 5, 1968, p. 33—48 și 6, 1969, p. 67—88 în SCIV, 22, 1971, 1, p. 135—137.
145. Mihai Gramatopol, *Iconografia monetară dacică autohtonă*, RevMuz, 1, 1969, p. 23—32, în SCN, 5, 1971, p. 433—435.
146. Efrem Pegan, *Die frühesten Tetradrachmen Alexanders des Grossen mit dem Adler ...*, JNG, 18, 1968, p. 91—111, în SCN, 5, 1971, p. 430.
147. S. A. Bulatovici, *Klad kizikinov iz Orlovki*, VDI, 2, 1970, p. 73—86, în SCN, 6, 1975, p. 281—282.
148. Robert Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande.* vol. 2. Bibliographische Nachträge und Ergänzungen, Graz-Austria, 1969, 245 p., în SCN, 6, 1975, p. 283—284.

149. Slovenská Numizmatika, 1, 1970, 206 p. Bratislava în SCN, 6, 1975, p. 295—296.
150. Horst W. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4 bis 5. Jahrhunderts*. Münchner Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte, 19, München, 1974, 384 p., în SCIVA, 26, 1975, 2, p. 302—305.
151. D. Berciu, *Formarea poporului român în lumina cercetării arheologice*, ES, 55, 1975, 20, p. 57—58.
152. Eva Kolniková, *Keltské mince na Slovensku*, Bratislava, 1978, 106 p. în SCN, 7, 1980, p. 200—201.
153. Sabine Schultz, *Die Münzprägung von Magnesia am Mäander in der römischen Kaiserzeit*, Berlin, 1975, 136, p., în SCN, 7, 1980, p. 205—206.
154. I. Pereira, J. P. Bost și J. Hiernard, *Fouilles de Conimbriga, III, Les monnaies*, Paris, 1974, 359 p., în SCN, 7, 1980, p. 207—208.
155. Todor Gerasimov, *Anticini i srednoveccvni moneti v Bălgaria*, Sofia, 1975, 159 p., în SCN, 7, 1980, p. 211—212.
156. Dušanka Vucković-Todorović, *Ostava greciko-keltskog novța iz III veka pre nașe ere*, Starinar, 20, 1969, p. 391—403, în BSNR, 70—74, (1976—1980), 124—128, 1981, p. 679—680.
157. D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, 176, p., în Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 192—193.
158. Maria Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State — The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR, International Series, 112, Oxford, 1981, 367 p., în Thraco-Dacica, 3, 1983, p. 193—194.
159. Acta Musei Porolissensis, 5, Zalău 1981, în SCIVA, 33, 1982, 2, p. 260.
160. Acta Musei Porolissensis, 6, Zalău, 1982, în Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 169.
161. Simone Scheers, *Traité de numismatique celtique, II, La Gaule Belgique*, Paris, 1977, 986 p., în SCN, 8, 1984, p. 139—140.
162. V. Mihăilescu—Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, 312 p., în SCN, 8, 1984, p. 143—145.
163. Carpica, 15, 1983, Bacău, în SCIVA, 35, 1984, 3, p. 279—280.
164. *Arheologia românească la un secol de la nașterea lui Vasile Pârvan*, ES, 62, 1982, 21, p. 14—17.
165. *Recherches archéologiques roumaines effectuées après le 23 Août 1944*, Dacia, N. S., 28, 1984, 1 — 2, p. 5 — 12.
166. *Aus der Geschichte des Nationalen Antiquitätenmuseums und des Archäologischen Instituts — 150 Jahre archäologischer und museistischer Tätigkeit*, Dacia, N. S., 28, 1984, 1—2, p. 13—22.
167. *Din istoricul Muzeului național de antichități — Institutul de arheologie — 150 ani de activitate arheologică și muzeistică*, Thraco-Dacica, 5, 1984, 1—2, p. 5—14.
168. *Istoricul Muzeului național de antichități — Institutul de arheologie. V. De la Muzeul național de antichități la Institutul de arheologie (1956— 1984)*, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 222—233.
169. *Le professeur Dumitru Berciu — 70e anniversaire*, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 343—347.
170. *Le professeur Dumitru Tudor à son 70e anniversaire*, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 347—353.
171. *Bucur Mitrea la 70 de ani*, SCN, 7, 1980, p. 15—24.
172. *Vasile Pârvan—ein Jahrhundert nach seiner Geburt*, Dacia N. S., 26, 1982, 1—2, p. 13—18.
173. *Le professeur Emil Condurachi à son 70e anniversaire*, Dacia, N. S., 26, 1982, 1—2, p. 175—179.
174. *Vasile Pârvan — La un secol de la naștere (1882 — 1982)*, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 13—18.
175. *Dorin Popescu, à 80 ans*, Dacia, N. S., 28, 1984, 1—2, p. 181—182.
176. *Dare de seamă asupra Sesiunii Științifice a Institutului de arheologie, 15 — 21 mai 1961*, SCIV, 12, 1961, 2, p. 195—202 (coautor).
177. *Sesiunea de comunicări organizată cu prilejul centenarului sistemului monetar național*, SCN, 4, 1968 p. 521—522.
178. *Al II-lea Congres Internațional de tracologie — Rezultate și perspective* — RI, 29, 1976, 10, p. 1465—1475.
179. *Al II-lea Congres Internațional de tracologie (București 4 — 10 septembrie 1976)*, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 3—18.
180. *Le IIe Congrès International de thracologie*, București, 1976, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 5 — 12 (coautor).
181. *Al. IX-lea Congres Internațional de numismatică de la Berna*, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 643—644.
182. *Al III-lea Congrès Internațional de tracologie, Viena, 2 — 6 iunie 1980*, Tharco-Dacica, 2, 1981, p. 237—238.
183. *Principalele rezultate ale cercetării arheologice din anul 1982*, RI, 36, 1983, 8, p. 842—844.
184. *A XIX-a Sesiune națională de arheologie*, în *Științele sociale și politice din România* (ASSP), 2—3, București, 1985, p. 86—92.

5. *Enciclopedii — Dicționare*

185. *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X e. n.)*, București, 1976, sub conducerea prof. dr. doc. D. M. Pippidi (coautor pentru numismatică și metrologie greacă, macedoneană, geto-dacă).
186. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978 (coordonator științific prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu) (coautor).
187. *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982 (coordonator științific prof. univ. dr. Dumitru Tudor) (coautor pentru partea de numismatică).

Colaborări la *Fasti*, Numismatic Literature (din 1968 și urm.) și la Coins Hoards, Londra (vol. II, 1976, și urm.).

Alte articole în Magazin istoric, 1, 1968 ; 9, 1968 ; 1, 1976 ; 5, 1976 ; 9, 1976 ; 3, 1977 ; 4, 1977 ; 6, 1977 ; 7, 1977 ; Contemporanul, 6, 1978 (coautor), 1, 1979 ; 11, 1980 ; 27, 1980 ; 25, 1982 ; 35, 1982 ; Actualités Roumaines, 28 martie 1978 (coautor) ; Apărarea Patriei, 36, 1978, Astra, II 103, 1976 ; În slujba Patriei, 46, 1978 ; Almanah Flacăra, 1983.

6. *Necrologuri*

188. *Prof. dr. docent Theofil Sauciuc Săveanu (1884— 1971)*, SCIV, 23, 1972, 1, p. 165—167.
189. *Radu Vulpe (1899— 1982)*, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 158 — 162.
190. *Iorgu Stoian (1903— 1983)*, SCIVA, 35, 1984,1, p. 94—95.
191. *Maria Chițescu (1934—1982)*, SCN, 8, 1984, p. 153—155.

*

Lucrări în ms. : *Monedele în Dacia preromană*, 1979, și *Sylloge nummorum Graecorum*, 1979.

AȘEZAREA DE LA GHERGHINA (COM. MIRCEA VODĂ, JUD. CONSTANȚA) ȘI UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND GRAVETIANUL ORIENTAL DIN CENTRUL ȘI SUDUL DOBROGEI

de ALEXANDRU PĂUNESCU

Cercetările din ultimele trei decenii au dus la identificarea pe teritoriul Dobrogei a unui număr de aproximativ 70 de puncte cu descoperiri de obiecte litice, uneori asociate cu resturi faunistice, atribuite atît paleoliticului cît și mezoliticului. Pînă acum numai într-un număr restrîns de așezări aflate în peșteri sau în aer liber s-au făcut săpături de mai mică sau mai mare amploare.

Cu excepția cîtorva, marea majoritate a punctelor la care ne-am referit au fost descoperite în ultimul deceniu grație investigațiilor intense de teren efectuate în Podișul Dobrogei centrale și de sud de către noi și de tînărul pasionat Mihai Eugen din Medgidia. Printre aceste descoperiri se numără și așezarea gravetiană de la Gherghina (com. Mircea Vodă) care formează obiectul studiului de față.

Din punct de vedere fizico-geografic ea se află în Podișul Carasu, subunitate geomorfologică a Podișului Dobrogei de sud. Acest podiș este constituit dintr-o suită de platouri joase ce coboară în pantă domoală către Valea Carasu sau către Dunăre avînd altitudini cuprinse între 50 și 130 m.

Așezarea noastră se găsește în marginea de vest-sud-vest a satului Gherghina, în punctul denumit de localnici „La Cariera Veche”, pe un platou înalt care domină valea Țibrinului cu aproximativ 60 m.

Descoperită în 1982 de Mihai Eugen, în această stațiune s-au efectuat unele sondaje restrînse cu scopul de a se face atît observații stratigrafice cît și de a stabili întinderea așezării. Astfel, pe baza poziției materialului litic recoltat din solul arabil s-a putut evalua cu aproximație dimensiunile stațiunii. Întinsă de-a lungul marginii platoului dinspre sat, ea are o lungime de circa 0,500 km și o lățime de aproximativ 0,100 — 0,150 km.

Din punct de vedere stratigrafic s-a putut stabili următoarea succesiune (de sus în jos):

1 — Orizontul negru-cenușiu al solului actual, gros de 0,30 m;
2 — Loess gălbui închis, gros de 0,15 cm;
3 — Loess gălbui mai deschis cu rari pigmenți albicioși, (de calcar) gros de 0,20 m;
4 — Loess galben deschis fără pigmenți de calcar, gros de 0,60 m;
5 — Sol roșcat deschis cu pietricele mărunte, gros de peste 0,05 m.

Din puncte de vedere arheologic nivelul de locuire se situează la limita superioară a depunerii loessoide avînd o grosime de circa 0,20 m.

SCIVA, tomul 37, nr. 1, București, ianuarie — martie 1986, p. 67—75

Prezenţa obiectelor litice la suprafaţă, în solul bulversat de arături, se explică prin aceea că datorită proceselor de eroziune, orizontul negru-cenuşiu a fost în bună parte spălat (mai ales dacă ţinem seama şi de înclinarea uşoară a platoului), ceea ce a făcut ca loessul să apară la zi.

Este necesar să menţionăm că în afara materialului litic cules în marea lui majoritate din solul arat nu s-au mai găsit şi alte resturi arheologice. Totuşi, nu excludem existenţa în aşezare a unor resturi de vetre de foc (mai ales dacă ţinem seama de prezenţa unor piese calcinate), precum şi a unor resturi faunistice.

Probabil aciditatea solului în care au zăcut le-a corodat sau topit.

INVENTARUL LITIC

Din cele 1 034 obiecte de care dispunem numai un număr de 136 îl constituie piesele transformate în unelte, ceea ce reprezintă un procent de numai 13,15% din totalul obiectelor. Marele număr de resturi de prelucrare 898 piese) ne îngăduie să vorbim de o prelucrare pe loc a uneltelor.

Ca tipuri de unelte, procentual distingem :

Nr. ord.	Tipul de piesă	Nr. piese	%
1	2	3	4
1	Gratoare simple	9	6,62
2	Gratoare atipice	5	3,67
5	Gratoare pe aşchie şi lamă retuşată	4	2,94
10	Gratoare unguiforme	2	1,47
12	Gratoare carenate atipice	2	1,47
15	Gratoar nucleiform	1	0,74
16	Rabot nucleiform	1	0,74
18	Gratoar — lamă trunchiată şi retuşată *(grattoir-lame tronquée)*	1	0,74
19	Burin-lamă trunchiată şi retuşată *(burin-lame tronquée)*	1	0,74
24	Străpungător atipic	1	0,74
27	Burine diedru drept	4	2,94
28	Burine diedru *„déjeté”*	3	2,20
29	Burine diedru de unghi	5	3,67
30	Burine de unghi pe spărtură	6	4,41
31	Burine diedru multiplu	4	2,94
32	Burin *„busqué”*	1	0,74
34	Burin pe trunchiere dreaptă retuşată	1	0,74
35	Burine pe trunchiere oblică retuşată	4	2,94
36	Burin pe trunchiere concavă retuşată	1	0,74
37	Burin pe trunchiere convexă retuşată	1	0,74
43	Burine nucleiforme	3	2,20
51	*Microgravette*	1	0,74
53	Piesă de tip *„gibbeuse à bord abattu”*	1	0,74
61	Piese cu trunchiere oblică retuşată	2	1,47
62	Piese cu trunchiere (uşor) concavă retuşată	2	1,47
63	Piesă cu trunchiere convexă retuşată	1	0,74
65	Piese cu retuşe continui pe o latură	2	1,47
74	Piese cu scobitură retuşată *(„encoche”)*	21	15,44
75	Piese denticulate	6	4,41
76	Piesă tip *esquillée*	1	0,74
78	*Raclette*	2	1,47
83	Segment de cerc (stare fragmentară)	1	0,74
84	Lamele *„tronquée”*	4	2,94

1	2	3	4
85	Lamele „*à dos*"	5	3,67
86	Lamelă „*à dos tronquée*"	1	0,74
88	Lamele denticulate	5	3,67
89	Lamele „*à coche*"	13	9,55
90	Lemele tip Dufour (cu retuşe continui semiabrupte)	5	3,67
92	Diverse	3	2,20
	TOTAL	136	100%

Material brut

	Nr. piese
Nuclee prismatice şi cvaziprismatice	18
Nuclee piramidale	4
Nuclee globulare	8
Nuclee informe	19
Resturi	9
Lame neretuşate	56
Lame cu retuşe fine la folosire	2
Lamele neretuşate	164
Lamele cu retuşe fine de folosire	18
Lame şi lamele tip *à crête*	12
Aşchii simple	374
Aşchii cu retuşe fine de folosire	15
Spărturi	199
Total obiecte material brut	898
TOTAL GENERAL	1034

MATERIA PRIMĂ

Roca folosită pentru prelucrarea uneltelor a constituit-o silexul local dobrogean aflat la zi sub forma de noduli, fie în depozitele de calcar, fie sub formă de galete rulate în amestec cu alte roci în diverse cariere de pietrişuri. Acest silex cu granulaţie fină, cu o structură uneori sticloasă, are o culoare de obicei maronie. Piesele prezintă o patină mai mult sau mai puţin pronunţată alburie, alburie-albăstuie sau alburie-gălbuie. S-au descoperit şi cîteva piese atipice de cuarţit. De asemenea este cazul să menţionăm prezenţa a 21 piese de silex (dintre care două unelte) destul de intens calcinate, precum şi a unui fragment de gresie silicioasă care a suferit influenţa focului.

DIMENSIUNILE PIESELOR

Uneltele sînt în proporţie de circa 80% microlitice (lungimea lor maximă nedepăşind 3,5—4 cm), iar restul îl constituie cele de mărime mijlocie : cea mai mare piesă, reprezentînd un burin diedru drept, are dimensiunile de 5,8 × 2,7 × 1,9 cm.

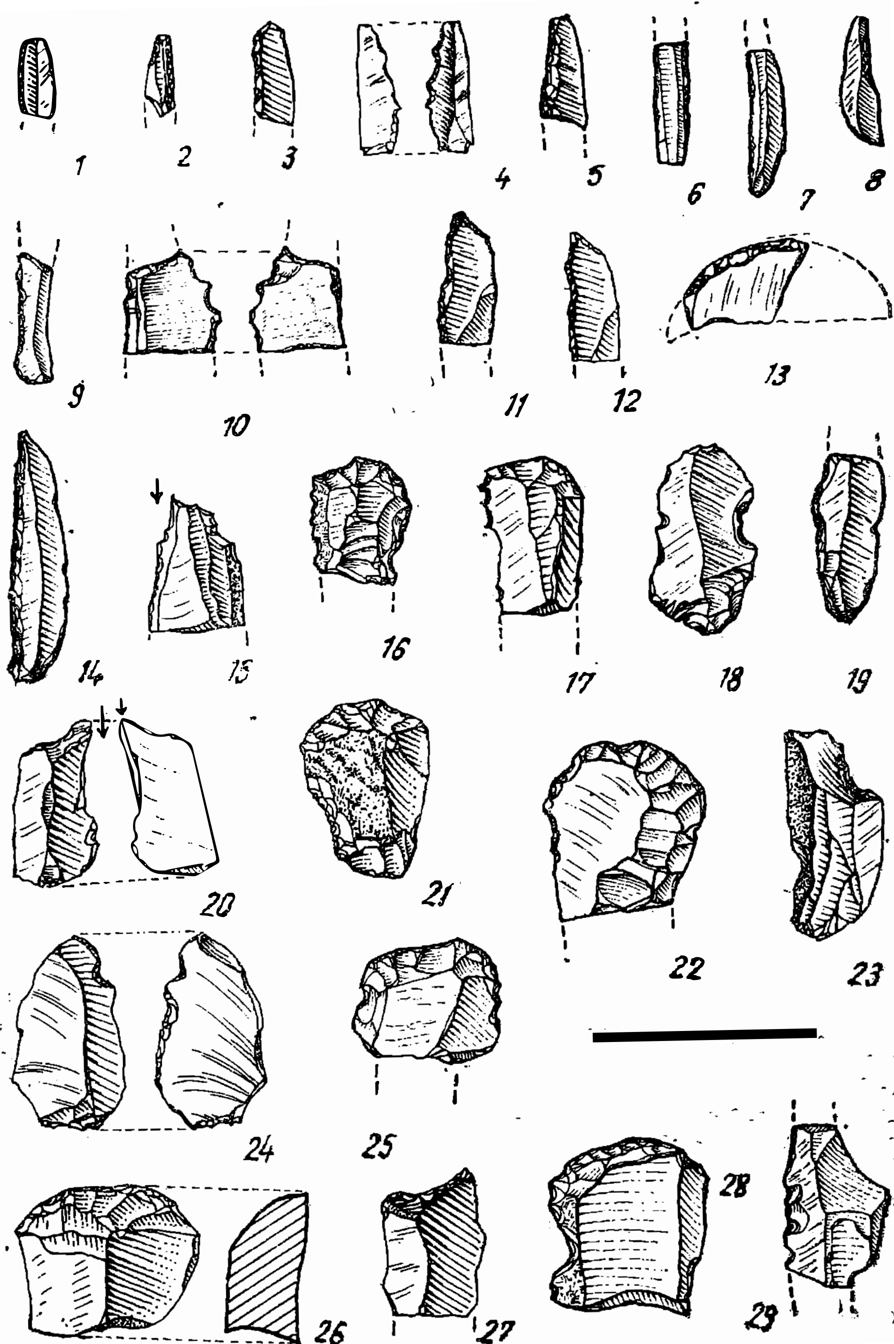

Fig. 1. — Gherghina 1 — 29, piese de silex gravetiene.

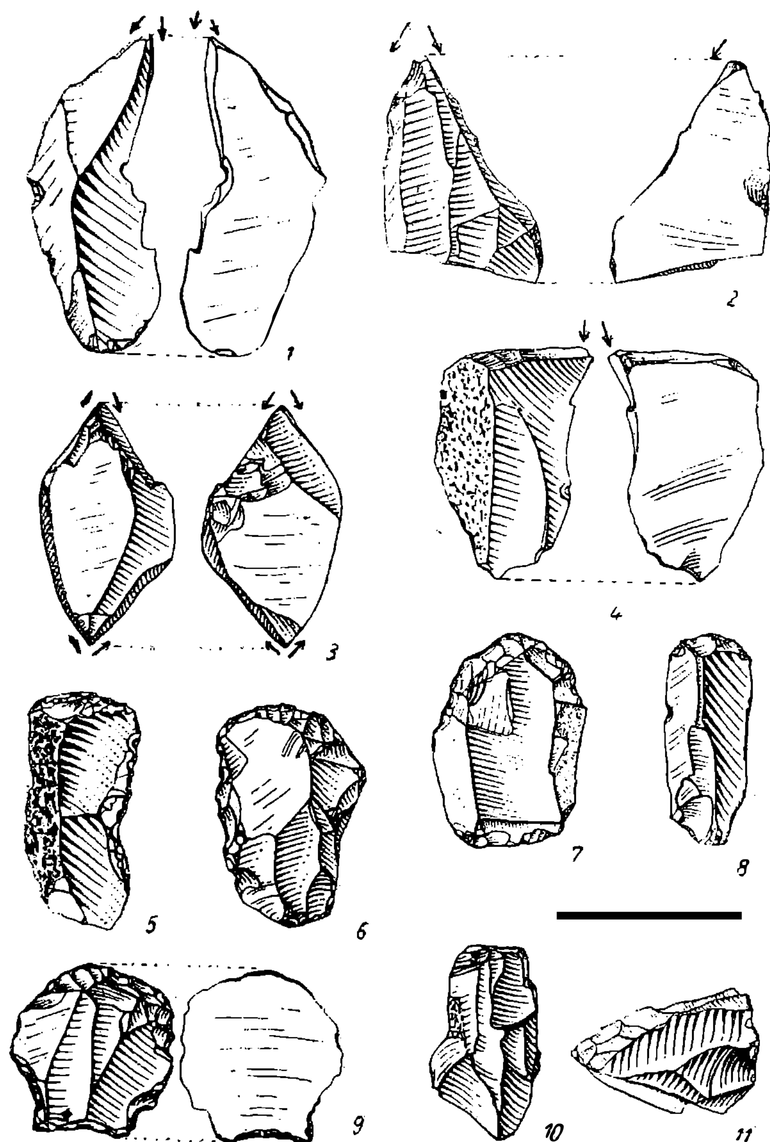

Fig. 2. — Gherghina 1 – 11, piese de silex gravetiene.

INDICI

IG = 16,91
IB = 24,26
IBd = 16,17
IBt = 5,14

INDICI RESTRÎNȘI

I B dr = 66,66
I B tr = 21,21
I G Ar = 0,86

GRUPE CARACTERISTICE

Grupa aurignaciană : 2,20
Grupa gravetiană : 9,55

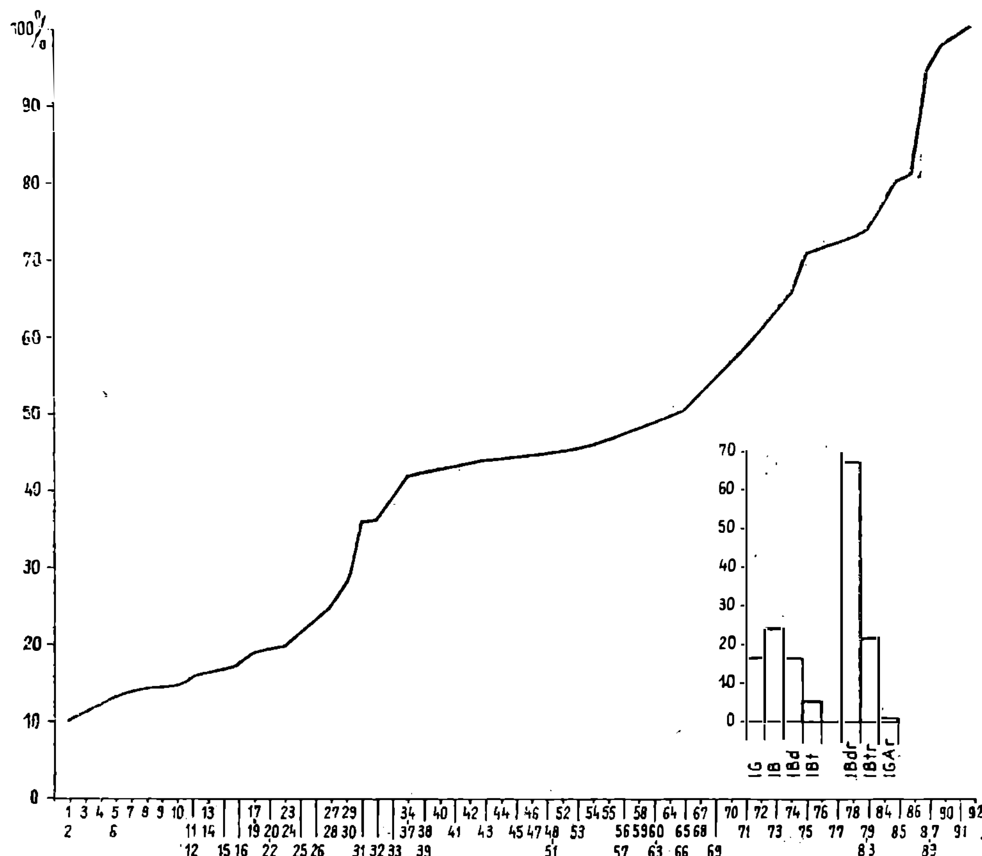

Fig. 3. — Diagrama cumulativă a industriei litice gravetiene de la Gherghina.

CONSIDERAȚII ASUPRA UNELTELOR (fig. 1 — 2)

Studiind lista tip (vezi și diagrama cumulativă, fig. 3) apare destul de limpede că cea mai importantă grupă de unelte o constituie burinele (IB = 24,26). Dintre acestea, ca tipuri predomină cele diedre (IB d = 16,17) avînd un indice restrîns (IB dr) de 66,66. S-au găsit și 4 burine de tip diedru multiplu. În schimb, burinele pe trunchiere retușată se întîlnesc într-un număr mai mic (IB t = 5,14) avînd un indice restrîns (IBtr) de 21,21. Burinele nucleiforme sînt în număr de trei exemplare. Remarcăm un singur burin de tip „*busqué*" (formă mai veche, specifică aurignacianului). Amintim de asemenea, că un burin de unghi pe spărtură, lucrat pe așchie, prezintă o latură lungă retușată putînd folosi și ca racloar.

O a doua grupă de unelte o constituie gratoarele (IG = 16,91) cele mai numeroase dintre ele fiind cele simple lucrate de obicei pe așchie. Menționăm că 4 exemplare prezintă pe una din laturile lungi cîte o scobitură retușată *(encoche)*. Într-un număr mai mic întîlnim gratoarele atipice (5 piese) și cele pe așchie sau lamă retușată (4 piese). Celelate tipuri cum ar fi cel unguiform sau cel carenat atipic — formă atipică aurignaciană (IGAr=0,86)—sînt reprezentate doar prin cîte două exemplare, iar gratoarul nucleiform într-un singur exemplar.

Cea de-a treia grupă o constituie piesele cu *encoche* (directă sau inversă pe lame şi aşchii) în număr de 21 exemplare ceea ce reprezintă un procent de 15,44 % din totalul uneltelor. Într-o proporţie ceva mai mică de 9,55% ne apar lamelele *à coche* urmate de piesele denticulate (4,41%) (din care două cu dublu *encoche* tip omega), de lamelele denticulate (3,67%) şi de lamelele tip Dufour (3,67%). Cea de-a patra grupă o constituie piesele cu trunchiere retuşată şi lamelele *tronquée* care împreună ating un procent de 6,62%.

Cea de-a cincea grupă o reprezintă uneltele retuşate abrupt (5,89%) ca de pildă microgravettul, piesa tip *gibbeuse à bord abattu*, lamelele *à dos* (5 exemplare) şi lamela *à dos tronquée*.

Alte tipuri de unelte cum ar fi piesa cu retuşe continui, cea de tip *esquillée*, cea de tip *raclette*, străpungătorul atipic şi rabotul nucleiform apar într-un exemplar sau două.

În afara acestora ar mai fi de amintit o formă cvazi geometrică (un fragment de segment de cerc de silex puternic calcinat) precum şi cele două unelte combinate ca de pildă gratoarul-lamă trunchiată şi burinul-lamă trunchiată.

Pe baza studiului tehnico-tipologic şi al dimensiunilor uneltelor (în cea mai mare parte microlitice) pe de o parte şi ţinînd seama pe de altă parte de poziţia stratigrafică a obiectelor litice, credem că ne aflăm în faţa unei locuiri aparţinînd unei etape finale a gravetianului oriental cunoscută şi sub denumirea de epigravetiană.

Locuirea paleolitică de la Gherghina nu este singura pînă acum pe teritoriul cuprins între Dunăre şi Marea Neagră. Se cunosc prin săpătură şi mai ales prin cercetări de teren un număr de circa 10 aşezări gravetienei Dacă la cele mai multe dintre aceste puncte, materialul litic cules a fost atribuit gravetianului numai pe criterii tehnico-tipologic (cum ar fi cel găsit, de altfel destul de sărac, dar uneori destul de tipic de la Seimeni, Văleni, Alimanu, Tîrguşor, Straja, Conacu), în schimb, în unele aşezări de peşteră cum ar fi cea din mica peşteră de la Cheia (Peştera Bursucilor)][1], inventarul litic descoperit asociat cu o faună atribuită Würmului recent, este destul de concludent. Nu pare exclus ca şi în Peştera La Adam (com. Tîrguşor) unele elemente litice retuşate abrupt ar putea indica aici prezenţa unui gravetian final [2].

S-ar putea spune deci, că cel puţin în Podişul Dobrogei centrale şi de sud, au trăit comunităţi aparţinînd gravetianului oriental ce pendulau dintr-o parte în alta în căutarea vînatului. Ceea ce se cunosc pînă acum sînt locuiri fie sezoniere, fie aşezări mai mult sau mai puţin stabile aflate atît sub aer liber cît şi în peşteri.

Inventarul litic descoperit la Gherghina — punctul La Cariera Veche — ne oferă similitudini atît din punct de vedere tehnico-tipologic cît şi dimensional cu cel descoperit în alte aşezări din sudul şi chiar nordul Mol-

[1] Elena Tereza, Travaux de l'Institut de spéologie „Emile Racovitza", 13 1974, p. 105—116. Materialul litic descoperit în partea superioară a stratului de loess compact şi în nivelul bazal de loess cu clastic se caracterizează printr-o microlitizare accentuată (lamele tip Dufour, lamele *à dos*, lamele neretuşate, burin pe trunchiere, aşchii mărunte etc.). Tehnico-tipologic acest inventar litic aparţine unui gravetian final (epigravetian) şi nu unui aurignacian tardiv.

[2] Costin Rădulescu şi Petre Samson, Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie, 76, 1961, 1, p. 287—292; Petre Samson, Etudes sur le Quaternaire dans le Monde (VIIIe *Congrès INQUA*, Paris, 1969), Paris, 1971, p. 633.

dovei ca de pildă Mălușteni (punctul IV), Berești-Dealul Taberei (nivel I)[3], Ripiceni-Izvor (nivel II -gravetian-orizont superior II b) [4] etc. Putem astfel afirma că așezarea de la Gherghina ca și celelalte amintite fac parte din marele complex gravetian oriental tîrziu a cărui arie cuprinde atît teritoriul dintre Carpați și Nistru cît și regiunea din nord-vestul Mării Negre.

Nu pare exclus ca acest orizont epigravetian tîrziu să stea la originea tardenoasianului de tip nord-vest pontic (Ripiceni-Erbiceni— Medgidia— Cuza Vodă — Frumușica — Grebeniki etc.) [5].

În încheiere, ceea ce trebuie să ne rețină atenția este faptul că ținutul dintre Dunăre și Marea Neagră a fost destul de intens locuit în epoca pietrei cioplite. Cele aproximativ 70 de puncte cu descoperiri paleolitice cunoscute pînă acum se repartizează astfel : unul aparține paleoliticului inferior, circa 30 paleoliticului mijlociu, aprox. 27 paleoliticului superior și circa 10 tardenoasianului.

Astfel, de la cea mai veche unealtă (cioplitor bifacial) descoperită într-o poziție stratigrafică certă în asociere cu resturi de micromamifere în Peștera Liliecilor — zona aven de la Gura Dobrogei [6], atribuită Mindelului superior — circa 400 000 — 350 000 ani (dacă o raportăm la cronologia paleoliticului european) — și pînă la industriile microlitice tardenoasiene din mileniile VIII — VII BP găsite recent la Medgidia sau Cuza Vodă, putem afirma că teritoriul Dobrogei a cunoscut o îndelungată evoluție istorică.

Sîntem convinși că viitoarele cercetări metodice de teren efectuate atît în Podișul Dobrogei de Nord cît și în cel central și de sud vor completa harta acestei provincii cu noi puncte paleolitice și mezolitice.

LA STATION DE GHERGHINA (COMMUNE DE MIRCEA VODĂ, DÉP. DE CONSTANȚA) ET QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LE GRAVETTIEN ORIENTAL DU CENTRE ET DU SUD DE LA DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Les recherches de cette dernière décennie ont conduit à la découverte, sur le territoire de la Dobroudja centrale et méridionale, d'une dizaine d'objectifs avec des découvertes que les caractéristiques technico-typologiques permettent d'encadrer dans le Gravettien oriental.

La station de Gherghina-lieu-dit La Cariera Veche — a offert un lot de 136 outils, microlithiques pour la plupart, et dans lesquels IB = = 24,26, et IG = 16,91.

[3] M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, p. 102—104, 109—111 ; idem, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 293—299.

[4] Al. Păunescu, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 250—253.

[5] Idem, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 506—507.

[6] Al. Păunescu, Costin Rădulescu și Petre Samson, Travaux de l'Institut de spéologie „Emile Racovitza", 21, 1982, p. 55—56, 59—60.

Du point de vue stratigraphique comme technico-typologique et dimensionnel, l'inventaire lithique de cette station peut s'encadrer dans une étape finale du Gravettien oriental (épigravettien).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Gherghina. 1 — 29 pièces de silex gravettiennes.

Fig. 2. Gherghina. 1 — 11 pièces de silex gravettiennes.

Fig. 3. Diagramme cumulatif de l'industrie lithique gravettienne de Gherghina.

CLASSICA ET ORIENTALIA (IV)*

de SILVIU SANIE

1. **Romula** (?). În anul 1972 a fost publicată o interesantă gemă din patrimoniul Muzeului regiunii Porţilor de Fier de la Drobeta-Turnu Severin, piesă provenită din fosta colecţie Capşa-Istrati [1]. Autoarea menţionează că locul descoperirii nu poate fi precizat, deoarece amintiţii colecţionari au achiziţionat antichităţi nu numai pe teritoriul fostei Dacii ci şi în ţările vecine sau mai depărtate [2]. Inscripţia a fost inclusă între epigrafele Daciei romane luîndu-se în consideraţie unele asemănări cu produsele gliptice ale atelierelor romulense [3]. O parte a textului gravat pe gemă a rămas neexplicat. Un cunoscut filolog a intervenit în paginile acestei reviste cu unele propuneri de ameliorare a lecturii [4].

Atît textul cît şi interpretarea nefiind decît în parte rezolvate considerăm că noi contribuţii şi clarificări pot fi utile.

Descrierea reprezentării şi lectura textului de pe aversul gemei nu a format obiectul vreunei intervenţii. S-ar putea specifica doar că litera *Z* intersectată de bara orizontală trebuie citită Ξ cum apare în unele epigrafe din secolele II — III e.n. şi nu *Z*, astfel că pe gemă a fost scris corect cuvîntul 'Aβρασάξ [5].

Pe revers este gravat textul A/BΛAN/AΘANA/ABAXA/PEY, iar pe circomferinţa gemei (în exergă) IAΩ MAPIA.

Despre textul din zona centrală D. Benea menţionează că pare să fie o formă prescurtată a lui ABΛANA — ΘANAΛBA interpretată de Bellermann ca „Pater nobis tu (es)" iar că ABAXAPEY nu apare în nici un vocabular gnostic şi : „credem că ar putea fi vorba de o variantă a lui Abrasax" [6]. *Pater nobis tu (es)* traduce doar ABΛANAΘA deci nu numai ABAXAPEY ci şi NAΛBA trebuie explicat. De asemenea nu a fost prezentată vreo soluţie pentru vocabula MAPIA. În IDR, II, nu sînt reluate discuţiile asupra lecturii.

Amintind că formula sacră a gnosticilor basilidieni este un palindrom, D. Sluşanschi consideră că nu poate fi admisă o prescurtare şi opinează că în r. 3 este ΛΘANA nu AΘANA, dintr-o greşală sau neştiinţă a giuvaergiului [7].

Interpretarea propusă ar fi : „ABΛANAΘAΛBA, cu palindromul întreg dar greşit cizelat A/BΛAN/ΛΘANA/ABA ... şi XAPEY care îşi aşteaptă lămurirea" [8].

Unele cuvinte sau formule magice întîlnite în textele de pe geme sau papirii sînt ebraice, aramaice, syriene sau copte, transcrise, transliterate cu

* *Classica et orientalia*, I, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 399—404 ; II, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 21—30 ; III, SCIVA, 34, 1983, 2, p. 151—162.

1 D. Benea, Revista muzeelor, 4, 1972, p. 346.

2 *Ibidem*, p. 347, exclude originea locală „În orice caz nu este opera unui atelier local".

3 IDR, II, nr. 661, p. 257.

4 D. Sluşanschi, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 541.

5 W. Larfeld, *Griechische Epigraphik*, München, 1914, p. 272.

6 D. Benea, *op, cit.*, p. 347.

7 D. Sluşanschi, *op. cit.*, p. 541.

8 *Ibidem.*

S C I V A, tomul 37, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1986, p. 76—88

litere greceşti. Acest aspect nu trebuie omis cînd sînt emise ipoteze de lectură.

Schimbarea propusă de D. Sluşanschi pentru r. 3, înlocuirea lui Λ cu *A*[9] ar modifica transliterarea cuvîntului *tu* *'TH* = ΑΘΑ. Litera care schimbă forma clasică şi explicită a cunoscutului şi foarte răspînditului palindrom magic, exceptînd adăugirea finală, este *A* în loc de Λ în r. 4.

Deci nu este vorba de *Pater* (*'b* = AB) *nobis* (*l'n* =ΛΑΝ) *tu* (*'th* = = ΑΘΑ) subînţeles (*es*) ΑΒΛΑΝΑΘΑ, ci trebuie avut în vedere şi cuvîntul ΝΑΛΒΑ format de la verbul BW' — a veni. În acest caz întreaga formulă ΑΒΛΑΝΑΘΑΝΑΛΒΑ, într-una din despărţirile posibile, este citită *Pater ad nos veni*[10]. Aceste 13 litere altfel despărţite pot forma şi alte grupuri de cuvinte şi cu litera *A* din r. 4 neschimbată. În textele magice accesibile nouă variantele formulei originare sînt relativ rare şi datorate eterogenităţii practicanţilor magiei[11]. Ce poate „ascunde" grupul de litere ΧΑΡΕΥ. O formulă frecvent alăturată lui Αβλαναθαναλβα este Ακραμμαχαρευ cu alte vocabule mistice în diferite variante şi adeseori fragmentată. Cauzele acestor fragmentări pot fi puse şi pe seama modului în care apar pe triunghiurile sau romburile magice[12]. Între multiplele „părticele" apare şi acest ΧΑΡΕΥ ca pe gema din colecţiile drobetane.

Dar, prima formulă fiind completă, cele cinci litere ΧΑΡΕΥ acoperă mai curînd numele a două entităţi divine adeseori întîlnite în textele magice ΧΑΡ = *Horus*[13] şi EY două din litere tetragramei pentru *Iahve* YHWH[14].

Încă în vechea religie egipteană, alături de cele trei aspecte ale soarelui *Khepri* dimineaţa, *Rê* la amiază şi *Atum* seara, s-a impus şi ipostaza soarelui ca un vultur. Zeul cu cap de vultur *Horus* a cunoscut o lungă istorie şi o vastă răspîndire[15]. La origine era considerat stăpîn al cerului avînd doi ochi arzători — soarele şi luna. Dar în acest context ne interesează doar prezenţa sa în magie, în epoca tîrzie. Este menţionat mai ales *Horus*

[9] O fotografie a piesei ar fi eliminat dubiul asupra corectitudinii literei, clarificînd dacă greşeala aparţine gravorului antic sau desenatorului contemporan.

[10] J. Marquès-Rivière, *Amulettes, talismans et pantacles dans les traditions orientales et occidentales*, Paris, 1938, p. 116.

[11] K. Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri*, I — II, Leipzig şi Berlin, I, 1928; II, 1931 (= PGM), PGM, I, p. 34, 46, 106, 196; PGM, II, p. 14, 29, 53, 56, 65, 68, 70, 124, 138, 143, 159, 164, 170, 179, 187. PGM, I, p. 182 Αβλαμαθαναλβα. Într-un text magic protector împotriva unor duşmănii (PGM, II, p. 70), formula Αβλαναθαναλβα este precedată de cuvintele ὁ βασιλεύς τῶν ουρανι [ων θεῶν], iar în altul al cărui scop este atragerea iubitei (PGM, II, p 169). Αβλαθανα este numit τὸν μεγάλον ὄνομα. A. Delatte şi Ph. Derchain, *Les intailles magiques greco-égyptiennes*, Paris, 1964 (în continuare IMGE), Αβλαθαναλβα (11, 20, 31, 114, 130, 177, 180, 210, 298, 415, 486, 519); 'Αβλαναθα 312, 'Αβλαθ 436, 'Αβλαναχαθαλβα 442 bis. M. J. Vermaseren, în *Mithraic Studies. Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies* (ed. J. R. Hinnels), II, Manchester, 1975, p. 449 menţionează şi formulele 'Αβλαναθαλιο, 'Αβλαναθανο şi 'Αιαβλαναχαθαλβα, unele cu tălmăciri apropiate. Oricum sîntem în faţa celui mai comun palindrom magic şi multiplicarea exemplelor ar fi de prisos. Din acelaşi motiv nu vom zăbovi asupra posibilităţii explicaţiilor într-o despărţire verosimilă precum AB — ΛΑΝ — ΑΘΑ — ΝΑΑΒ — ΑΧΑΡΕΥ sau AB ΑΧΑΡΕΥ „Tatăl din urmă".

[12] PGM, I, p. 10 αμμοχαρι, ανχαριχ, p. 26 αραραχαρα, p. 38 ακραμμαχαρι, p. 54 ακκραμμααμαρзι, p. 106 ακραμμαχαμαρι, p. 108 ραραχαραϊ, p. 214 ακαρην, ακαρη, PGM, II, 10, 14, 29, 78, 143, 159, 164 ακραμμαχαμμαρει, p. 169 Ακραμαρι.

[13] D. Wortmann, Bonner Jahrbücher, 166, 1966, p. 86, n. 147.

[14] Ganschinietz, s. v. *Iao*. RE, IX_{17}, Stuttgart 1914, col. 705. Prezent şi pe numeroase papirusuri magice.

[15] A. Erman, *La religion des Égyptiens*, Paris, 1937, p. 36, 48—49, 101. Pentru forma de pe gemă cf. şi Harsiêsis „fiul Isidei" şi *Haroneris*, „marele Horus". Harpocrate este dealtfel transcrierea pentru *Har. pe. khrot* „Horus copilul".

copil — pe stelele și figurinele avînd drept scop protecția împotriva animalelor răufăcătoare [16].

La întrebarea dacă împreună cu aceste două cuvinte palindromul mistic mai funcționează, răspunsul nostru este afirmativ și în situația în care nu dispunem de un însemnat număr de lucrări. O variantă verosimilă ar fi: ΥΕ — ΡΑΧΑΒ—ΛΑΝ—ΑΘΑ ΝΑΛΒΑ. ΥΕ sînt primele două litere ale amintitei tetragrame adeseori întîlnite în textele magice [17]. Cel de-al doilea cuvînt ΡΑΧΑΒ (RKB) are în ebraică și arameană sensul de persoană care călătorește, fie în vehicul, fie călare [18]. Dar în magia ebraică între principalii prinți care domină elementele naturii, alături de *Michael* (zăpada), *Gabriel* (focul), *Galgaliel* (soarele), *Ophaniel* (luna), *Raamiel* (tunetul) etc., apare și *Rachab* ca stăpîn al mării [19].

Semnificația în această lectură inversă se modifică relativ puțin, în locul lui Χαρ — Horus apare Ραχαβ — prințul mării. Logica ar fi atribuirea semnificației primare pentru *RKB* prin care s-ar putea traduce: „Yaw, călare (sau în vehicul) la noi tu vei veni". Dar diversitatea puțin obișnuită a textelor magice stă mărturie că ne aflăm într-un domeniu cu o logică *sui generis*.

În privința textului din exergă. Alături de *Ι*αω, cunoscuta abreviere pentru Iahve [20], apare ΜΑΡΙΑ pentru care cei care au publicat și intervenit asupra textului nu au prezentat vreo explicație.

Literatura gnostică cunoaște o perioadă în care numele Maria, probabil al Fecioarei Maria din Noul Testament, ocupă un loc însemnat [21] pe care gemele magice nu par a-l oglindi. În acest context, considerăm că ΜΑΡ sau ΜΑΡΙΑ este o parte din cuvîntul *Marmarioth* [22] *(dominus dominorum)*. În arameană *Mar* înseamnă „domn" sinonimul fenicianului *adon* [23]. O gemă magică [24] are inscripția *Mar ili* pe care autorii încearcă s-o apropie de *Mars*, zeu care nu apare niciodată pe gemele magice cînd trebuie tradus „Domn, zeul meu" *il* „zeu", *ili* „zeul meu" [25]. ΙΑ este una din atît de numeroasele abrevieri pentru Iahve [26]. Deci însemnarea poate fi citită și înțeleasă prin lectura: *Ιαω* — *Μαρ* — *Ια* fie, *Ιαω*, *Μαρι* („domnul meu") și Ια.

În sfîrșit, trebuie menționat că pietrei semiprețioase din care-i confecționată gema — jaspul, i se atribuie în lapidarul magic numeroase calități între care menționăm: protectoare împotriva mușcăturilor de șarpe și du-

[16] *Ibidem*, p. 354—355; F. Lexa, *La magie dans l'Égypte antique*, I, p. 187—188. Indice. Un număr impresionant de texte în care este invocat.

[17] Ganschinietz, *op. cit.*, col. 705.

[18] E. König, *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch*, Leipzig, 1910, p. 442.

[19] J. Marquès-Rivière, *op. cit.*, p. 46.

[20] Ganschinietz, *op. cit.*, col. 698.

[21] Bousset, art. *Gnostiker*, RE, VII_2, Stuttgart 1912, col. 1545.

[22] Preisendanz, s. v. *Marmaraoth (Μαρμαραώθ)*, RE, XIV, col. 1881. Menționează formele *Marmarauoth* și *Marmari[oth]* într-o inscripție de pe un scarabeu de la Tusculum: *Mar[ma]reôth* pe o amuletă de aur din sec. III e.n.; *Marmariaô* pe un tratat gnostic coptic de la Turin. PGM, I, p. 124 Μαρμαραυωθ, Μαρμαραυαθ, 182 Μαραϊ, p. 186 Μαρι; PGM. II, p. 26 Μαρμαριαυ Μαρμαριώθ.

[23] M.-J. Lagrange, *Études sur les religions sémitiques*, Paris, 1905, p. 84,

[24] IMGE, nr. 380.

[25] M.-J. Lagrange, *op. cit.*, p. 77; A. Jeremias, *Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur*, Berlin, 1929, p. 105, n. 11; E. Dhorme, *Les religions des Babylonie et d'Assirye*, Paris, 1949, p. 12, 22, 45, 265.

[26] Ganschinietz, *op. cit.* Prezentă și pe tăblița magică de la Dierna larg comentată în articolele scrise de D. Benea, A. Șchiopu, Acta MN, 11, 1974, p. 123 și mai ales N. Vlassa, Acta MN, 11, 1974, p. 126 și urm.

rerilor de cap; atrage ploaia; oferă protecție purtătorilor; dă *promptitudine* în gîndire și acțiune etc. [27].

Gemele și celelalte piese cu inscripții și reprezentări magice sînt interesante prin lumea care ne-o dezvăluie, prin ilustrarea sincretismului propriu marilor centre ale lumii Orientului. Vehiculate la Roma și în provincii aceste *obiecte alcătuiesc un lot distinct, mult sporit în ultimele decenii, care, atît* prin piesele gnostice cît și prin cele care aduc mărturii doar asupra magiei îmbogățesc informațiile asupra vieții spirituale a Daciei romane.

2. **Serdica.** Trei geme din colecțiile Muzeului național de arheologie din Sofia, publicate cu descrierea corectă a reprezentărilor dar cu o lectură a textului redusă uneori doar la o transliterare prezintă însemnări care se impun a fi relevate [28].

a) Gemă din calcedoniu, de formă elipsoidală (21 × 16 mm) convexă cu reprezentări și text pe ambele fețe. Pe avers are gravat un șarpe cu cap de leu, cu coroana compusă din 9 raze. Reprezentarea este însoțită de un text cu litere grecești pe care A. Dimitrova îl consideră a fi în limba coptă. Pe revers este gravat în centru un răspîndit semn cabalistic — trei *S*-uri, asemănătoare unor șerpi, unite printr-o linie orizontală.

Reprezentarea de pe avers, cunoscută pe gemele magice este cea a zeului *Chnoumis* (Chnoubis), imagine reîntîlnită pe un număr important de geme magice [29].

Inscripțiile de pe gemă sînt următoarele:

Av. ΝΑΒΙΣ ΚΙΝΥΑ ΓΙΓΑΝΧΝΟΥΜΙΣ

Rv. ΑΝΟΧ ΤΟΡΗΚΤΑ, ΡΟΦΕΙΤΑ

A. Dimitrova consemnează cîteva geme cu inscripție pe care mai apar cuvinte asemănătoare celor gravate pe gemă fără traduceri sau comentarii.

Cuvintele de pe revers: „ΑΝΟΧ ΟΡΗΚΤΑ ΡΩΦΕΙΤΑ" ne-au atras atenția prin asemănarea cu un text biblic oferindu-ne o direcție de cercetare. Într-un pasaj din *Exodus* întîlnim afirmația: KI ANI' *ADONAI ROFEIHA (ky 'ny yhwh rofe 'K')*„ ... că eu sînt Domnul Dumnezeul tău care te vindecă" [30].

Deși în textele magice apare atît Ανοχ cît și Ανοχι considerăm că litera citită de A. Dimitrova ca *T* este mai curînd *I*, din primul cuvînt Ανοχι. *ANI* (*'ny*) sau *ANOKI* (*anwky*) sinonime înseamnă „eu" (*ego*) [31] Ανοχ este echivalentul copt sau semitic al formulei grecești ἐγώ εἰμι întîlnită în textul inscripțiilor unor geme magice, cîteva cu imaginea sau însemnarea numelui lui *Chnoubis* [32]. Lui Ανοχι îi este atribuit un conținut de excepție în comentariile din „Cartea splendorii" [33].

ROFEKA înseamnă „curator tuus" [34] de la *ROFE* (*rof' — medicus — — sanans*) [35]. În explicațiile care le propunem considerăm echivalente

[27] J. Marquès-Rivière, *op. cit.*, p. 273—274.

[28] A. Dimitrova, Arheologija Sofia 10, 3, 1968, p. 24—28.

[29] IMGÉ, p. 54—57.

[30] Exodus, XV, 26. Trad. rom. *Biblia sau Sfînta Scriptură*, București 1968, p. 85.

[31] I. Buxdorf, *Concordantiae Bibliorum Hebraicae et Chaldaicae* (ed. B. Babrer), Berlin, 1862, p. 178 și 180.

[32] Cf. IMGÉ, nr. 68, 71, 74, 352, 517.

[33] *Le livre de Zohar*, pages traduites du chaldaique par J. de Pauly, Paris, 1925, p. 51: *Anochi* (eu sînt) „îmbrățișează toate numele sacre ... exprimă la fel de bine numele sacru de „Yehou" care desemnează tronul ... *Anochi* este misterul a toate, sinteza a toate literele și a toate materiile de sus și de jos. *Anochi* conține misterul cel mai misterios ... așadar. conține misterul Numelui sacru".

[34] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 1796.

[35] *Ibidem.*

ρωφειτα și ρωφειχα înlocuirea unor litere, practică curentă în însemnările magice fiind în acest fel aplicată probabil pentru a da un text inteligibil palindromului. Amintim prezența unor cuvinte apropiate Βαρωφαιτα, Βαρωφιτα pe două geme [36].

ΟΡΗΚΤΑ este transcrierea lui *wrk'* *(ORHA)*, cuvînt care semnifică „lumina ta" *(lux tua)* [37], expresie reîntîlnită în numeroase texte religioase antice (Psalmi, Profeți etc.) [38]. Și în acest caz am considerat echivalente *ORKHA* și *OPEKTA*, motivele fiind similare cazului precedent.

Inscripţia de pe reversul gemei se poate traduce așadar prin : „Eu (sînt) lumina și tămăduitorul tău".

Cele mai multe texte magice sint palindroame, fapt pentru care am procedat și la o lectură de la dreapta la stînga. În cele ce urmează cuvintele sînt grupate conform explicației care o propunem ΑΤ ΙΕ ΦΩΡ ΑΤ ΚΕΡΟΙ ΧΟΝΑ.

AT (*'t*) cu aceeași valoare ca *'th* „tu" [39] apare de două ori în această inscripție.

IE (yh'), este o parte din tetragrama pentru Dumnezeu echivalat cu 'Ιαω, adeseori întîlnită în textele magice [40].

Vocabula *ΦΟΡ (pwr — fwr)* înseamnă „soartă", „destin" [41] iar cuvintele formate de la rădăcina *qr'* sînt întîlnite frecvent în literatura religioasă [42] — *vocans — invocans*, „vocatus, invitatus", *kerwy* fiind „invocatul meu, chematul meu" [43]. În sfîrșit *ΧΟΝΑ (h'wn')* cu multiple semnificații „*vires, robur, substantia, potentia*" [44]. Întregul text ar avea înțelesul „Tu, Doamne, (ești) soarta, tu invocatul, puterea".

Inscripţia de pe avers ΝΑΒΙΣ ΚΙΝΙ ΑΓΙΓΑΝ — ΧΝΟΥΜΙΣ, în care întîlnim cuvintele ΝΑΒΙΣ de la *nb'* cu mai multe semnificaţii (profet, îndrumător, clarvăzător)[45] ΚΥΝΙ, *qyny* „cuibul meu" *(nido meo)* [46] în continuare apare termenul ΓΙΓΑΝ care provine de la grecescul γίγας, -αντος „gigant" și în sfîrșit numele divinității Χνουμις *(Chnoumis)*. Cuvîntul γίγαν de pe gema de la Serdica apare în alt context decît cel întîlnit în inscripțiile altor geme magice cu imaginea anguipedului alectorocefal dar și a lui Chnoubis leontocefal : γιγαντορήκτα, γιγαντοπνικτοράκτα, γιγαντοπαντορήκτα etc., expresii pentru care au fost propuse unele traduceri. Fără a fi primit o explicaţie general acceptată aceste cuvinte au fost interpretate ca mărturii ale rolului jucat de zeii ilustrați în gigantomachia magică sau gnostică [47]. Inscripţia ar putea fi așadar tradusă prin „Îndrumătorul (profetul) cuibului meu (este) gigantul Chnoumis". Numele zeului

[36] IMGÉ, p. 63. Lucrarea nu prezintă însă traduceri decît pentru unele texte în limba greacă.

[37] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 38.

[38] Psalmi, XXXVI, 10 ; XLIII, 3.

[39] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 233.

[40] Ganschinietz, *Iao*, RE, IX_{17}, col. 688—721.

[41] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 1502.

[42] *Ibidem*, p. 1675—1682.

[43] *Ibidem*, p. 1677.

[44] *Ibidem*, p. 1334—1335,

[45] *Ibidem*, p. 1124—1128 ; În ierarhia sacerdotală egipteană funcţia de profet (προφήτες) ocupa locul secund după Marele preot cf. F. Cumont, *L'Égypte des astrologues*, Bruxelles, 1937, p. 119—120. Titlul lor s-a păstrat şi la Roma în cultul Isidei CIL, VI, 846 = ILS, 4413.

[46] *Ibidem*, p. 1663.

[47] IMGÉ p. 24. Pentru atributele iniţiale ale lui *Knoumis* în religia egipteană şi evoluţia lor *cf.* A. Erman, *op. cit.*, p. 66, 67 și 406 ; H. Kees, *Der Götterglaube im Alten Aegypten*, Leipzig, 1941, p. 147, 423, n. 6.

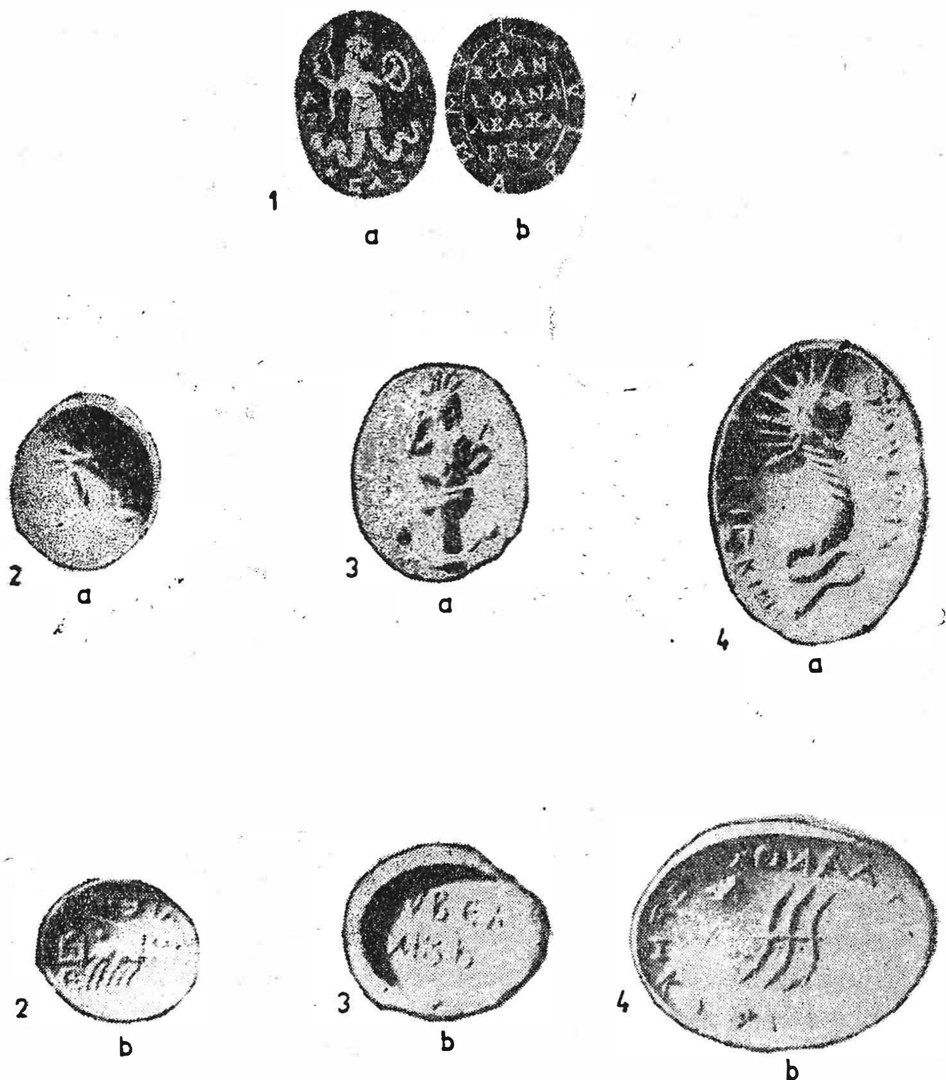

Fig. 1. Gemă cu proveniență probabi ă Romula (1) şi gemele de la Serdica (2 — 4).

egiptean apare într-una din multiplele forme întîlnite pe gemele magice (Χνουβις, Χνοῦφις, Χνοῦμος, Κνουβις etc.). Zeul *Chnoumis* este atestat întîi în astrologie apoi în magie. Gemelor magice cu imaginea sau numele său li se atribuia o influență binefăcătoare în bolile de stomac. Semnul cabalistic de pe revers indică relațiile sale cu decanul *Knm.* Influența cultului fondat de Alexandru din Abonoteichos în secolul al II-lea e.n. poate fi remarcată prin alăturarea lui *Chnoubis* şi *Glykon* [48], iar pe *Chnoubis* îl regăsim și într-o inscripţie lapidară greacă alăturat lui *Ammon* [49].

[48] IMGÉ, p. 67.
[49] CIG 4893 Χνούβει τῶ καὶ 'Αμμωνι.

La fel ca în cazul anterior, posibilitatea existenţei unui palindrom impune şi lectura de la dreapta la stînga din care a rezultat textul : ΣΙΜΥ-ΟΝ ΧΝΑΓΙ — ΓΑΥΝΙ — ΚΣΙΒΑΝ.

Σιμυον este un antroponim semitic[50] care a cunoscut graţie creştinismului o însemnată răspîndire. Prin X este transcrisă litera *H* (*he*), articol de întărire[51]. Ναγι, Ναγιγ, corect Ναγιδ *(ngyd)* are mai multe înţelesuri între care şi cea de *dux*, *princeps et antecesor* şi „mare preot" [52], cuvînt care considerăm că poate fi echivalat expresiei de *Mag*. În cazul acesta primele două cuvinte Σιμυου Αναγι ar aduce surprinzătoarea consemnare a lui Simon Magul[53].

În continuare γαινι poate fi „geniul meu", cunoscut fiind cultul geniilor în lumea orientală[54]. În cazul în care admitem că era scris ναγιγ pentru ναγιδ *(ngyd)* este posibilă şi lectura αινι ('yny) „ochiul meu"[55]. În sfîrşit, ultimile cuvinte par a aduce un teonim — *Siwan* — *(sywn)* de origine babiloniană, cunoscut mai ales ca nume al unei luni în multe calendare semitice (babilonian, palmyrian, iudaic etc.)[56]. Nu poate fi însă total exclusă o coruptelă de la TIKSAVNA (IKSIVAN) — a remarca, *a fi remarcat*[57]. Prin litera *X'* este introdus comparativul[58]. Deci Σιμυον χναγι γαινι — χσιβαν ar fi „Simion Magul, geniul meu ca şi Siwan"[59]. Este una dintre variantele posibile pentru ultimele cuvinte.

Menţiunea lui Simon Magus, personalitate complexă, creator al unei religii, şef al unei secte gnostice samaritene, cel care se zice că a fost convertit la creştinism de către apostolul Filip[60] este pe cîte cunoaştem unică pe o gemă. Viaţa şi activitatea sa, desfăşurate mai ales în a doua treime a secolului I e.n., eliminînd unele elemente mai nesigure ale hagiografiei, îndreptăţeşte ipoteza că menţiunea de pe gemă *ar putea fi* mai timpurie decît sînt în general încadrate gemele magice din zona dunăreană, dată mai apropiată de perioada presupusei existenţe reale a lui Simon Magul, adică încă din secolul al II-lea e.n.

Aceeaşi gemă conţine reprezentări egiptene, pasaje din surse biblice şi această menţiune a lui Simon Magul, scrise cu litere greceşti în limba aramaică, unele cu înţeles şi în coptă, ilustrînd astfel principalele surse ale gnosticismului şi zona lor de amalgamare.

După imagine şi materialul din care a fost confecţionată piesa face parte din „gemele medicale" considerate a fi eficiente împotriva bolilor de stomac.

b) O altă gemă, de iaspis (11,5 × 9 mm) are pe avers un şarpe leontocefal cu o coroană cu şapte raze (fig. 1/2, a) în stînga căruia poate fi obser-

[50] H. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig, 1930, p. 109.

[51] Ed. König, *op. cit.*, p. 74.

[52] *Ibidem*, p. 262—263 ; I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 1137 ; F. Cumont, *op. cit.*, 157—158 : Mais, surtout, ces mystes de la religion astrale, qui ont deviné les secrets des sphères célestes, aquièrent le pouvoir de dissiper l'obscurité de l'avenir ; ils obtiennent „la science des choses futures", ils prophétisent les événements à venir comme s'ils étaient des dieux" (n. 1).

[53] Lietzmann, *Simon Magus*, RE, III A, col. 178—183.

[54] J. Teixidor, *The Pantheon of Palmyra*, Leiden, 1979, p. 77 pt. *gny'*, *ginnaya*, pl. *ginnaye* genii sau divinităţi tutelare „The Palmyrene ginnaya is like the Latin *genius*".

[55] Ed. König, *op. cit.*, p. 325.

[56] M.-J. Lagrange, *op. cit.*, p. 279 ; A. Jeremias, *op. cit.*, p. 277.

[57] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 1696.

[58] Ed. König, *op. cit.*, p. 169.

[59] *Ibidem*, p. 300. Posibil *Sibon*, M.-J. Lagrange, *op. cit.*, p. 440.

[60] Lietzmann *Simon Magus*, RE, III A, col. 178—183.

vat semnul întîlnit pe reversul gemei precedente, cele 3 *S*-uri intersectate de o linie orizontală.

Pe revers apare *Sol* în cvadrigă și o inscripție.

Imaginea șarpelui leontocefal a apărut și pe gema precedentă și remarcăm acum frecventa reprezentare pe geme a unor cvadrige cu reprezentarea lui *Sol*, în secolele II — III e.n., epocă de maximă răspîndire a cultelor solare. Caracterul magic al acestor piese este conferit însă de inscripțiile care sînt gravate pe geme. A. Dimitrova transcrie literele ΛΓΕΗΙΛΝΟΡΤ pe care nu le explică. Urmele unor semne sînt vizibile iar confuzia între *H* și *N* sau *I* și *T* este posibilă în cazul acestei lecturi în care textul îi era neînțeles [61].

Lectura care o propunem pentru însemnarea de pe această gemă este Μ]ΑΓΕΝ ΙΑ ΝΟΡΙ, textul devenind astfel inteligibil. Μαγεν *(mgn)* înseamnă în limbile aramеană, ebraică etc. „scut" [62]. *Ια* este una din numeroase prescurtări a lui Ἰάω [63] iar νορι *(n' ry — mnory)* poate fi tradus prin „candelabrul meu" — „lumina mea" [64].

Întregul text ar semnifica așadar „Scut (este) Iao, lumina mea".

Scutul poate fi adesеori întîlnit pe gemele magice. Dealtfel și anguipedul alectorocefal ține de obicei în mîna stîngă un scut pe care scrie Ἰαω [65]. Sînt cunoscute de asemenea geme magice cu inscripția Σφραγὶς θεοῦ [66], traducerea în limba greacă a primelor două cuvinte de pe gema de la Serdica.

Dacă admitem că însemnarea este un palindrom, cuvintele rezultate IP—ONAI — NEGAM ar putea fi tălmăcite prin „orașul" *(yr)* „locuirii mele" *('wny)* „este", auxiliarul fiind subînțeles, „Negam". Avansăm ipoteza echivalării lui *Negam* cu *Neğrān (ngrn)* Νεγαρα sau Νεγρανα din Arabia felix. Orașul situat pe o rută caravanieră este menționat în multe scrieri antice și medievale, fiind localizat în nordul Yemenului [67].

c) Cea de-a treia piesă, din heliotrop (17 × 17) are pe avers o reprezentare cu o însemnată frecvență pe geme „copilul în lotus". Imaginea pornește de la mitul hermopolitan al nașterii soarelui în caliciul unui lotus apărut pe primul mușuroi țîșnit din haos și ea aparține mai multor zei asimilați marelui astru [68]. Zeul nud care duce o mînă spre gură are ținuta și gestul lui *Harpocrate*, coroana *hmhm* ca un *pschent* este și ea caracteristică lui *Horus*, dar tipul este mai greu de precizat. Adăugirile, necesare, nu se înscriu ca obiecții la identificarea propusă de A. Dimitrova.

Pe revers apare o inscripție pe care A. Dimitrova o citește ΧΙΒΡΑ ΒΕΥ. Apreciem că ultima literă nu este Y ci *N* cu hasta mediană gravată invers.

Textul de pe această gemă a rămas și el total neexplicat. *KI (ky)* este o conjuncție relativă cu multe înțelesuri traductibile prin *quod*, *quum*,

[61] A. Dimitrova, *op. cit.*, p. 24.

[62] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 231—232 ; Ed. König, *op. cit.*, p. 206. Sursele de inspirație din cărțile sfinte ale iudaismului sînt numeroase amintim doar Genesis , XV, 1, „ . . nu te teme, Avrame, că eu sînt scutul tău" ; Psalmi, III.4 ; VII, 11 ; LXXXIV, 12 : „ . . . Dumnezeu este soare și scut". Traducerile mai ales la Psalmi diferă uneori de textul ebraic.

[63] Ganschinietz, *op. cit.*

[64] I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 761—762.

[65] Cf. piesa de la Drobeta — Romula (?).

[66] IMGÉ, nr. 369—373, 376, 377.

[67] A. Grohmann, *Νάγαρα*, RE, XVI 2, Stuttgart, 1935, col. 1574—1575.

[68] IMGÉ, p. 106.

quando, dum, quia, nam [69]. Cel de-al doilea cuvînt *BPA (br')* are înțelesul *creare* [70], vocabulă atît de des intîlnită în textele biblice [71]. În cazul de față transcrie *br'h, creavit eam*. *BEN (bn)*, înseamnă „băiat, urmaș" [72]. Întregul text ar fi așadar „Pentru că (sau-căci) a creat un băiat", lectura ar fi în concordanță și cu imaginea de pe avers.

Încercările de a explica lectura de la dreapta la stînga duc la propoziții mai nebuloase. *NE (nhn)* înseamnă *lamentare*, *BP (br)* „fiu" iar *BIX* ... sau *XI* — Barbich — ultimul fiind un antroponim. O lectură care ar admite că ultima literă este *Y* — *KI* — *BPA* — *BEY*, ar duce la următoarele rezultate *B* (b) este „în" iar *EY (hy)* una din numeroasele prescurătri pentru Iahve. Însemnarea s-ar traduce prin „Pentru că a creat în Dumnezeu". Explicarea lecturii de la dreapta la stînga pentru varianta a II-a *YE—BAR BIK* este și ea mai dificilă, căci prin *YE (yn)* se prescurtează numele celui care nu este considerat a fi fiul cuiva, ci creatorul a tot ce există. Dar însemnările de pe geme sînt de o mare diversitate și bizarerie multe rămînînd total neexplicate.

Gemele din colecțiile Muzeului Porților de Fier, cea de la Porolissum ca și cele de la Sofia sînt piese mici cu o mare densitate de informații, mărturii însemnate asupra unor superstiții și a vieții religioase din secolele II — IV e.n.

Barboși. a) În caseta 1/1980 situată în zona nord-estică a înălțimii Tirighina, la adîncimea de 1,60 m, a fost găsit un fragment dintr-un *mortarium* (în. 10,9 cm ; lț. max. 8,8 cm ; lț. marginii 7 cm) lucrat din pastă de culoare roșietică avînd bucățele de cioburi ca degresant și urmele unei acoperiri cu un slip de culoare roz-gălbuie. Obișnuitele pietricele de la suprafața interioară a vasului sînt căzute. Pe margine, într-un cartuș rectangular adîncit, cu dimensiunile 3,00 × 4,8 cm, se disting cu claritate literele în relief *SMAR*, cu înălțimea de 2,12 cm și lățimea maximă *(M)* 2,15 cm (fig. 2/4).

Grație îndeosebi unui *mortarium* tarragonez care păstrează integral stampilele *ISMAR*, în stînga și *LVCIFER/FEC(it)* în dreapta [73] (fig. 2/1 și 3), completarea [I]*SMAR* este sigură, fiind confirmată și de forma identică a literelor. Exemplarul întreg de la Tarragona (fig. 2/3) are lățimea maximă de 55 cm și în 14 cm [74] și unui astfel de recipient de mari dimensiuni pare să fi aparținut și fragmentul de la Barboși. *Mortaria* cu ștampila ilustrată, mai rar, sau cu numele *ISMARI* în alte asocieri sînt atestate la Pompei, Napoli și Eschenz [75].

69 I. Buxdorf, *op. cit.*, p. 533.

70 *Ibidem*, p. 346—347.

71 Genesis, V, 1, pt. B^ar^a și Psalmi, LIV, 12, pt. Br^a

72 Ed. König, *op. cit*, p.42.

73 CIL, II, 4968_4 ; A. Garcia y Bellido, Archivo Espanol de arqueologia, 36, 1963, 1 și 2 (107—108), p. 197—200, fig. 15/1 și fig. 16.

74 *Ibidem*, p. 199.

75 A. Martinez-Saiz, BSAA, 92, 1976, p. 152, 157, 163, 164 și CIL, II, 4968, nr.4 ; CIL-X, 8048, nr. 7. În același amplu studiu *Materiales para un indice de marcas de ceramista en mortaria romanos* este citată și descoperirea de la Eschenz publicată de K. F. Hartley, Cahiers d'archeologie subaquatique, 2, 1973, p. 52 lucrare inaccesibilă nouă.

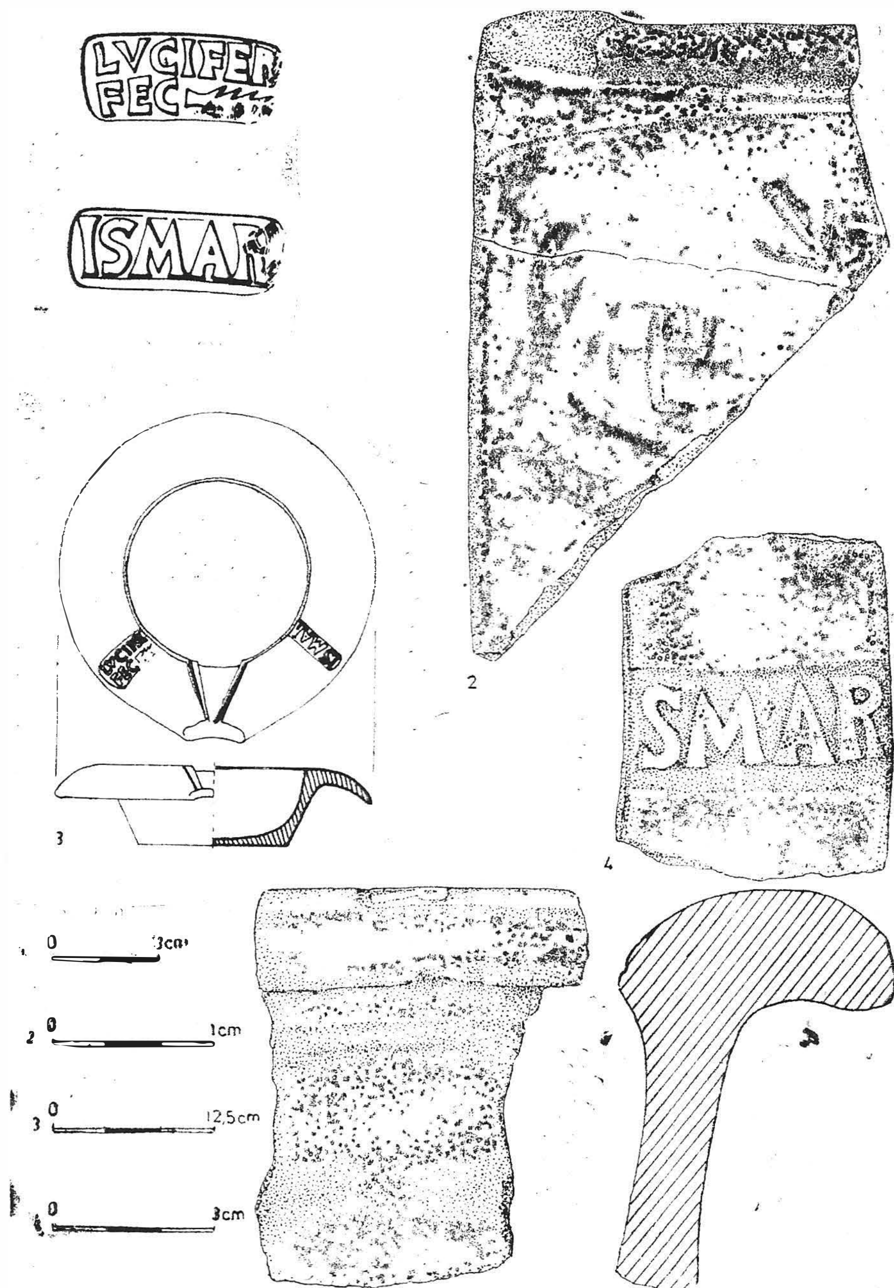

Fig. 2. Tarraco — *mortarium* (3) și detaliu cu ștampilele sale (1); Barboși — Galați, fragment de *mortarium* cu ștampila ISMAR (4) și *tegula* avînd incizate o *crux gammata* și cîteva litere.

Recipientele cu ștampila *ISMAR* au circulat mai ales în spațiul hispano-italic. Dacă prezența unor militari din *Leg I Italica* la Barboși este asigurată epigrafic [76], cea din spațiul hispanic rămîne doar ipotetică și cu interesante implicații.

[76] S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e. n.)*, Iași, 1981, p. 86 și 89.

Fragmentul adaugă o nouă ștampilă celor deja cunoscute laBarboși [77] (ΦΙΛΗΜΟΝΟC și Theotimus), în Moesia inferioară [78], după sursele care dispunem, posibil și la limesul dunărean al Imperiului. În apropierea fragmentului de *mortarium* a fost găsită moneda 11/1982 datînd de la Philippus Arabs [79].

b) Într-un edificiu, recent descoperit în așezarea civilă, cu zidurile lucrate în tehnica *opus incertum* avînd segmente păstrate înălțimi pînă la 1,70 m, alături de foarte fragmentate inscripții și statui de marmură și a unui expresiv cap al unei figurine de satyr, a fost găsită o țiglă fragmentară (lg. 36 cm; lăț. max. 23,5 cm; gr. 2 cm; în. max. 4,5 cm) [80] pe care au fost incizate înainte de ardere o *crux gammata* (6 × 6 cm) și un text cu scriere cursivă. În prezent sînt vizibile doar o literă întreagă, probabil *A* și fragmente din alte trei litere.

Străvechi simbol, solar [81] în general, al împărțirii anului și cosmosului, al tunetului și fulgerului etc., întîlnit în civilizațiile orientale [82] și occidentale [83] din diferite perioade, crucea gammată *(svastica)* este cunoscută pe teritoriul țării noastre pe teaca unui akinakes de la Firminiș (com. Mirșid, jud. Sălaj) [84] și pe un „cățel de vatră" din secolul I î.e.n. de la Ghelăiești (jud. Neamț) [85].

Tegula de la Barboși ar putea fi prima atestare a unei *crux gammata* în spațiul daco-moesian în epoca romană. Simbolul poate fi regăsit și în alte provincii ale Imperiului *(Britannia, Gallia* etc.) [86] pe monumente de piatră, produse ale toreuticii sau piese de lut ars.

CLASSICA ET ORIENTALIA (IV)

RÉSUMÉ

L'auteur présente de nouvelles lectures pour les textes d'un certain nombre de gemmes magiques et gnostiques du Musée des Portes de Fer de Drobeta-Turnu Severin (1) et du Musée National de Sofia (2 a, b, c), ainsi que d'un *mortarium* et d'une tuile découverts dans les ensembles romains de Barboși-Galați (3, 4).

1. L'inscription sur la gemme de Drobeta-Turnu Severin (fig. 1/1a et 1b), dont le texte n'a jamais été lue en entier et en tant que palindrome,

[77] *Ibidem*, p. 91; idem, SCIVA, 34, 1983, 2, p. 158.

[78] C. C. Petolescu, în *Studia antiqua et archeologica*, I, Iași 1983, p. 172.

[79] B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898, p. 42, Monedă bătută la Viminacium.

[80] S. Sanie, *Un edificiu în curs de explorare la Barboși-Galați* (manusrics). Comunicare la Sesiunea anuală de Rapoarte asupra săpăturilor arheologice, Brașov 1979.

[81] Lefort des Ylouses, *La roue, le swastica et la spirale*, în Comptes rendus Acad. Inscriptions, 1949 — nouă inaccesibil.

[82] A. Jeremias, *Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur*, Berlin — Leipzig, 1929, p. 192—193 și p. 194 n. 3.

[83] G. Caputo, Atti della Accademia Nazionale de Lincei, Rendiconti 26, 1971, 1 — 2, p.3 și urm., tav, III, fig. 1 și 1a.

[84] A. V. Matei, Dacia, N. S. 22, 1978, p. 25 și 26.

[85] M. Babeș și V. Mihailescu-Bîrliba, BerRGK, 51— 52 (1970 — 1971), 1972, p. 180, Abb. 3/1a și 2a și p. 182.

[86] M. Brassington, The Antiquaries Journal, 60, 1980, p. 45, fig. 23/7; G. Fonet și A. Soutou, Gallia, 21, 1963, 2, p. 280, fig.10; p. 285, fig. 14/44, 47; p. 289, fig. 17; p. 290, fig. 18; p. 292, fig. 19; G. Manière, Mémoire de la Société archéologique du Midi de la France, 37, 1972, p. 32, fig. 11; F. Baratte, Gallia, 38, 1980, 3, p. 253.

serait selon l'auteur la suivante : Av. Αβρασαξ ; Rv. Αβλαναθαναλβαχαρευ. En comparaison avec les formes habituelles on trouve en plus χαρευ. La traduction n'est pas simplement „Pater nobis tu (es)" (n. 1 et 2), c'est-à-dire ΑΒΛΑΝ ΑΘΑ, car il faut traduire aussi ΝΑΛΒΑ, „Pater ad nos veni". Les lettres ΧΑΡΕΥ semblent désigner plutôt les noms de deux entités divines que l'on rencontre souvent dans les textes magiques, ΧΑΡ = = *Horus* (n. 13) et ΕΥ = deux lettres du tétragramme YHWH (n. 14).

Quoique de manière moins habituelle, le palindrome fonctionne aussi avec ces lettres ajoutées. ΥΕ — ΡΑΧΑΒ — ΛΑΝ — ΑΘΑ — ΝΑΛΒΑ — ΥΕ, les deux lettres du tétragramme en question, sont souvent rencontrées dans les textes magiques ; ΡΑΧΑΒ, personne qui voyage ou „le maître de la mer", *Rachab* dans la magie hébraïque. L'une des traductions possibles est : „Yaw, à cheval (ou dans un véhicule) chez nous tu viendras".

Sur la circonférence on peut lire soit *Ιαω — Μαρ — Ια*, soit *Ιαω*, Μαρι („mon maître") et *Ια*.

2. Trois gemmes publiées avec une description correcte des représentations, mais avec une lecture du texte qui se réduit parfois à une translitération, renferment des inscriptions dignes d'être prises en considération.

Gemme a. Les inscriptions sont les suivantes :

Av. ΝΑΒΙΣ ΚΙΝΥΑ ΓΙΓΑΝΧΝΟΥΜΙΣ

Rv. ΑΝΟΧ ΤΟΡΗΚΤΑ ΡΟΦΕΙΤΑ

L'inscription du revers a attiré l'attention de l'auteur par sa grande ressemblance avec un texte de l'*Exode* : . . . KI ANI ADONAI ROFEIHA „car je suis ton Seigneur Dieu qui te guérit".

ROFEKA signifie „curator tuus" et ORHA „lux tua", expression que l'on retrouve dans maints textes religieux antiques (les Psaumes, les Prophètes). L'inscription dans son ensemble peut être traduite : „Moi (je suis) ta lumière et celui qui te guérit".

L'inscription de l'avers pourrait être traduite par „Le guide (le prophète) de mon nid (est) le géant Chnoumis". En lisant l'inscription de droite à gauche on obtient ΣΙΜΥΟΝ ΧΝΑΓΙ — ΓΑΥΝΙ ΚΣΙΒΑΝ „Simion le Mage, mon génie ainsi que Siwan". C'est là l'une des variantes possibles. La mention de Simion le Mage, personnalité complexe, créateur d'une religion, chef d'une secte gnostique samaritaine, celle dont on dit qu'il a été converti au christianisme par l'apôtre Philippe, est, autant qu'on le sache, unique de son espèce sur une gemme, aussi celle-ci peut-elle être considérée comme l'une des premières gemmes gnostiques de la zone.

Gemme b. Son inscription a été transcrite par A. Dimitrova : ΛΓΕΗΙΛΝΟΡΤ, qui ne donne lieu à aucune explication, la confusion entre les lettres *H* et *N* ou *I* et *T* étant évidemment possible dans des mots dépourvus de sens pour l'éditeur. La lecture proposée est : Μ]ΑΓΕΝ ΙΑ ΝΟΡΙ. Le texte devient ainsi intelligible, avec la signification „*Bouclier (est) Iao, ma lumière*". On connaît encore des gemmes magiques portant l'inscription grecque Σφραγῖς θεοῦ. En admettant que l'inscription soit un palindrome *IP-ONAI-NEGAM*, elle pourrait être déchiffrée : „La ville (yr) où je demeure ('wny) est Negam", avec la possibilité d'assimiler Negam à Negram, Νεραφα ou Νεγρανα, ville de l'Arabia Felix.

Gemme c. Dans le texte lu par A. Dimitrova XIBRABEY la dernière lettre est en fait, visiblement, *N* et non pas *Y*. La traduction du texte est „Parce que (ou „car") il a créé un garçon", lecture qui est en concordance avec l'image de l'avers : un dieu né d'une fleur de lotus. Les tentatives

faites pour lire l'inscription de droite à gauche donnent lieu à des versions plus nébuleuses.

3. Dans le *castellum* de Barboşi-Galaţi on a trouvé un fragment de *mortarium* portant l'estampille I]*SMAR*, inconnue jusqu'à ce jour en Mésie Inférieure et dans les provinces romaines du Moyen et du Bas Danube. La monnaie la plus récente à proximité du *mortarium* est du règne de Philippe l'Arabe.

4. Dans un important édifice découvert récemment à Barboşi-Galaţi on a découvert une tuile sur laquelle avait été incisée avant la cuisson une *crux gammata* avec une inscription en caractères déliés dont une seule lettre est entière, probablement un *A*. C'est la première fois que cet ancien symbole, déjà attesté sur le territoire de la Roumanie plus anciennement, y apparaît dans un site de l'époque romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

[1] Gemme provenant probablement de Romula (1) et gemmes de Serdica (2 — 4).

[2] Tarrace — *mortarium* (3) et détail montrant ses estampilles (1); Barboşi — Galaţi, fragment de *mortarium* portant l'estampille ISMAR (4) et tuile avec une croix gammée et quelques lettres incisées.

MONUMENTE GERMANICE DESCOPERITE LA BRATEI, JUD. SIBIU

de LIGIA BÂRZU

În raza comunei Bratei au fost descoperite, în mai multe răstimpuri, cîteva morminte și antichități germanice timpurii. Din păcate, un singur mormînt a fost cercetat în mod sistematic. În rest este vorba de descoperiri întîmplătoare datorate lucrărilor de exploatare a nisipului și numai într-o singură situație (grupul de 3 morminte descoperit la extremitatea sudică a cimitirului 2) a fost posibilă intervenția Eugeniei Zaharia pentru efectuarea unor observații, schițe și salvarea unei părți din inventar.

Judecînd după inventar, trebuie să admitem că este vorba de două grupe diferite de morminte. Un prim grup format dintr-un mormînt descoperit în așezarea nr. 2 și cele trei morminte de la marginea cimitirului 2. Cel de-al doilea grup din care fac parte cinci morminte (după descrierea șefului exploatării de la cariera Bratei, M. Bogatscher), toate distruse de carieră și cu inventarul recuperat parțial, constituie, se pare, nivelul cel mai timpuriu de morminte din cimitirul nr. 3 de la Bratei.

GRUPUL DE MORMINTE OSTROGOTICE

M. 1/1964 a fost descoperit in așezarea nr. 2 în anul 1964 la locul numit Prisacă sub vatra unui cuptor tîrziu (de sec. XI — XII). Groapa foarte adincă (1,80 m) era săpată în depunerea de nisip și pietriș, ceea ce explică aspectul umpluturii (castaniu cu pete de nisip). Cuptorul a atins gura gropii pe care a ras-o. Scheletul, aparținînd unui copil, zăcea întins pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului. Orientarea scheletului : E — V, cu capul la vest. Poziția diverselor piese de inventar era următoarea : la cap, în dreptul tîmplei și sub cap o pereche de cercei de argint cu capete poliedrice, la gît, sub bărbie, un ac de aur cu cap poliedric; al doilea ac a alunecat ușor și a fost găsit lîngă o coastă, imediat sub clavicula dreaptă; în dreptul mijlocului, o cataramă de argint și un pieptene cu două rînduri de dinți; la fiecare mînă, alunecate peste degete, cite o brățară de argint; la picioare, în dreptul gleznelor, cîte o cataramă mică de argint — cea de la glezna dreaptă cu fața în jos, cea de la glezna stîngă cu fața în sus; lîngă mîna stîngă, la 2 cm de brățară, un inel de tablă de argint cu capetele petrecute, ținea probabil o șuviță de păr; în dreptul gîtului sub bărbie, trei alune (neperforate) și cîteva mărgele de argint. Corpul nu a fost depus într-un sicriu, dar este posibil ca să fi fost depus pe o năsălie. Cercetările efectuate în cuprinsul așezării nr. 2 au dovedit că acest mormînt a fost singular.

La o distanță de aproximativ 1,5 km spre SE de așezarea nr. 2, la marginea sudică a cimitirului 2 (sec. VII — VIII) au apărut încă trei morminte, toate trei distruse de lucrările de exploatare a nisipului.

M. 1/1967. Groapa, foarte adîncă (2,90 m adîncime), săpată în nisip, a avut umplutura castanie amestecată cu nisip și cărbune. Pe fundul gropii foarte mult cărbune mărunt, dar în strat gros. Scheletul a fost probabil

SCIVA, tomul 37, nr. 1, București, ianuarie — martie 1986, p. 89—104

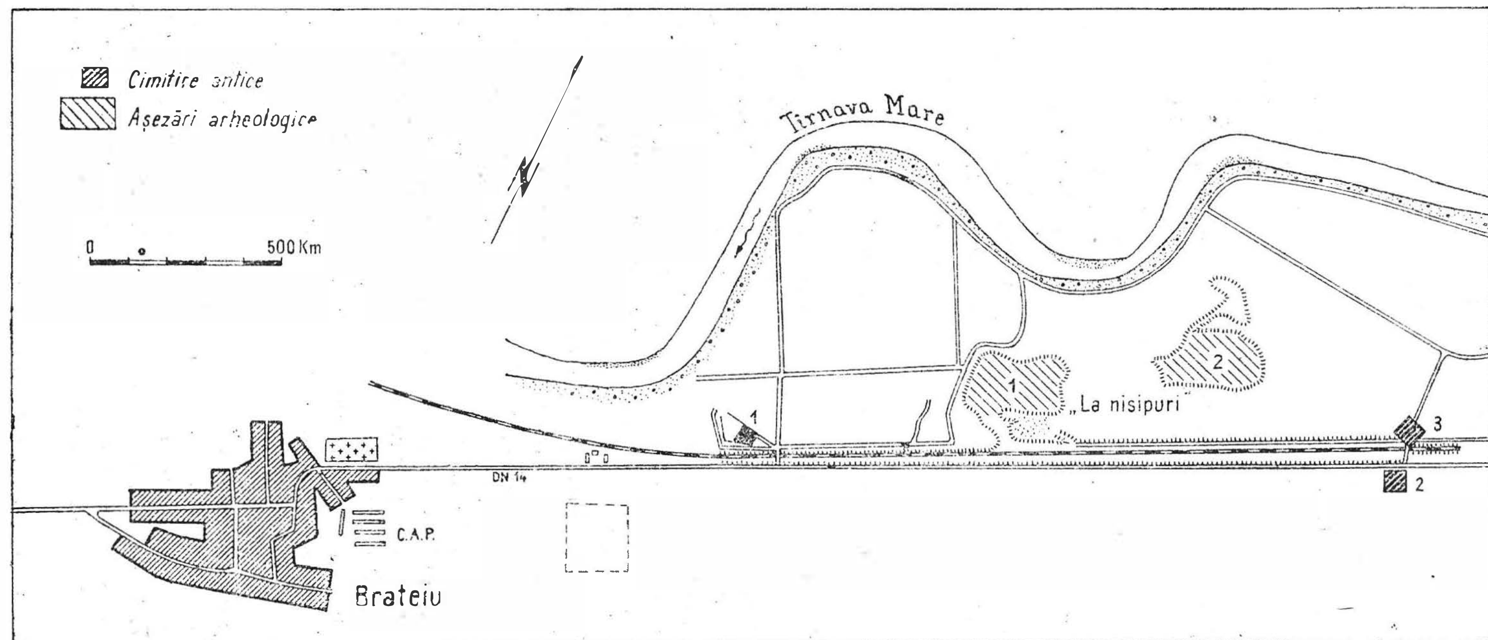

Fig. 1. Schița topografică a stațiunii arheologice de la Bratei, jud. Sibiu.

orientat E — V, cu capul la V. Capul a fost așezat pe o treaptă cruțată pe fundul gropii, săpată în pantă. În groapă, un cap mare de cerb (?) sau căprioară (nu are coarne și nici loc pentru coarne) (fig. 4/1) cu botul spre NE și ceafa spre sud; țeasta *este zdrobită pe loc, dar botul a fost bine păstrat;* spre est au apărut 3 vertebre și 2 coaste; spre vest sînt 3 picioare, două adunate spre bot, iar unul ieșea în afară cu copita în dreptul ochiului; un cuțit mic de fier atingea cu vîrful botul animalului; în partea de vest, rezemată de bot, a fost așezată o cană cu gura *trilobată*, cu toarta spre sud; *patru mărgele de sticlă albastră închis de formă inelară — una lîngă cuțit și trei mai jos cu 18 cm, o placă de centură de formă tronconică din tablă* de bronz se adaugă la puținul inventar recuperat din acest mormînt. Scheletul a fost complet deranjat, oasele fiind adunate ulterior.

M. 2/1968. Schelet cu capul la vest. A fost deranjat de nisipărie pînă la bazin. Capul, culcat pe stînga, a avut maxilarul inferior scos și vîrît cu bărbia în cerul gurii (ceea ce presupune intervenție după descompunerea cadavrului). În partea stîngă a capului a fost găsit un cercel cu cap poliedric; între omoplatul drept și humerus-ul drept, cel de-al doilea cercel; din inventarul aceluiași mormînt fac parte două fibule de bronz cu placă triunghiulară și decor în fals kerbschnitt.

M. 3/1868. Găsit de lucrătorii de la nisipărie și parțial distrus. Groapă îngustă săpată în nisip, puțin colorată, scheletul culcat pe spate, cu capul puțin pe stînga, orientat NE — SV, cu capul la SV (VSV 4385°); mîinile pe lîngă corp, picioarele ușor înălțate la genunchi, cu labele deranjate. Brațul stîng la umăr și în regiunea cotului este distrus; restul oaselor sînt plesnite pe alocuri din cauza greutății buldozerelor; lipsesc sternul și rotula dreaptă, femurul drept este mișcat; celelalte oase sînt nederanjate (fig. 6/1). Adîncimea gropii: 1,78 m.

Pe cap sînt puține urme de cărbune. Din inventarul mormîntului a fost recuperată o pereche de fibule de bronz și fragmente dintr-o cataramă (?) de fier.

DESCRIEREA INVENTARULUI

M. 1/1964. 1. *Cataramă de centură* (fig. 2/2; 3/1—2) cu placă și verigă de formă ovală. Placa din tablă subțire este îndoită pentru a fixa veriga și spinul. Partea interioară a plăcii este de formă trapezoidală și se prindea de partea exterioară și de curea printr-un nit de argint fixat la capătul ei. Tabla care constituie cele două părți ale plăcii a fost montată pe o ramă ovală. La locul unde sînt fixate spinul și veriga, placa este perforată rectangular. Veriga ovală are jumătatea anterioară mult îngroșată. Spinul, lung, cu capătul întors, se prinde de verigă pînă aproape de baza ei. Vîrful este subțiat și retezat. Baza spinului este mai lată și mai îngroșată formînd un dreptunghi decorat cu un X incizat și ușoare crestături transversale de-a lungul celor două laturi lungi; o canelură adîncă separă dreptunghiul de restul spinului; capătul spinului petrecut pe după verigă este subțiat și îndoit astfel încît să se sprijine pe fața interioară; spinul are fața exterioară rotunjită și cea interioară plată.

Catarama se fixa de curea prin trei nituri cu cap conic; unul din nituri este pierdut. Fața exterioară a plăcii este deteriorată la marginea de sus.

Dimensiuni: veriga (4,3 = 2,8 cm; grosimea verigii: 6 mm (partea anterioară) — 4 mm (partea interioară). Placa (fața exterioară): 4,6 ×

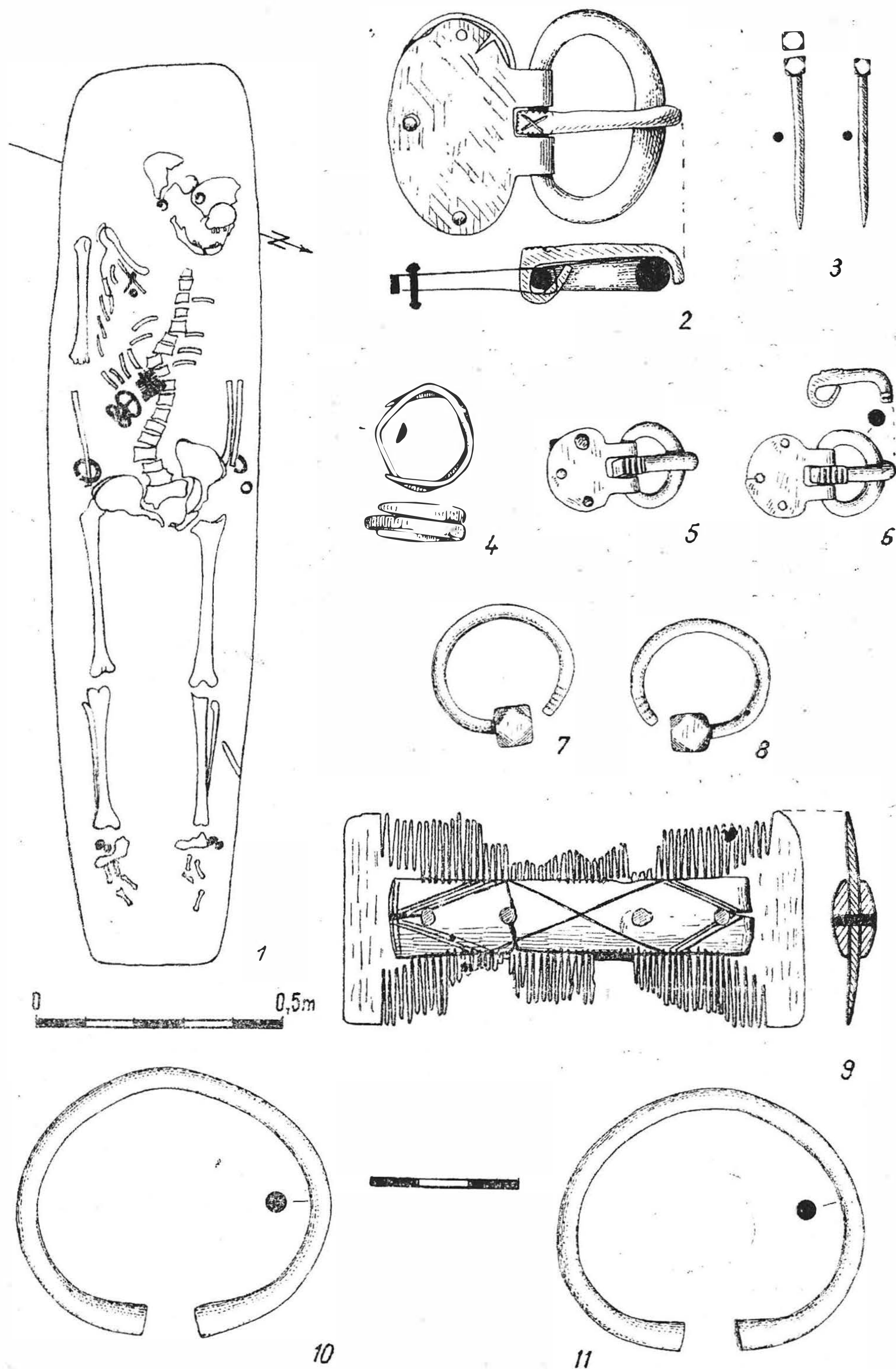

Fig. 2. Schița și inventarul mormîntului nr. 1/1964.

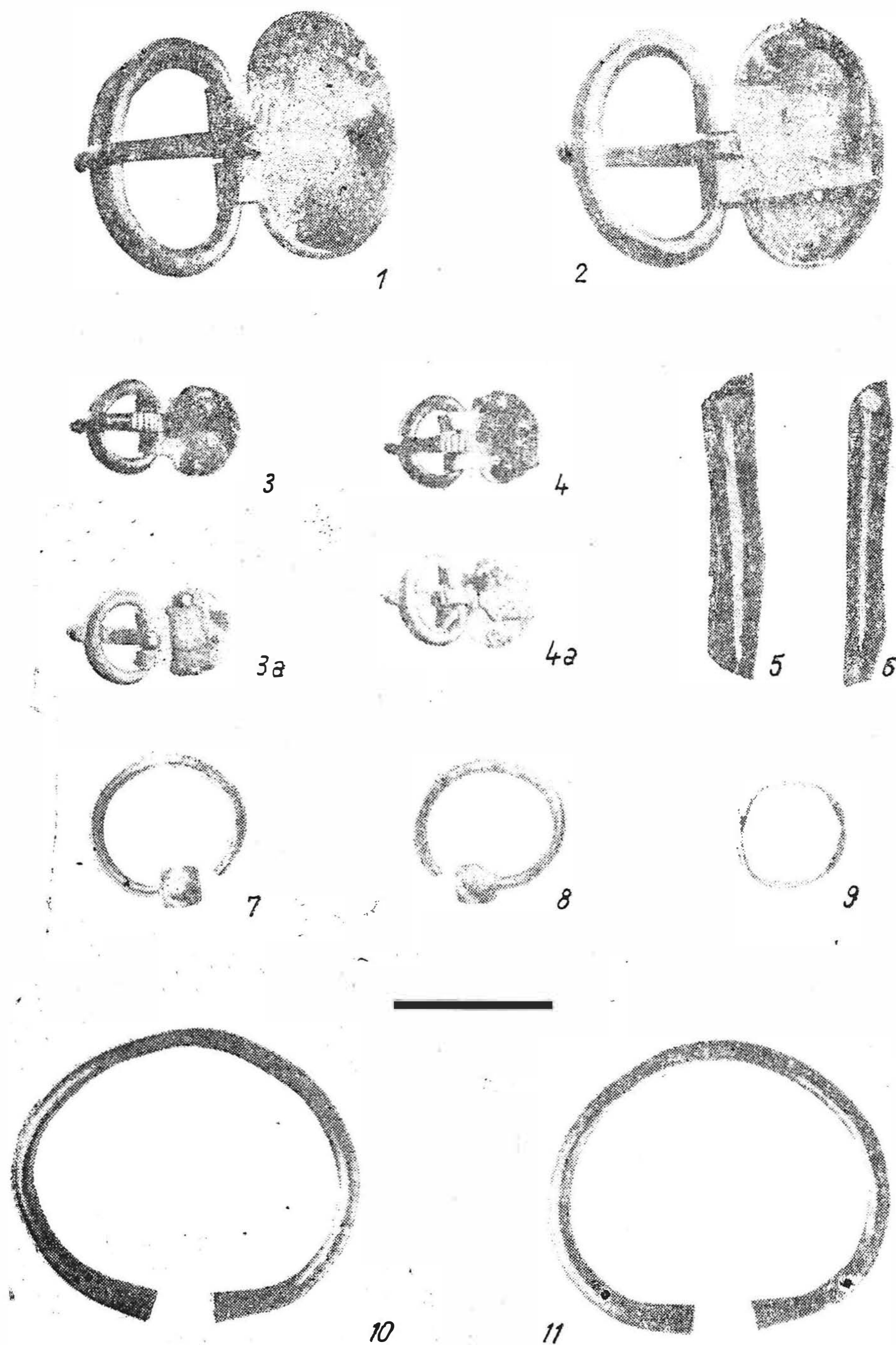

Fig. 3. Inventarul mormîntului nr. 1/1964.

× 3,4 cm și 3,2 × 2 cm (fața interioară). Spinul : 3,3 cm lungime totală ; 7 × 5 mm baza aplatizată a acului. Înălţimea ramei : 3 mm. Greutate : 41,47 g.

Piesa este de argint. Tipul acesta are analogii cu o cataramă de bronz găsită în mormîntul nr. 46 de la Rochefort [1] împreună cu un vas de sticlă, o strachină din pastă fină roșcată și 10 monede de la Zenon (474 — 491). Catarame de acest tip sînt cunoscute deja din secolul al IV-lea (Vermand, Homblières, Saint-Quentin), dar ele continuă să fie în uz și în perioada următoare (sec. V — VI). Începînd cu prima jumătate a secolului al V-lea sînt cunoscute din mai multe complexe occidentale (Köln, mormîntul nr. 44 din cimitirul Sf. Severin ; Krefeld-Gellep). Exemplare în argint provin de la Nagold, Romersheim și Planing [2].

Tipul este la fel de bine cunoscut în regiunea Dunării mijlocii. O cataramă asemănătoare în ceea ce privește forma plăcii și maniera de fixare de curea (cu trei nituri) provine de la Kisterenye [3].

În aceeași arie, piese similare apar deja din complexe databile în nivele romane tîrzii la Csákvár [4], iar pentru sec. V se cunosc cataramele din cimitirul de la Vyškov [5], mai ales exemplarele provenind din inventarele M. 9 și M.14 [6]. Pentru teritoriul ţării noastre se poate aminti catarama din mormîntul de la Cepari [7].

Trebuie făcută precizarea că nici una din analogiile amintite nu prezintă un tip identic cu piesa noastră, care diferă în primul rînd prin structura verigii în partea în care sînt fixate placa și spinul. Toate exemplarele menţionate, cu excepţia cataramei de la Kisterenye, au clar demarcată porţiunea de verigă destinată montării plăcii, în vreme ce la Bratei veriga este continuă, dar mai subţire decît în partea anterioară. Avînd în vedere acest detaliu, ca și absenţa oricăror elemente ornamentale cu excepţia acelora de la baza spinului, ca și unele deosebiri în forma acului, putem considera catarama de la Bratei drept o variantă a tipului luat în discuţie, ale cărei origini pot fi căutate în cataramele cu placă ovală descoperite în M.34 și M.181 din cimitirul 1 de la Bratei [8] și în cataramele cu placă ovală din medii provinciale romane tîrzii cum sînt cele descoperite în necropola de la Callatis (C. Preda, *Callatis*, pl. XV, M. 351, 1—2 ; M. 342).

2. *Catarame pentru încălţăminte* : a) Cataramă (fig. 2/5, 3/3) de același tip cu precedenta de care diferă prin dimensiuni și detalii de construcţie : absenţa ramei și maniera de decorare a spinului ; decorul de pe spin constă din 4 caneluri transversale pe rectangulul rezervat la baza lui și 2 caneluri transversale la vîrf. Toate niturile sînt pierdute. Pe faţa interioară a plăcii, de formă dreptunghiulară, este lipit un fragment de tablă de bronz.

Dimensiuni : placă, faţa exterioară : 1,6 × 1,3 cm ; faţa interioară : 1,9 cm lungime ; veriga : 1,9 × 1,8 mm ; grosimea verigii : 4 mm / partea exterioară — 3 mm partea interioară ; lungimea spinului : 1,7 cm ; dimen-

[1] A. Dasnoy, Annales de la Soc. Arh. de Namur, 48, 1955/1956, p. 21—22, pl. III.

[2] *Ibidem*, p. 22.

[3] D. Csallany, Acta ArchHung, 38, 1961, p. 341, pl. CCXXVI 1.

[4] A. Salamon—L. Barkóczi, Alba Regia, 1971, p. 35 și urm.

[5] J. Tejral, Studie Archeologického Ustavu Cehoslovenské Akademie Ved v Brnè, II, 1974, 2, p. 19 și urm.

[6] *Ibidem*, fig. 2, 1, 4 — 7 ; pl.3, 3—5 ; pl. 4, 5.

[7] D. Protase, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 567 și urm.

[8] L. Bârzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV — V e. n. (cim. 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 150, 206 ; pl. XXXIV, 1 și 1a ; 2 și 2a.

siunea bazei spinului : 5 × 4 mm ; grosimea plăcii : 0,5 mm ; greutate : 6,66 g. Argint.

b) Cataramă (fig. 2/6 ; 3/4) de acelaşi tip cu precedenta, dar cu o parte a feţei interioare a plăcii ruptă ; se mai păstrează un nit cu cap plat.

Dimensiuni : placa, faţa exterioară : 1,8 × 1,7 cm ; faţa interioară — deteriorată ; veriga : 1,2 × 1,7 cm ; grosimea verigii : 4 mm partea anterioară — 2 mm partea interioară ; lungimea spinului : 1,7 cm ; dimensiunile bazei spinului : 5 × 4 mm ; grosimea plăcii : 0,5 mm greutate : 6,18 gr. Argint.

Tipul se integrează în variantele menţionate mai înainte, cu singura precizare că, prin destinaţia lui se înscrie într-o modă specifică regiunilor dunărene mijlocii în prima jumătate a secolului al V-lea. Adăugăm la localităţile deja semnalate catarame provenind din M. XXXII de la Smolin, cele din mormîntul princiar de la Blučina sau din mormîntul de la Miszla [9].

3. *Pereche de cercei* cu boabă poliedrică masivă (cu 16 faţete) (fig. 2/7 — 8 ; 3/7 — 8) turnaţi dintr-o singură bucată. Veriga este subţiată la ambele extremităţi, uşor aplatizată, avînd extremitatea opusă boabei decorată cu patru caneluri transversale extrem de fine. Boaba simplă, fără nici un decor sau inscrustaţie.

Dimensiuni : veriga : 2,4 × 2,3 cm ; grosimea verigii : 0,3 cm (la mijloc) — 0,2 cm (la capete) ; dimensiunile boabei : 0,8 × 0,7 cm. Greutate : a) 8,05 g ; b) 7,94 g. Argint.

Ca şi în cazul cataramei cu placă ovală, originea cercelului cu boabă poliedrică masivă trebuie căutată în lumea provincial romană tîrzie, deşi tipul a căpătat o largă difuziune şi în mediul germanic, ceea ce explică împrejurarea că începînd din secolul al V-lea îl întîlnim pe un spaţiu foarte vast, din nordul Mării Negre şi pînă în Spania. Replici în bronz cunoaştem de pe teritoriul ţării noastre la Botoşani „Dealul Cărămidăriei" (M. 7,20) [10], la Roman [11], la Bratei [12] (aşezarea nr. 1). Din argint, aur sau bronz au apărut în complexe de dată mai recentă la Cluj [13], Someşeni [14], Valea lui Mihai [15]. În zona Dunării mijlocii este destul de frecvent întîlnit în contexte arheologice databile în cursul secolului al V-lea. Dealtfel, pe baza acestor descoperiri a fost încadrat în primul tip (tip I) de către Parducz [16]. Datarea la limita dintre secolele IV şi V şi în cursul secolului al V-lea este asigurată de descoperirea de cercei cu boabe poliedrice masive (împreună cu monede de la Theodosius al II-lea (Bácsordas), Theodosius al II-lea şi Valentinian al III-lea în M. 22 de la Basel-Gotterbarmweg şi M. 126 de la Basel-Kleinhünningen [17].

4. *Brăţări masive cu capetele îngroşate şi uşor aplatizate* (fig. 2/10 — 11 ; 3/10 — 11), cu mijlocul subţiat ; conturul prezintă uşoare sinuozităţi rezultînd fie din lucrătura neglijentă, fie din purtare.

[9] J. Tejral, *op. cit.*, p. 21—22.

[10] Em. Zaharia, N. Zaharia, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 205, 210, 216—219, fig. 11, 9 : 12, 3 — 4 , 12 ; 15, 3—4, 13.

[11] Vl. Dumitrescu, RIR, 4, 1934, p. 877.

[12] Un exemplar inedit descoperit în aşezarea nr. 1.

[13] K. Horedt, în *Din activitatea muzeelor*, II, Cluj, 1956, pl. Laszlo Gyula, Közlemények, 1. 1941, pl.10—11.

[14] K. Horedt, *op. cit.*, p. 144—146.

[15] E. Andrassy, Közlemények, 4, 1944, 1— 2, p. 93, fig. 4, 3 (M. 5).

[16] M. Parducz, ActaArchHung, 11, 1959, pl., VIII, 6 — 7.

[17] J. T. Tejral, *op. cit.*, p. 22—24 ; R. Moosbrugger-Leu, *Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archäologische Hinterlassenschaft der Romanen, Burgunder und Alamanen*, vol. 4— B, Berna, 1971.

Dimensiuni : a) diametru : 6,2 × 5,4 cm ; grosimea : extremități — 0,6 cm × mijloc : 0,4 cm ; greutate : 17,84 g. Argint ; b) diametru : 6,3 × × 5,4 cm ; grosimea ; extremități — 0,6 cm × mijloc : 0,4 cm ; greutate : 19,49 gr. Argint.

Din nou ne găsim în prezența unui tip de origine provincial romană și cu foarte mare putere de supraviețuire. În limita de timp în care se datează acest mormînt analogiile cele mai apropiate sînt mormintele de la Cepari [18], Apahida [19], Beregszasz [20], Szentes-Kökenyzug [21].

5. *Ace de prins cu capete poliedrice* (fig 2/3 ; 3/5 — 6), turnate dintr-o singură bucată : Capul poliedric masiv cu 14 fațete ; vîrful ușor lustruit prin purtare.

Dimensiuni : a) lungimea : 3,5 cm ; boaba : 0,3 × 0,4 cm ; grosime ac : 2 mm (bază) și 0,8 mm (vîrf) ; greutate : 2,07 g. Aur. b) Același tip cu precedentul, dar ușor mai mic. Dimensiuni : lungime : 3,4 cm ; boaba : 2,5 × 3 mm ; grosime : 2 mm (baza) × 0,8 mm (vîrf) ; greutate : 1,72 g. Aur.

Ca și tipurile precedente acul de prins cu cap poliedric este de origine romană. Cele mai timpurii exemplare sînt cunoscute în complexe databile în imperiul tîrziu, de exemplu acul descoperit în cimitirul roman de la Mangalia [22]. Piese similare avînd capul masiv apar și în medii barbare (complexe aparținînd leților — sau chiar a unor grupe de barbari instalate în afara granițelor imperiului). Variante tîrzii, cu încrustație de sticlă colorată sau granate au apărut într-un mormînt descoperit la Samson [23] care conținea și o monedă de la Athalaric, la Maestricht într-un context databil în sec. VI și la Namur (Quai St. Martin) [24].

Exemplarul nostru își are analogii mai apropiate în acul de argint descoperit în mormîntul 38 de la Sion [25] datat la sfîrșitul secolului al IV-lea și în acul de argint descoperit într-un mormînt de la Samson [26], care a conținut alături de patru discuri de bronz, două inele de argint, un colier compus din perle de sticlă și de aur și o monedă de argint a lui Jovin (411—413). De asemenea pot fi citate ca analogii posibile acul de argint cu cap poliedric făcînd parte din inventarul mormîntului 7 de la Vert-la Gravelle care a conținut și o monedă de la Valens [27], ca și cele patru ace de bronz cu cap poliedric aurit (așezate împreună la picioare) găsite în mormîntul 52 de la Abbeville [28], databil în ultimul sfert al secolului al IV-lea.

Pentru teritoriul nord-dunărean, singura analogie este acul de argint descoperit în mormîntul 9 de la Botoșani „Dealul Cărămidăriei" [29].

Ni se pare că din distribuția geografică a acestor piese reiese concluzia că acul cu cap poliedric apare mai frecvent în fostele provincii romane sau în ariile limitrofe mai puternic influențate de civilizația sau de moda romană.

[18] D. Protase, *op. cit.*, p. 571—572 ; fig. 3, 2.
[19] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 35.
[20] D. Csallany, *op. cit.*, pl. CCIV, 11.
[21] *Ibidem*, p. 29, pl. IX, 6.
[22] C. Preda, *Callatis*, București, 1980, p. 65, pl. L, M. 8.2 ; M. 7.2 ; pl. LI, M. 15.2.
[23] A. Dasnoy, *op. cit.*, p. 13, pl. II, 4 ; pl. V, 2 ; H. Roosens, DAG, 7, 1962, p. 36.
[24] A. Dasnoy, *op. cit.*, p. 32.
[25] A. Salin, *Le Haut Moyen Âge en Lorraine. Le cimitière de Sion*, Paris, p. 40, pl. II, 4.
[26] A. Dasnoy, *op. cit.*, pl. II, 4.
[27] H Roosens, *op. cit.*, p. 36.
[28] *Ibidem*, p. 15—16, pl. III.
[29] Em. Zaharia, N. Zaharia, *op. cit.*, p. 208, 219, fig. 11, 7 ; fig. 12, 1.

6. *Inel de buclă* sau de deget? din tablă de argint cu capete mult petrecute. Forma a fost ușor modificată prin purtare. Fața exterioară a tablei de argint este ușor bombată (fig. 2/4; 3/9).

Dimensiuni: diametru: 2 × 2,1 cm; grosimea tablei: 1 mm; distanța dintre cele două capete: 1,4 cm; greutate: 2,47 g.

Tipul nu este foarte frecvent în această perioadă. Dar el se întîlnește în complexe cum este acela de la Camillo de Arenas [30], care face parte dintr-un grup de cimitire romane tîrzii care continuă să fie folosite și în perioada vizigotă. De asemenea, în cimitirul 1 de la Bratei (M. 189) [31] de unde provine o piesă din argint.

7. *Pieptene bilateral* lucrat din plăci de os. (fig. 2/9). Dinții tăiați oblic la extremități sînt subțiri pe ambele părți. Dinții au fost tăiați după ce pieptenele a fost montat. Părțile componente au fost fixate cu două plăci de os prinse între ele cu patru nituri de bronz cu capul plat. Este decorat pe ambele fețe cu același motiv realizat în tehnica inciziei și anume: cîte două linii incizate dispuse vertical la ambele extremități și două romburi, afrontate pe restul cîmpului; cele două laturi ale romburilor dinspre capetele pieptenului sînt triplate.

Dimensiuni: 9,5 × 4,6 cm; placa de prindere: 7,9 × 1,2 cm. Pieptenii bilaterali apar în lumea romană încă din sec. IV [32]. Îi găsim la Histria [33], la Piatra Frecăței [34], la Novae [35] în complexe romano-bizantine. În complexe barbare din secolul al IV-lea pieptenele cu două rînduri de dinți constituie o excepție [36]. Abia în secolele următoare tipul se generalizează fără ca prezența lui să aibă o valoare cronologică sau etnică deosebită.

8. *Mărgele tubulare* și sferice din tablă de argint.

M.1/1967. 9. *Cană cu gura trilobată* (fig. 4/2) cu un fund ca un mic postament, corp ovoidal, umăr prelung, gît lung, mai larg la bază și mai îngust în partea superioară; marginea marcată și mai largă, formînd o cupă scundă, buza rotunjită; gura este mai înaltă la locul de fixare a torții; toarta în formă de panglică, cu două caneluri longitudinale, se fixa pe buză și pe umăr. Vasul este decorat cu două caneluri orizontale pe pîntec și cu un brîu în relief pe mijlocul gîtului; pasta cenușie conținînd nisip fin; slip cenușiu închis în exterior; formă alungită, foarte elegantă. Dimensiuni: înălțimea: 27,5 cm; diametru maxim: 17,5 cm; diametrul fund: 9,7 cm; gura: 11,3 × × 3,9 cm.

Forma romană preluată în mediul barbar apare extrem de rar în complexe din secolele V — VI. Explicația trebuie căutată în transformările din credințele funerare care duc la reducerea numărului vaselor depuse în morminte și la dispariția sau rărirea unor forme, cum este oenochoe, posibil ca urmare a renunțării la vechea practică a libațiilor pe mormînt. În schimb, tipul este relativ frecvent în secolele IV — V și prezența lui în

30 H. Zeiss, *Die Grabfunde aus den spanischen Westgotenreich*, Berlin — Leipzig, 1934, p. 60 și 160, pl. 25, 21.

31 L. Bârzu, *op. cit.*, pl. 24, 12 a — b; p. 219 (M. 289).

32 R. Cagnat—V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, II, Paris, 1920, p. 395—396; J. Breuer-H. Roosens, Arch Belgica, 34, 1957, p. 279; J. Nenquin, DAG, 1, 1953, pl. IX, E 1, E 2.

33 Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 49; fig. 33, 4; Materiale 6, 1958, p. 288—289, fig. 10, 1.

34 Informație de la Petre Aurelian.

35 *Novae, Sektor Zachodni 1974*, I, Poznan, 1978, fig. 36, p. 46.

36 B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966, fig. 33, 2; p. 223.

7—c. 2005

acest context obligă la o datare mai timpurie a mormîntului, poate începutul sec. V.

10. *Fragmente dintr-un cuțit de fier* cu lama lungă de 9,5 cm și lată de 1 cm.

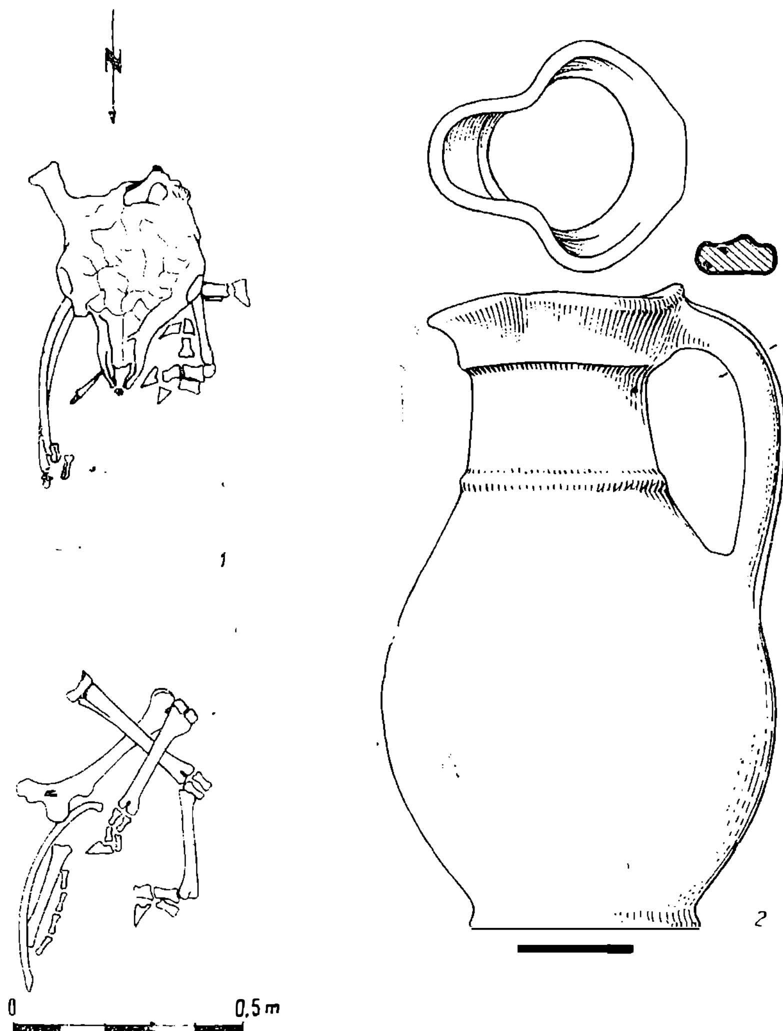

Fig. 4. Schița și inventarul mormîntului nr. 1/1967.

Prin ritual acest mormînt păstrează cele mai numeroase tradiții păgîne: ofrande de carne, prezența ceramicii, alegerea cerbului (?) ca animal de sacrificiu. Nu știm, în condițiile în care a apărut mormîntul, adică în prezența unui schelet complet deranjat, dacă au existat și alte obiecte de inventar și de asemenea nu avem siguranța că orientarea a fost creștinească. Așezarea la picioarele defunctului a animalului sacrificat este numai presupusă.

M.2/1968. 10. *Pereche de fibule de bronz* cu placă triunghiulară la cap şi rombică la picior (fig. 5/2, 3). Sînt turnate. a) Fibulă avînd placa de la cap terminată cu un buton; placa de la picior este rombică şi terminată cu un buton asemănător cu acela de la cap; arcul scurt şi puternic are capătul dinspre picior marcat printr-o muchie; a fost turnată dintr-o singură

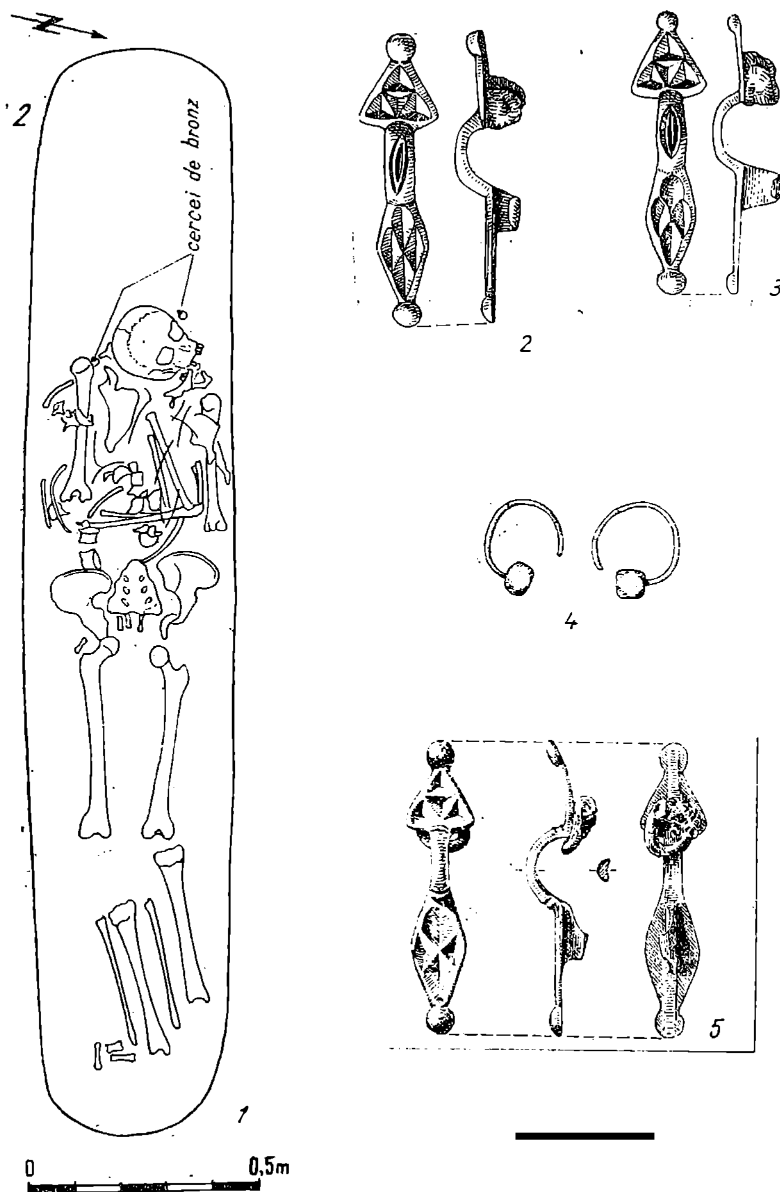

Fig. 5. 1 — 4 Schiţa şi inventarul mormîntului nr. 2/1968; 5 passim (Dobrogea).

piesă împreună cu portagrafa înaltă şi uşor trapezoidală ca şi veriga pentru montarea resortului; acul şi resortul au fost din fier şi s-au distrus complet; pe spatele fibulei se observă nişte uşoare caneluri rezultînd din turnare;

decorul în fals-Kerbschnitt constă din 4 triunghiuri cu bazele afrontate ca element central și două cu vîrfurile afrontate pe partea inferioară a plăcii de la cap; 4 triunghiuri dispuse în cruce decorează placa de la picior şi un motiv în formă de lacrimă pe arc.

Dimensiuni : lungime totală : 6,3 cm ; placa de la cap : 2 × 1,6 cm ; placa de la picior : 2,8 × 1 cm ; arc : 1,7 × 0,6 cm ; înălţimea portoagrafei : 0,6 cm (fig. 5/2).

b) la fel cu precedenta de care diferă prin : 1) dimensiune ; este mai scurtă ; 2) boaba de la placa de la cap este mai mică ; 3) arcul este mai lat şi uşor aplatizat ; 4) portagrafa este mai înaltă ; resortul şi acul de fier sînt păstrate.

Dimensiuni : lungimea totală : 6 cm ; placa de la cap : 1,9 × 1,6 cm ; placa de la picior : 2,5 × 1,1 cm ; arc : 1,8 × 0,7 cm ; portagrafa : 0,9 cm (fig. 5/3).

De observat că cele două piese sînt pereche dar nu sînt identice ca detalii tipologice şi dimensiuni. Deci nu au ieşit din acelaşi tipar. O fibulă este mai mică, arcul şi părțile compononte ale plăcii de la cap diferă, ca şi dimensiunile portagrafei. De origine nord-pontică [37] tipul acesta de fibulă este cunoscut, mai frecvent, din complexele de perioadă hunică din Europa centrală. Ca analogii amintim, între altele, fibulele descoperite în M. 133 de la Csongrad-Kaserne [38] care sînt identice cu exemplarele noastre ca şi fibulele din M. L de la Jäszebereny, Szölö-Flur [39]. Ele fac parte dintr-un orizont cu o largă difuziune geografică (între Austria inferioară și Kerci) cu o concentrare deosebită a descoperirilor în bazinul Dunării mijlocii (Slovacia — Ungaria) [40]. În România astfel de fibule au fost descoperite în M. 1 de la Botoşani — Dealul Cărămidăriei [41]. Li se adaugă un exemplar cu loc de descoperire necunoscut aflat în colecţiile Institutului de arheologie (fig. 5/5). Chiar dacă variante ale tipului II, după Parducz, apar și în contexte arheologice mai recente, fibula din mormîntul 2 de la Bratei se integrează perfect în orizontul de perioadă hunică şi posthunică [42].

12. *Pereche de cercei* (fig. 5/4) din bronz cu boabă poliedrică (M. 2/1968) similari cu aceia din M. 1/1964. Veriga este foarte subţire chiar disproporţionat de subţire în raport cu dimensiunile boabei. Veriga este ruptă la ambele exemplare, cerceii sînt foarte corodaţi.

Dimensiuni : a) total : 2,1 × 1,7 cm ; boaba : 6 × 7 mm ; grosimea sîrmei : 1 mm ; b) total : 2,1 × 1,6 cm ; boaba : 5 × 7 mm ; grosimea verigii : 1 mm.

M. 3/1968. 12. *Pereche de fibule din bronz* (fig. 6/2 — 3) Turnate.

a) fibulă cu placa triunghiulară la cap şi trei butoni aplatizați, în formă de ciupercă, de dimensiuni diferite, mai mare cel central și mai mici cei laterali ; placă rombică la picior terminată cu un buton ; arc relativ lung şi puternic curbat, cu o uşoară muchie mediană longitudinală, de secțiune triunghiulară, portagrafa înaltă, rectangulară ; turnată, ca și veriga pentru fixarea resortului, odată cu fibula ; resortul şi acul din fier sînt complet

[37] H. Zeiss, *op. cit.*, p. 69—71.

[38] M. Parducz, *Die ethnischen Probleme*, pl. VIII, 1, 4 : pl. X ; J. Tejral, *op. cit.*, p. 15 şi urm.

[39] J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, III, Braunschweig, 1905, pl. 10, 4 ; D. Csallany, *op. cit.*, pl. CCII, 10 — 11.

[40] J. Werner, SlovArch, VII — 2, 1959, p. 428—429, fig. 5 : pl, VI, cu lista descoperirilor pînă în 1959.

[41] Em. Zaharia, N. Zaharia, *op. cit.*, p. 205 : 215—216, fig. 11,1—2.

[42] J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, pl. 49, 3—5 ;

pierdute; plăcile sînt decorate cu linii în zig-zag foarte fin incizate de-a lungul marginilor.

Dimensiuni: lungimea totală: 8,7 cm; placa de la cap: 2,3 × 3 cm; placa de la picior: 4,1 × 1,5 cm; arcul: 2,3 × 0,4 cm (fig. 6/2);

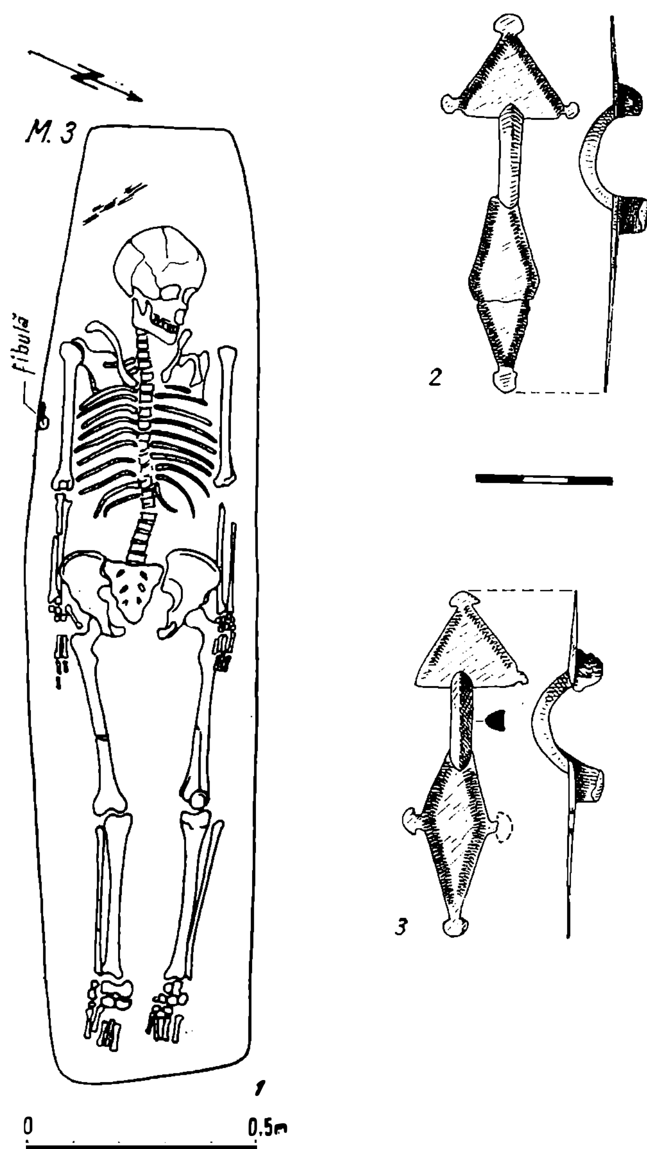

Fig. 6. Schița și inventarul mormîntului nr. 3/1968.

b) de același tip cu precedenta dar de care diferă prin: 1) butonii de la baza plăcii de la cap sînt rupți; 2) are butoni și la jumătatea plăcii de la picior; 3) portagrafa este mai înaltă; 4) fibula este mai scurtă; decorul este identic.

Dimensiuni : lungimea totală : 7,4 cm ; placa de la cap : 2 × 2,2 cm ; placa de la picior : 3,8 × 2 cm ; arcul : 2,1 × 0,4 cm ; portagrafa : 0,8 cm (fig. 6/3).

Ca şi în cazul precedent cele două fibule nu sînt identice, diferenţele privind dimensiunile ca şi detaliile de structură.

Tipul de fibulă este întîlnit cu o mai mare frecvenţă pe teritoriul României. În Moldova este cunoscut deja din două descoperiri, Roman [43] (unde este în asociere cu o pereche de cercei din bronz cu capetele poliedrice) şi Nichiteni [44]. Precizăm că la Roman, perechea fibulei este de un tip mai bine cunoscut din Europa Centrală, de exemplu din Ungaria (de la Martély [45] şi Brigetio [46]), din Austria (Stinkenbrunn)[47] şi Cehoslovacia (Vyškov) [48]. Ambele varainte trebuie să le atribuim aceluiaşi orizont cultural databil pînă spre mijlocul secolului al V-lea. Pentru Transilvania este prima descoperire de acest tip, căci fibula de la Soporu de Cîmpie, menţionată de unii autori, are o tipologie diferită [49] de exemplarele noastre.

Ceea ce frapează în cazul M.2 şi 3/1968 este împrejurarea că modestia inventarului (obiecte de podoabă de bronz) se asociază, pare-se, cu practica constituirii lui în etape. Aceasta ar explica diferenţele în tipologia şi dimensiunile fibulelor care nu sînt *absolut* identice. Ideea este confirmată de inventarul mormîntului de la Roman unde apar două variante ale aceluiaşi tip de fibulă. Situaţia este în contrast frapant cu M. 1/1964 care se detaşează prin valoarea şi numărul obiectelor de uz personal, ceea ce ne dă dreptul să-l plasăm în categoria mormintelor „princiare".

Avînd în vedere detaliile de ritual şi de costum, precum şi toate analogiile citate, se poate admite că ne găsim în prezenţa unor morminte germanice, mai exact, ostrogote de perioadă hunică, inventarul, în ansamblul lui, nepermiţînd o datare dincolo de prima jumătate a secolului al V-lea.

Totodată situaţia de la Bratei confirmă impresia că îndeobşte acest nivel este reprezentat de morminte singulare sau de grupuri mici de morminte, ceea ce sugerează, fie existenţa unei foarte subţiri pături suprapuse, fie caracterul pasager al acestor germani timpurii. O asemenea idee este susţinută şi de împrejurarea că, în aceeaşi localitate, complexe daco-romane contemporane în întregime sau numai în parte cu aceste morminte germanice dovedesc existenţa unor comunităţi autohtone numeroase. Avem în vedere cimitirul nr. 1 de la Bratei şi faza corespunzătoare din punct de vedere cronologic din aşezarea nr. 1 faza A, ca şi faza B (mai recentă, databilă în secolul al V-lea) din acelaşi complex arheologic, care numără 30 de locuinţe.

Trebuie adăugat că cele două grupe de descoperiri nu se pot asimila din punct de vedere cultural. Există deosebiri sensibile între ritul şi ritualul funerar din cimitirul 1 şi ritul şi ritualul funerar practicat de aceste grupe răzleţe de germani. Pe de altă parte, nu se pot suprapune nici obiectele de inventar, ca tipologie şi ca elemente de port. Nici una din tipurile de fibulă descoperite în cele patru morminte ostrogotice nu apar în cimitirul 1 sau

A. I. Aibabin, KS, 158, 1979, p. 22 şi urm ; fig. 1, 1, 5 ; fig. 2, 1—3.

[43] Vl. Dumitrescu *op. cit.*, p. 76—77.

[44] Informaţie R. Harhoiu, pentru care îi mulţumim ; un exemplar la Jurilofca, M. Mănucu Adameşteanu, SCIVA, 2, 1980, 2, p. 316, fig. 5.

[45] J. Hempel, *op. cit.*, III, pl. X, 3 ; D. Csallany, *op. cit.*, pl. XXCVIII, 11.

[46] E. Beninger, *Der westgotische-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig.

[47] R. Pittioni, Mannus, 32, 1940, p. 505—510 ; J. Werner, *op. cit.*, p. 429.

[48] J. Tejral, *op. cit.*, p. 15 şi urm, fig. 5, 1a — 1b.

[49] *Ibidem*, p. 16.

în faza A a așezării 1. După cum, tipologic, cele 3 fibule cu placă din faza B a aceleiași așezări nu se suprapun cu fibulele din mormintele discutate aici.

Singurele elemente comune sînt cele care țin de originea romană sau provincial romană a obiectelor provenind din aceste morminte — acele de aur cu capete poliedrice, cerceii cu boabă poliedrică, cataramele, cana cu gura treflată, pieptenele de os bilateral.

Proprii modei și culturii germanice sînt : purtarea de fibule sau ace de prins în perechi, dezvoltarea unui anumit tip de fibulă, perpetuarea unor practici funerare particulare, cum sînt depunerea cerbului în mormînt și fumigațiile. Li se adaugă un element de costum a cărui răspîndire este strict legată de prezența hunilor și de moda hunică — purtarea de catarame la încălțăminte. Așa cum s-a arătat mai înainte, aceste două serii de caractere permit atribuirea etnică și datarea în perioada de dominație hunică a acestor patru morminte.

MONUMENTS GERMANIQUES DÉCOUVERTS À BRATEI DÉP. DE SIBIU

RÉSUMÉ

On présente quatre tombes germaniques trouvées à Bratei, dép. de Sibiu. Une d'elle, la tombe n° 1/1964 a été trouvée dans l'établissement n° 2 (fig. 1) et fouillée systématiquement . Les autres trois tombes (T. n° 1/1967 ; n° 2/1968 et n° 3/1968) ont été découvertes par hasard dans l'éxtrémité méridionale de la nécropole n° 2. Il est possible que ces trois tombes fassent partie d'une petite nécropole.

Par les détaills du rite et du rituel et par la typologie du mobilier funéraire, les quatre tombes se ratachent au groupe des découvertes du Vème siècle connues déja en Roumanie par les complexes de type Botoșani et Roman. Exception fait la tombe 1/1967 qui se singularise du reste par son orientation Nord — Sud et par son inventaire composé de tranches d'un cerf, un couteau d'offrande en fer et une oenochoé en pâte grise (fig. 4, 2). Les caractères generaux des tombes présentées sont : l'inhumation sans cercueil ou autre construction, l'orientation Est — Ouest (la tète à l'Ouest), l'absence d'offrandes et la présence exclusive de pièces de vêtement et de parure comme : épingle, fibules, boucles de ceinture et de chaussure, boucles d'oreille, bracelets, anneux, perles, peigne.

Par la richesse et la somptuosité du mobilier, la T. n° 1/1964 peut être rangée parmi les tombes ,,princières''. Les objets qui y sont été trouvés sont en or (épingle à tête polièdrique) ou en argent (une boucle de ceinture, deux boucles de chaussure, deux bracelets, un anneau, des perles tubulaire). On ajoute une peigne en os du type bilatéral. Les mobiliers des T. n° 2 et 3/1968 sont plus modestes : dans chaque tombe une paire de fibules en bronze (fig. 5, 2—3 ; 6, 2—3), boucles d'oreille, à tête polièdrique en bronze (T. 2, fig. 5, 4) et des perles en verre ou en bronze. Les fibules sont du type *Blechfibel.* Elles sont décorées soit dans la technique Kerbschnitt, soit par incision.

Les pièces découvertes présentent des analogies avec d'autres trouvailles de Roumanie, Hongrie, Slovaquie, U.R.S.S. et même avec les com-

plexes francs du IVème — Vème siècles. Leurs ressemblances assurent l'appartenance de ces tombes aux peuples germaniques du Haut Moyen Age, très probablement aux Ostrogoths de la première moitié du Vème siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Esquisse topographique de la station archéologique de Bratei dép. de Sibiu.
Fig. 2. Esquisse et inventaire de la tombe n° 1/1964.
Fig. 3. Inventaire de la tombe n° 1/1964.
Fig. 4. Esquisse et inventaire de la tombe n° 1/1967.
Fig. 5. 1 — 4 esquisse et inventaire de la tombe n° 2/1968 ; 5 passim (Dobroudja).
Fig. 6. Esqiusse et inventaire de la tombe n° 3/1968.

NOTE EPIGRAFICE
(seria a VIII-a*)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Recent, Doina Benea a publicat un studiu monografic exhaustiv privind legiunea VII Claudia [1]. În cele ce urmează, ne propunem a aduce cîteva mici contribuții epigrafice la istoricul acestei unități : ștampile tegulare, care, deși publicate de mai multă vreme, au fost greșit citite și înțelese.

1. O ștampilă fragmentară de la Drobeta : ...*LA II G* ... (fig. 1/1), publicată cu două decenii în urmă [2], a fost atribuită alei *II Gallorum et Pannoniorum*.

Fig. 1. Ștampile tegulare de la Drobeta (1) și Sucidava (2—3) (după D. Tudor).

Această unitate a participat la războaiele pentru cucerirea Daciei ; în ea a servit și Ti. Claudius Maximus, celebrul *captor Decebali* [3]. A rămas un timp in teritoriul ocupat la nord de Dunăre, din acest răstimp datînd ștampila *Al(a) II P(annoniorum)* de la Banatska Palanka [4] ; apoi, a participat la războiul lui Traian contra parților, după care a fost adusă în Dacia Porolissensis, fixîndu-i-se garnizoana la Gherla [5].

Atribuirea ștampilei de la Drobeta acestei unități de cavalerie este improbabilă, fie și pentru faptul că în primele decenii ale stăpînirii romane

* Seriile precedente ale acestor note au fost publicate în această revistă, precum urmează : 22, 1971. 1. p. 107—114 ; 25, 1974, 4, p. 595—604 ; 27, 1976, 3, p. 393—398 ; 31, 1980, 3, p. 455—461 ; 32. 1981. 2. p. 283—290 ; 33, 1982, 1, p. 119—123 ; 35, 1984, 2, p. 189—197.

[1] Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 29—140.

[2] D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 182, nr. 8 ; idem, *OR* [3], SE 55 ; IDR, II, 102.

[3] M. P. Speidel. JRS, 60, 1970, p. 142 ; idem, ActaMN, 7, 1970, p. 511 ; AnnÉp, 1969—1970, 583 ; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*[4], Budapesta, 1975, p. 157—158, nr. 817.

[4] AEM, 4, 1880, p. 176 ; CIL, III, 8074, 5b ; IDR, III/1, nr. 5.

[5] D. Protase, SCIV, 19, 1968, 2, p. 343. Despre această unitate, vezi și J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Praga, 1978, p. 12, nr. 30.

S C I V A , tomul 37, nr. 1, București, ianuarie— martie 1986, p. 105—108

în Dacia ea este denumită *ala II Pannoniorum* [6], abia mai tîrziu apărînd cu denumirea *ala II Gallorum et Pannoniorum* [7].

De fapt, ștampila de la Drobeta trebuie răsturnată, lectura făcîndu-se de la dreapta spre stînga ; ea reprezintă, astfel așezată, un fragment dintr-o ștampilă a legiunii VII Claudia [8] :

[Le]g(io) VII C[l(audia)]

Această unitate este deja atestată la Drobeta, în perioada războaielor de cucerire a Daciei [9], prin mai multe ștampile [10] ; cea prezentată acum este o variantă nouă în această localitate.

2. În 1979, în dărîmăturile basilicii romano-bizantine de la Sucidava, a apărut un fragment de țiglă ștampilată (fig. 1/2), publicată curînd după aceea cu lectura [11] :

C(ohors) IIII s(ub) cur(a) Sa[bini ?]

„Prezența acestei cohorte este cunoscută la Sucidava, dar în asociație cu legiunea V Macedonica, căreia îi aparținea. Este prima dată cînd ne apare pe exemplarul de față marcată independent" — nota editorul epigrafei [12].

Recent, atrăgeam atenția că formula *sub cura* este abreviată pe cărămizi de obicei *s(ub) c(ura)*, antroponimul ce urmează citindu-se mai degrabă *Urs* ... (eventual *Urs[icinus]*) [13]. De asemenea, privind cu atenție chiar desenul ștampilei, rezultă că primele litere sînt mai degrabă *L VII* — ceea ce ne îndreaptă spre o nouă lectură.

Într-adevăr, ștampila tegulară de la Sucidava găsește analogii pe ștampile de la Sirmium și Viminacium [14] : a) *II ARCVTIOFIC* și b) *VIISCVRSACIFARCVTIOF* ; în CIL se propunea lectura (la noi, exemplarul *b*) : *(septima) s(ub) c(ura) Ursaci F(lavius) Argutiof(ictor)* [15] — fiind vorba de o mențiune a legiunii VII Claudia. Un exemplar din Muzeul Sloveniei era citit de M. Bulat *(LE)G VII C S C VRSACI* /// [16], ceea ce ar însemna că prima literă păstrată este *G* ; după desenul publicat de D. Tudor, ar părea să fie un *L*, dar credem că este o eroare grafică.

Lectura ștampilei de la Sucidava este deci următoarea :

[Le]g(io) VII s(ub) c(ura) Urs[aci ...

[6] Vezi astfel inscripția de la Grammeni (*supra*, nota 3), ștampila de la Banatska Palanka (*supra*, nota 4) și diplomele militare din 2 iulie 110 (IDR, I, 3) și 10 august 123 (IDR, I,7).

[7] Vezi astfel diplomele militare din anii 154 (IDR, I, 17) și 164 (IDR, I, 18—20).

[8] Cf. Doina Benea, *op. cit.*, pl. II/5—6 (desenele trebuie „răsturnate", citirea făcîndu-se de la dreapta spre stînga).

[9] Ștampilele de la Drobeta (IDR, II, 100) au fost descoperite fie în castru (variantele *a*, *b*, *d*, *e*), fie la piciorul podului (varianta *a*) — acestea din urmă oferind un reper cronologic.

[10] Ștampilele de la Drobeta (IDR, II, 100) se prezintă fie în transcrierea *Leg(io) VII C(laudia)* (nu *CL*, cum se citește în IDR, II, 100 *b*), fie *Leg(io) VII C(laudia) p(ia) f(idelis)* (variantele *c* — *f* ; diferențe de grafie). Varianta *Leg(io) VII Cl(audia) f(idelis)* (IDR, II, 100*a*, reprodusă după manuscrisul lăsat de Gr. Florescu ; dar între materialul ilustrativ rămas de la acesta nu am găsit vreun desen sau fotografie a acestei ștampile) este probabil o eroare de lectură ; ea este identică, se pare, cu ștampila IDR, II, 100 *d* (aici gentiliciul unității este abreviat tot *C*, cum rezultă din fotografie, nu *CL*, cum apare în transcriere ; deci : *Leg. VII C. p. f.*).

[11] D. Tudor, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 423—424, fig. 1/1 (desen) ; AnnÉp, 1981, 719.

[12] D. Tudor, *loc. cit.*, p. 423.

[13] C. C. Petolescu, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 367, nr. 105.

[14] CIL, III, 10 687 ; M. Bulat, Osječki Zbornik, 9 — 10, 1965, p. 14, nr. 32 ; Doina Benea, *op. cit.*, p. 123, nr. 54, pl. III/13—14.

[15] Cf. Eph. epigr., II, nr. 938.

[16] Vezi nota 14.

3. O altă ştampilă de la Sucidava, descoperită cu două decenii în urmă şi citită ωISCVS[17] (fig. 1/3), aparţine în realitate tot legiunii VII Claudia: primul semn nu este litera greacă *omega*, ci, împreună cu hasta ce urmează, numeralul *VII*; ultima literă păstrată nu este corect desenată. Lectura este deci următoarea:

[Leg(io)] VII s(ub) c(ura) Ur[saci ...

Dealtfel, legiunea VII Claudia mai este menţionată la Sucidava pe un alt fragment de cărămidă: *L(egio) VII Cl(audia) s(ub) c(ura) ...*[18]; după trăsăturile literelor, D. Tudor a legat-o de altă ştampilă descoperită în Moesia Prima: *L(egio) VII Cl(audia) s(ub) c(ura) Victorini p(rae)-p(ositi)*[19]. Se poate compara şi cu o altă cunoscută ştampilă a acestei unităţi: *L VII CL EVF PF BESSIO*[20]; *Euf*... este numele prefectului legiunii, iar *Bessio* al cărămidarului — căci pe alt exemplar întîlnim numele *Silvanus*: *L VII CL S C EVF PF SILVAN*[21].

Este posibil deci ca şi *Ursacius* să fie un *praefectus*; în acest caz, litera *I* nu ar mai fi terminaţia la genitiv, ci eventual *P*, deci: *Ursac(---) p(rae)f(---)*.

Prezenţa ştampilelor de tip tîrziu ale legiunii VII Claudia la Sucidava reprezintă încă o dovadă a contribuţiei provinciilor de la Dunărea de mijloc la realizarea operei de fortificare a acestei cetăţi în secolul al IV-lea e.n.[22].

NOTES ÉPIGRAPHIQUES (VIII)

RÉSUMÉ

1. Une estampille fragmentaire de Drobeta: ...*LA II G*..., publiée il y a une vingtaine d'années (D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 182, n° 8; IDR, II, 102) (fig. 1/1), a été attribuée par l'éditeur à *l'ala II Gallorum et Pannoniorum*.

En réalité, il faut renverser le dessin, pour que la lecture soit faite de droite à gauche:

[Le]g(io) VII C[l(audia)]

Cette unité était déjà attestée à Drobeta à l'époque des guerres de Trajan contre les Daces.

2. Une tuile estampillée fragmentaire, mise au jour en 1979 dans les décombres de la basilique romano-byzantine de Sucidava, a été publiée par D. Tudor (SCIVA, 32, 1981, 3, p. 423—424; AnnÉp, 1981, 719) (fig. 1/2) avec la lecture suivante:

C(ohors) IIII s(ub) c(ura) Sa[bini]

Selon l'éditeur, il s'agirait de la IVe cohorte de la *legio V Macedonica*, attestée à Sucidava par quelques estampilles tégulaires.

[17] D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 600, nr. 20; idem, *OR*³, SE 233 şi fig. 24/5; idem, *OR*⁴, fig. 30/5.

[18] D. Tudor, Dacia, 11—12, 1945 — 1947, p. 161, nr. 3, fig. 18/6; Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV — XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 301, nr. 288.

[19] A. v. Premerstein — N. Vulić, JOAI, 7, 1903 (Beibl.), 54, nr. 74—75, Cf. D. Tudor, SCIVA 11, 1960, 2, p. 339, nota 3.

[20] CIL, III, 8 275, 5 (Viminacium): Doina Benea *op. cit.*, pl. III/12.

[21] CIL, III, 8 275, 6 (Viminacium).

[22] Pentru această problemă, vezi C. C. Petolescu, RESEE, 18, 1980, 1, p. 115—119.

En réalité, il s'agit toujours d'une estampille du IVe siècle de la légion VIIe Claudia (cf. CIL, III, 10 687) :

[Le] g(io) VII s(ub) c(ura) Ursạ[ci ...

3. Une autre estampille, mise au jour il y a presque un quart de siècle (fig. 1/3) (D. Tudor, SCIV, 17, 1966, 3, p. 600, n° 20, avec la lecture ω*ISCVS)*, appartient en fait de même à la légion VIIe Claudia (la première sigle n'est pas *omega*, mais, à côté de la haste qui suit, le numéral *VII* ; la dernière lettre conservée n'est pas correctement dessinée) :

[Leg(io)] VII s(ub) c(ura) Uṛ[saci ...

Pour cette unité militaire, voir Doina Benea, ***Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-a Flavia***, Cluj-Napoca, 1983, p. 29 –140 ; pour la contribution des provinces danubiennes à l'œuvre de fortification de Sucidava au IVe siècle, voir C. C. Petolescu, RESEE, 18, 1980, 1, p. 115 –119.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Estampilles tégulaires de Drobeta (1) et Sucidava (2–3).

ION I. RUSSU
(1911 — 1985)

La 12 septembrie 1985 s-a stins brusc din viață profesorul Ion I. Russu, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai școlii de istorie și filologie de la Cluj, lăsînd în știința istorică românească un gol ce va dăinui multă vreme.

Deși o fire iscoditoare, întotdeauna gata să discute probleme științifice și mai ales inscripții nou descoperite, I. I. Russu era de o discreție stranie privind propria-i viață. Știm foarte puține lucruri din viața lui.

S-a născut la 4 decembrie 1911 în satul Săliște (com. Ciurila, jud. Cluj), făcînd parte din generația care a avut fericirea de a vedea înfăptuită unirea Transilvaniei cu România și din primele generații de intelectuali români ridicați în Transilvania după primul război mondial. Și-a făcut studiile secundare la Turda și a studiat filologia clasică la Facultatea de litere a Universității din Cluj între anii 1928 —1932, la Cluj unde avea să rămînă cu unele scurte întreruperi pînă la sfîrșitul vieții.

Între 1933 — 1935 s-a specializat la Școala română din Roma, unde s-a orientat spre studii de filologie comparată indoeuropeană, cu deosebire preocupîndu-se de limbile și culturile antice din sud-estul Europei, studii ce s-au cristalizat în lucrările *Macedonica. Osservazioni sulla lingua e l'etnografia degli antichi Macedoni*, publicată în Ephemeris Dacoromana din 1938 și *Studii tracice*, care a constituit obiectul tezei de doctorat susținută în 1942 la Universitatea Cluj-Sibiu.

Războiul avea să întrerupă vreme de cîțiva ani studiile atît de strălucit începute la Cluj și Roma. După o scurtă activitate ca profesor secundar, I. I. Russu a fost chemat la Institutul de studii Clasice al Universității din Cluj, întîi ca asistent, apoi ca șef de lucrări. În jurul anilor '50 a fost profesor suplinitor la Universitatea din Cluj, unde a predat cursul de „epigrafie și antichități greco-romane".

O mare parte a vieții I. I. Russu și-a dedicat-o studiilor de filologie comparată începute la Roma, publicînd pe rînd *Limba traco-dacilor* în 1959 (reeditată în 1967 și în versiune germană în 1969) și *Illirii. Istoria, limba și onomastica. Romanizarea*, în 1969, lucrări ce au urmărit delimitarea diferitelor arii lingvistice în sud-estul Europei și determinarea locului și a rolului limbii traco-dace în formarea limbii române. Ca rezultat al unui studiu asiduu efectuat de-a lungul mai multor decenii, I. I. Russu a publicat *Elemente autohtone în limba română* (1970), *Elemente traco-getice în Imperiul roman și în Bizantium* (1976), *Contribuții la istoria și romanizarea tracilor* (1979). Ultima lucrare în acest domeniu a publicat-o în 1981, *Etnogeneza românilor*, reprezentînd contribuții la „lămurirea misterului ce învăluie începuturile limbii și poporului român" (după cum și-a caracterizat el însuși lucrarea), rod al unei cercetări de o viață. Este probabil prea devreme să

SCIVA, tomul 37, nr. 1, București, ianuarie — martie 1986, p. 109—110

facem o evaluare a operei lui filologice, după propriile-i cuvinte, „o realizare de etapă”. Ea însumează însă o muncă imensă și un material documentar ce fundamentează atît de controversata problemă a formării poporului român, a autohtoniei și a continuității sale în spațiul carpato-danubian.

Concomitent și în legătură cu studiile sale onomastice și lingvistice, I. I. Russu a început să adune inscripțiile grecești și latine descoperite pe întregul teritoriu al țării. Materialul documentar adunat de el a constituit baza noii culegeri de inscripții din Dacia (pe care, împreună cu cele din Scythia Minor le-a reeditat sub îngrijirea sa și a profesorului D. M. Pippidi), culegere din care a reușit să publice patru volume, IDR, I, IDR III/1, IDR III/2 și IDR III/3. În vederea reeditării inscripțiilor din Dacia, inițial un proiect în colaborare cu Academia din Berlin, I. I. Russu a intreprins o vastă acțiune de adunare și de verificare a lecturii lor ; rodul acestei munci a fost marele număr de studii și recenzii (peste 300 de titluri) publicate cu un ascuțit și adesea temut — dar cît de util ! — spirit critic.

Desigur, necruțătorul său spirit critic nu era de natură a-i atrage prieteni. În ultimii ani, odată cu deteriorarea sănătății, a devenit din ce în ce mai izolat, preocupat mai mult decît oricînd de lucrările sale. Parcă o presimțire a unui sfîrșit apropiat l-a determinat să-și adune ultimele resurse pentru a publica volumul de inscripții IDR III/3.

Închei acest ultim omagiu cu regretul de a nu-l mai găsi la masa lui de lucru, acolo unde eram siguri că-l vom întîlni oricînd am fi intrat în vechea clădire a Institutului de istorie și arheologie din Cluj, dar și cu încredințarea că opera lui va fi mereu vie și că va stimula generațiile viitoare de cercetători.

Emilia Doruțiu-Boilă

MAREK GEDL, *Wczesnołużyckie groby z konstrukcjami drewnianymi (Frühlausitzer Gräber mit Holzkonstruktionen)*, Polska Akademia Nauk-Oddzial w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, 22, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1984, 136 p. text, 28 figuri în text, 51 planșe.

Cultura lusaciană, cu o extindere spațială și cronologică impresionantă, prezintă o multitudine de aspecte de rit și ritual funerar. Cîteva dintre trăsăturile evidențiate în necropolele ce aparțin acestei culturi sînt analoage sau asemănătoare celor sesizate în descoperirile funerare transilvănene. Unele reprezintă caracteristici obișnuite ale epocii căreia îi aparțin, altele însă s-au născut în urma unor influențe, al căror sens de acționare — dinspre zona lusaciană înspre ținuturile noastre sau invers — urmează încă să fie stabilite.

Fără îndoială, introducerea treptată în circuitul științific a rezultatelor obținute prin cercetările efectuate în necropola de la Kietrz, cu cele aproape 4 000 de morminte înșirate pe un interval de un mileniu, contribuie nu numai la cunoașterea mai aprofundată a elementelor definitorii pentru cultura lusaciană, dar facilitează și reliefarea legăturilor acestei culturi cu teritorii mai mult sau mai puțin îndepărtate.

După publicarea mai multor inventare de morminte și a unei sinteze cu privire la fazele și cronologia necropolei de la Kietrz, Marek Gedl dedică un studiu consistent unui aspect de ritual relevat de cercetările de aici, și anume înmormîntările în sicrie de lemn. În afară de necropola de la Kietrz, unde s-au descoperit 131 morminte de acest tip, fenomenul a mai fost constatat în necropola de la Krzanowice (10 morminte).

Mormintele — reunite sub denumirea de tip Kietrz — au fost amenajate în gropi mari, ovale sau patrulatere, cu o orientare predominantă est-vest. Resturile sicrielor s-au păstrat sub forma unor pete de pămînt de culoare mai închisă. În cîteva morminte s-au găsit și urme de grinzi transversale, pe care au fost depuse sicriele. Mai rar s-au aflat lingă sicriu și grinzi lungi carbonizate. La Kietrz au fost descoperite și morminte cu două sau patru gropi de stîlpi, plasate în imediata apropiere a sicrielor. Funcția stîlpilor n-a fost stabilită cu toată certitudinea, presupunerea cea mai plauzibilă emisă fiind aceea că ei au servit la susținerea unui acoperiș sau unei alte construcții de mormînt, desemnată de obicei în literatură drept „casă mortuară".

Cu toate că dimensiunile sicrielor ar fi permis și adăpostirea unui cadavru nears, au fost găsite doar două morminte de înhumație, dintre care unul totuși nesigur, în rest mormintele conțineau oase umane incinerate : în 45% o persoană, de obicei de vîrstă *adultus* sau *maturus*, mai rar *maturus/senilis*, *senilis* sau *infans II*, în 27% două persoane, de cele mai multe ori femeie adultă și un *infans I*, mai rar doi copii sau doi adulți, în 12% trei persoane, doi adulți și un copil, sporadic un adult și doi copii. Au fost descoperite și cîteva morminte cu 4, 5, 6 sau chiar 8 persoane. În cele mai multe dintre cazuri oasele adunate de pe vatra de incinerație au fost așezate răsfirat pe fundul sicriului. Doar în 14% dintre morminte oasele au fost depuse într-un grup sau două și numai în mod excepțional s-au găsit și urne cu oase incinerate, așezate între două grupuri de oase.

În mormintele de tip Kietrz din necropola de la Kietrz s-a reușit identificarea a 214 persoane : 71 femei, 27 bărbați, 49 adulți de sex nestabilit, 67 copii (18 *infans II* și 49 *infans I*). Dacă se ține seama de faptul că din 14 morminte nu s-a identificat materialul osos, se poate aprecia că numărul decedaților adăpostiți în acest tip de morminte este de 230—240. Ele se deosebesc de restul mormintelor nu numai prin caracterul lor, dar și prin bogăția inventarului. În general nu s-au găsit aici vase mari sau mijlocii, care erau obișnuit folosite drept urne. În 18% din mormintele de la Kietrz se aflau mici vase de lut, care au fost depuse în interiorul sicrielor. În 30% din morminte se găseau fragmente ceramice dintr-o fază mai veche a culturii lusaciene. Ele au ajuns acolo fie întîmplător, fie au fost depuse intenționat în timpul înmormîntării. În cîteva cazuri se aflau vase sau fragmente ceramice și în afara sicriului. Acestea au fost depuse intenționat în timpul astupării gropii de mormînt. Piese de metal s-au găsit în 55% din mormintele de tip Kietrz de la Kietrz și în 50% din mormintele de la Krzanowice. Aceasta semnifică o diferență apreciabilă față de celelalte morminte din necropolele menționate, unde doar 10 — 15% dintre ele conțin și piese de metal. Perlele de sticlă apar de asemenea în număr mai mare

în mormintele de tip Kietrz. Inventarul acestora mai este completat de piese arse de os și piatră.

Un interes mai deosebit pentru noi îl prezintă mormîntul 793 de la Kietrz, întrucît în inventarul lui apare o piesă de bronz de origine sigur transilvăneană. Este vorba de așa numitul „apărător de ac", de fapt un tip de pandantiv semilunar cu tijă perforată. În afară de mormîntul menționat, acest pandantiv mai apare în descoperirile poloneze, făcînd parte tot din inventare de morminte, doar la Jordanów Śląski, Wrocław-Księże Małe și Smokowice. În schimb în Transilvania el este prezent în numeroase complexe, în special depozite și descoperiri de peșteră (morminte?). Numai în depozitul de la Giula (jud. Cluj) se află 129 de exemplare de astfel de pandantive. Judecînd după harta lor de răspîndire, aceste pandantive pot fi considerate ca produse specifice ale grupului Igrița. Deocamdată piesa de bronz în discuție reprezintă singurul element de legătură cert dintre grupul transilvănean și cultura lusaciană. Cercetările viitoare vor evidenția desigur și altele, foarte probabil și în domeniul vieții spirituale.

Mormintele de tip Kietrz se înșiruie din punct de vedere cronologic de la începutul perioadei a II-a pînă la a doua jumătate a perioadei a III-a a bronzului nordic (Bronz B_1—Hallstatt A_1 în sistemul cronologic central-european), existînd totuși un scurt hiatus în faza mijlocie a perioadei a II-a (Bronz B_2). Grupul cel mai numeros de morminte de acest tip provine din prima jumătate a perioadei a III-a (Bronz D).

Mormintele de tip Kietrz sînt limitate în cadrul culturii lusacine doar la varianta sileziană a acesteia. În discuția cu privire la originea lor sînt luate în considerație influențele primite în special din regiunea de nord a Europei centrale, unde sînt prezente morminte cu construcții de stîlpi, și din zona de răspîndire a culturii Trzciniec, unde se găsesc morminte colective cu urme de construcții de lemn de mărimi și forme foarte apropiate. Sînt amintite și mormintele tumulare cu sicrie de lemn din nordul Europei, care apar deja în Bronzul timpuriu.

Avînd în vedere caracterul deosebit al mormintelor de tip Kietrz, dar și inventarul mult mai bogat pe care-l conțin în comparație cu mormintele contemporane cu sau fără urne, se presupune să ele au servit ca adăposturi sepulcrale membrilor unei pături sociale privilegiate, existentă în cea mai importantă așezare din regiunea Głubczyce.

Se menționează că un proces chiar mai accentuat de diferențiere socială decît cel constatat în această regiune a avut loc în cursul perioadei Bronz D în Slovacia de vest și zonele învecinate, în cadrul culturilor Čaka, Velatice, Baierdorf. Aici apar marile morminte tumulare de tip Čaka, cu un bogat inventar metalic și cu urme de diferite construcții de lemn.

Fără îndoială că s-ar fi putut aminti în sensul celor de mai sus și mormintele tumulare contemporane din nordul Transilvaniei, grupate în întinse necropole tumulare, cum sînt cele de la Suciu de Sus-*Troian*, Lăpuș și Bicaz. În cadrul necropolei de la Lăpuș, care a fost cea mai intens cercetată, au fost de asemenea sesizate urme de construcții de lemn (bîrne carbonizate, gropi de stîlpi). Pînă în prezent n-au fost descoperite în cadrul sau în apropierea acestor necropole și morminte plane. Totuși presupunerea că acești tumuli adăpostesc vîrfuri ale societății: șefi, preoți, războinici mai deosebiți și rudele lor, pare a fi verosimilă. Desigur situația de la Lăpuș este mai complicată, dat fiind faptul că o parte a tumulilor nu conține decît oase incinerate de animale. Firește nu ne propunem aici discutarea sau rezolvarea problemelor ridicate de cercetarea acestei necropole, amintim doar că dintre culturile contemporane și relativ apropiate geografic numai cea lusaciană este caracterizată și prin morminte ce conțin exclusiv oase de animale (Tornow, Chodouny etc.).

Cercetătorul polonez este de părere că procesul de diferențiere socială slăbește, iar în anumite teritorii dispare chiar în perioadele mai recente ale epocii bronzului (perioadele post Hallstatt A_1). Din acest motiv lipsesc mormintele de factură, construcție și bogăție deosebită. Această explicație pentru dispariția înmormîntărilor în sicrie de lemn în etapele mai noi ale necropolelor nu ni se pare suficient de convingătoare, mai ales dacă avem în vedere faptul că formele de exteriorizare ale stratificărilor sociale pot fi extrem de variate, sesizarea lor în cadrul ritualurilor de înmormîntare nefiind obligatorie.

Noua lucrare a lui Marek Gedl ne pune la dispoziție o mare cantitate de informații, un bogat și variat material arheologic. Unui cercetător străin, mai puțin familiarizat cu limba poloneză, un rezumat mai amplu, dar mai ales traducerea legendelor planșelor și figurilor i-ar fi permis o înțelegere mai exactă și o asimilare mai facilă a datelor expuse.

Carol Kacsó

ABREVIERI

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
Acta MN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissinsis, Zalău.
AEM	Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AnnEp	L'année épigraphique, Paris.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași — București.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BSNR	Buletinul Societății numismatice române, București.
CIG	*Corpus inscriptionum graecarum*, Berlin.
CIL	Corpus inscriptionum latinarum, Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia N. S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
ES	Era socialistă, București.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.
JOAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
KS	Kratkie soobščenija, Moscova.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, București.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig — Berlin.
RCNR-UNESCO	Revue de la Commission Nationale Roumaine pour l'UNESCO, București.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswiessenschaft*, Stuttgart, 1893sqq.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București.
RevMuz	Revista Muzeelor, București.
RI	Revista de istorie, București.
RIR	Revista istorică română, București.
RPH	Roumanie, pages d'histoire, București.
RR	Revue roumaine, București.
SAI	Studii și articole de istorie, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SlovArh	Slovenscá arheologia, Nitra.
StCl	Studii clasice, București.
VDI	Vestnik drevnej istorii, Moscova.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

**La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel 54 $.
Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box. 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64 — 66.**

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79 717 Calea Victoriei 125, Bucureşti, telefon 50 76 80

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA şi colab., *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979, 250 p., 28 lei.
MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, *Histria*, V, 1979, 168 p., 39 lei.
LIGIA BÂRZU, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 111 p., 6 lei.
RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, *Mărturii de civilizaţie medievală românească*, 1979, 163 p., 28 lei.
EMILIA DORUŢIU BOILĂ, *Inscripţiile din Scythia Minor*, V, 1980, 351 p., 35 lei.
C. PREDA, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, 1980, 225 p., 36 lei.
MARIN CÂRCIUMARU, *Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România*, 1980, 268 p., 29 lei.
I. I. RUSSU, *Inscripţiile Daciei romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
V. MIHAILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
I. I. RUSSU, *Daco-geţii în Imperiul roman*, 1980, 116 p., 8,75 lei.
D. BERCIU, *Buridava dacică*, 1981, 289 p., 34 lei.
ALEXANDRU SUCEVEANU, *Histria*, VI, 1982, 236 p., 38 lei.
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare*, 1982, 195 p., 27 lei.
D. M. PIPPIDI, *Inscripţiile din Scythia Minor*, I, 1984, 544 p., 71 lei.
Studii şi cercetări de numismatică, VIII, 1984, 161 p., 21 lei.
MIHAI SÂMPETRU, *Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane*, 1984, 198 p., 26 lei.
I. T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, 1984, 184 p., 29 lei.
DAN GH. TEODOR, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V — VII e. n. Aşezarea de la Botoşana — Suceava*, 1984, 132 p., 14 lei.
GH. BICHIR, *Geto-dacii din Muntenia*, 1984, 188 p., 25 lei.
N. CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, 1984, 170 p., 19,50 lei.
Arheologia Moldovei, X, 1984, 136 p., 22,50 lei.

RM—ISSN 0039—4009

SCIVA, tomul 37, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1986, p. 1—114

I. P. Informaţia c. 2005

Lei 35